

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA
महाराष्ट्र शासन

**OUTLINE
OF
ACTIVITIES
For 1977-78 and 1978-79
LAW AND JUDICIARY DEPARTMENT**

१९७७-७८ व १९७८-७९ मधील
कार्यक्रमाची रूपरेषा
विधी व न्याय विभाग

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA
OUTLINE OF ACTIVITIES
(LAW AND JUDICIARY DEPARTMENT)
FOR 1977-78 AND 1978-79

CONTENTS

Chapter	Subject	Page
I	Functions of the Department	1
II	Opinion and advice	2
III	Legislation	3
IV	Litigation	4
V	Conveyancing	16
VI	Law Commission	17
VII	Judiciary	18
VIII	Charity Organisation	22
IX	Administrator General and Official Trustee ...	27
X	Registrar of Firms	31
XI	Judicial Officers' Training Institute	32
XII	Sheriff of Bombay	34
XIII	Indian Law Reporter	34
XIV	Legal Aid Schemes	35
XV	Legal Aid and Advice Board	36
XVI	Legal Advisers and Counsels	37
XVII	Revision of Rules and Orders	39
XVIII	Budget Provision	40

CHAPTER I

Functions of the Law and Judiciary Department

The Law and Judiciary Department is mainly a technical Department comprising two sides—Legal and Non-Legal (Administrative). The functions of the Legal Side, which is technical, consist of—

- (i) Legal advice to Government and to Heads of Departments.
- (ii) Supervision and conduct in all Courts of Civil and Criminal Litigation in which Government or Government Officers are concerned or interested including writs and appeals in the High Court and the Supreme Court ;
- (iii) Drafting and other technical matters relating to legislation in the Legislature of the State in regard to State and concurrent subjects, and Legal advice to Government in connection therewith ;
- (iv) Appointment of Law Commission for recommending the revision and modernisation of Laws and other reforms in the Laws of the State.
- (v) Admiralty jurisdiction, suits and summonses and the legal professions ;
- (vi) All Government conveyancing work in the State ;
- (vii) Administration of the Notaries Act, 1952, and Administration of the Advocates Act, 1961.

The functions of the non-legal side consist of :—

- (i) Administration of Civil and Criminal Justice in the State ;
- (ii) Appointment, remuneration, fees, etc. of all Law Officers of the State.
- (iii) Administration of the Bombay Public Trusts Act, 1950, and references under the Charitable Endowments Act, 1890, and the Societies Registration Act, 1860.
- (iv) Arrangement and Supervision over the appointment of Executor of the will of any person or over Trustee of a Deed of Trust ;
- (v) Registration of Firms and Registration of non-Trading Corporations ;
- (vi) Imparting Training to Judicial Officer's in the State ;
- (vii) Serving and execution of summons, notices and warrants of the High Court and other Courts in Bombay (Proper) ;
- (viii) Printing the judgments and reports of the High Court ;
- (ix) Operation of the Legal Aid Schemes ;
- (x) Writing off of any decretal dues.
- (xi) Revision of Rules and orders and replacement series to Bombay Code ;
- (xii) Preparation of the Budget Estimates and revised estimates of the Department and all offices under its administrative Control ;
- (xiii) Submission of information to the Public Accounts Committee and Estimate Committee.

CHAPTER II

Opinion and advice

This Department is mainly concerned with the legal advice to 16 Departments of the Mantralaya and also to give opinions/advice to the Heads of Departments in Greater Bombay in respect of matters pertaining to Constitutional Law, Administrative Law, Tenure, Services, Local Government, University Laws etc. In addition, it also deals with and supervises Criminal Litigations in the State which includes appeal against acquittal, revision applications, Habeas Corpus Petitions etc.

During the year 1977, advice was given in 1515 Civil and Criminal Cases referred by the administrative departments to this Department.

CHAPTER III

Legislation

PART I.—PRINCIPAL LEGISLATION

From 1st April 1977 to 31st March 1978, 58 Acts have been enacted and published. Out of them the following five Acts in addition to seven Appropriation Acts are self contained measures, namely :—

- (1) The Maharashtra Housing and Area Development Act, 1976 (Mah. XXVIII of 1977).
- (2) The Maharashtra Municipal Councils and Municipal Corporation (Postponement of Elections due to ensuing General Elections to the State Legislative Assembly) Act, 1977 (Mah. XLVIII of 1977).
- (3) The Maharashtra Co-operative Sugar Factories (Under erection and certain others) (Postponement of Elections) Act, 1977 (Mah. XLIX of 1977).
- (4) The Maharashtra Village Panchayats (Postponement of elections due to ensuing General Elections to the State Legislative Assembly, Zilla Parishads and Panchayat Samitis) Act, 1977 (Mah. LI of 1977).
- (5) The Maharashtra Employees of Private Schools (Conditions of service), Regulation Act, 1977 (Mah. III of 1978).

About 62 Bills and 9 Ordinances have been drafted and supplied to the departments. All the 9 ordinances have been promulgated and published in the Maharashtra Government Gazette.

PART II.—SUBORDINATE LEGISLATION

All important statutory notifications, rules, orders etc. including rules, orders and model bye-laws under the Essential Commodities, Act, Zilla Parishads and Panchayat Samities Act, Regional and Town Planning Act, Sales Tax Act, Maharashtra Land Revenue Code, Maharashtra Municipalities Act, Bombay Prohibition Act, Maharashtra Mathadi, Hamal and other Manual Workers (Regulation of Employment and Welfare) Act, and various labour laws etc. were issued by the Administrative Department, after their scrutiny by this Department.

CHAPTER IV

Litigation

PART (I)—CITY LITIGATION

1. The following is the Statement of important proceedings viz. Supreme Court Appeals and Applications and Writ Petitions, Special Civil Applications and Misc. Petitions in the High Court at Bombay and Writ Petitions filed in the High Courts of other States, High Court Suits, City Civil Court Suits, Small Causes Court Suits, References in Sales Tax Matters, Misc. Applications and Arbitration Proceedings received in this Department, during the period from 1st January, 1977 to December 1977.

(1) Special Civil Applications	...	...	1,452
(2) Miscellaneous Petitions	...	...	848
(3) Writ Petitions in other High Courts other than Bombay High Court (other High Courts).	...	...	18
(4) High Court Suits	...	...	25
(5) City Civil Court Suits	...	...	278
(6) Small Causes Court Suits	...	...	76
(7) Notice of Suits to be filed in the City Civil Court and Small Causes Court.	...	...	56
(8) Miscellaneous Civil Applications in the City Civil Court.	...	...	76
(9) Miscellaneous Appeals to be filed in City Civil Court	...	...	37
(10) Supreme Court Matters	...	...	59
(11) References in Sales Tax Matters	...	...	86
(12) Company Petitions	...	...	19
(13) Applications before the Motor Accident Claim Tribunal	...	...	36
(14) Arbitration Matters	...	...	9
(15) Pauper Petitions	...	...	7
(16) Mills Matters	...	...	12
(17) High Court Testamentary and Inter State Jurisdiction Petitions.	...	...	6
(18) Institution of Suits and Recovery of Sales Tax Dues matters (High Court, City Civil Court, Small Causes Courts).	...	...	36
(19) Insolvency Petitions	...	...	7
(20) Miscellaneous Matters	...	...	63
Total	...	...	3,206

The following are the important cases in which the State of Maharashtra was or is a party.

I-Litigation Section

1. *The Maharashtra Debt Relief Act, 1976*.—The Supreme Court in its judgment, dated 28th January 1977, upheld the Constitutional validity of the Maharashtra Debt Relief Act, 1976, which provides for the liquidation of money-lenders' debts of marginal farmers, rural artisans, rural labourers and workers in the State.

2. *Supreme Court Civil Misc. Petition No. 7263 of 1976 (Sadashiv Ragho Kolambe and others vs. State of Maharashtra)*.—This Petition has arisen out of judgment and order, dated the 20th July 1976 of the Bombay High Court in Special Civil Application No. 1064 of 1976. The matter relates to implementation of the Maharashtra Restoration of Lands to Scheduled Tribes Act of 1974. There are 6 appeals intervening the main appeal. The Supreme Court has given stay order suspending in particular the proceedings under sections 3 and 4 of the Act, till final hearing. The matter was likely to come up for hearing on 4th April 1977.

3. *Writ Petitions filed under article 226 of the Constitution as amended by the Constitution (42nd Amendment) Act, 1976*.—The High Court of Bombay had formulated five questions to decide original and appellate jurisdiction of the High Court vis-a-vis 42nd Amendment. The High Court decided the matter on 25th April 1977. The gist of the decision is as follows :—

(a) The interim orders passed by the court prior to February, 1977, would remain unaffected if such orders had been made after hearing the opposite party and the copies of the petitions and documents in support of grant of interim relief were furnished to the respondents.

(b) In respect of challenge to the validity of Central Laws the High Court can grant an interim order if necessary but cannot dispose of the petition finally which is the province of Supreme Court.

(c) The High Court's jurisdiction under article 226(3) is not ousted even though an adequate efficacious and beneficial alternate remedy is available to the petitioner.

(d) Article 226(4), (5) and (6) as amended has no application where the fundamental rights conferred by Part III of the Constitution and referred to in sub-article (1) (a) are involved.

4. *Supreme Court Appeals Nos. 2640 to 2649 and 2652 to 2653/76 (Shri Uttarwar Vs. State of Maharashtra)*.—Shri Uttarwar first went in appeal to the Supreme Court against the decision of the High Court, Nagpur Bench, Nagpur, in Special Civil Application No. 1394/75 (Supreme Court Appeals Nos. 2640 to 2649 and 2652 to 2653/76). The Supreme Court decided the matter against the petitioner and dismissed similar appeals filed in the Supreme Court. Shri Uttarwar has filed a fresh appeal to the Supreme Court in the month of January 1977 on the ground that the

amendment to the Constitution empowering Government to ban the appellate jurisdiction of the Court, is itself *unconstitutional*. According to the petitioner, the Supreme Court's prior decision requires revision. The Supreme Court Vacation Judge, Justice P. N. Bhagwati had issued *ex parte* injunction prohibition implementing the Supreme Court's decision in these matters. The matter will come up for preliminary hearing on or after 18th July 1977. The Assistant Government Advocate, Supreme Court has been asked to send a detailed report so that Government could brief an eminent counsel in the matter.

5. *Special Leave Petition (Civil) No. 2928 of 1977 (State of Maharashtra Vs. Musa Ali Modak)*.—Shri Musa Ali Modak had challenged the order of Government removing him from the post of a Chairman, Panchayat Samiti, Deorukh, District Ratnagiri, in the High Court of Bombay (S. C. A. No. 988 of 1972). The High Court issued interim stay of the Government Order. Against this order State went in appeal to the Supreme Court and obtained orders of the Court to maintain *status quo* as on 29th May 1977. Appeal will be heard for admission after 18th July 1977. The appeal was heard on 25th July 1977. The Court directed to withdraw the appeal the same having become infructuous.

6. Three Petitions Nos. 63, 61 and 64 of 1977 have been filed in the Supreme Court, under article 32 of the Constitution of India, challenging the validity of the 42nd Amendment to the Constitution of India. Instructions have been issued to the Assistant Government Advocate, Supreme Court, New Delhi, for filing Intervention Applications, on behalf of this State in Writ Petitions Nos. 63 and 61 of 1977.

7. Election Petition No. 1 of 1977 has been filed in the High Court (Original Side), Bombay under section 80 read with sections 100 and 101 of the Representation of People Act, 1951, by one Shri Shankarrao D. Mane of Kolhapur against Shri Dajiba B. Desai of Belgam, to which Shri Shamrao G. Mali, a resident of Kolhapur and Shri D. T. Joseph, the then Collector of Kolhapur has been impleaded as respondents Nos. 2 and 3, respectively. The Additional Government Pleader, High Court (Original Side), Bombay, has been instructed to file his appearance on behalf of the Collector of Kolhapur and to hand over the brief of this matter to the Senior Counsel as it is an important matter.

8. *Misc. Petitions Nos. 865, 866 and 867 of 1977.—Admission to Medical Colleges*.—The three petitions appeared for admission before the High Court on 4th August 1977. The learned Advocate General appeared on behalf of the State of Maharashtra. The main contention of the petitioner was that mathematics was previously considered as a science subject for the purpose of admission to medical colleges and the marks obtained in mathematics were included in the percentage requisite for admission to medical colleges. The court upheld the view that marks obtained only in physics-chemistry and biology should be considered for admission to medical college and not mathematics and was pleased to dismiss all the three petitions. However the petitioner filed an appeal before the division bench of

the learned Chief Justice and the Honourable Justice Mr. Tulzapurkar who have allowed the appeal and admitted the petition. The appeal was finally heard and the High Court by its order and judgement, dated 24th August 1977, dismissed the appeal filed by petitioner.

9. In Short Cause suit No. 3852 of 1977 filed in the City Civil Court, Bombay by Messrs. Bedrock Tyre and Rubber Co. vs. Mumbai Mazdoor Sabha and 290 others, the court issued an injunction order on 20th May 1977 directing the Bailiff to drive out the workers who were on strike from 2nd April 1977 from the factory premises. However the workers declined to accept the notice and continued to be on the factory premises. The Court thereupon passed fresh orders on 23rd May 1977 ordering the Bailiff to take assistance of the police to implement the order of injunction, dated the 20th May 1977.

Since the Commissioner of Police desired to have some clear cut policy in such matters and since the matter was of supreme importance for the police department, Advocate General's opinion was obtained in the matter. The Advocate General has opined that the court should be moved to set aside the orders of 23rd May 1977 so far as they relate to the directions to the police for giving assistance to the Bailiff for the implementation of the injunction orders of the court. The Government Pleader, City Civil Court has accordingly been instructed to move the court in the matter.

10. *Misc. Petitions Nos. 770 and 885 of 1972 (V. N. Khadkikar and M. P. Mutgikar vs. State)*.—The above two Sales Tax Officers have challenged the orders of compulsory retirement at the age of 50 years in the High Court, Bombay. They were compulsorily retired from Government service on the recommendations of the Special Review Committee. The petition was made absolute and the court ordered the respondent to reinstate the petitioners on the lower posts i.e. as Sales Tax Inspectors. Against this order of the High Court the State has filed an appeal before the Division Bench of the High Court which has been admitted but no stay has been granted.

PART II MOFUSSIL LITIGATION

The mofussil civil litigation in Vidarbha region, comprising of 8 Districts is looked after by the Deputy Secretary to Government of Maharashtra, Law and Judiciary Department, Nagpur. The Civil Litigation in the remaining 17 Districts is looked after by the Department (proper). The main function of this Department is to supervise and conduct the mofussil civil litigation in which Government or Government Officers are concerned or interested including First Appeals in the Districts, Second Appeals in the High Court and Supreme Court and in other mofussil courts in any other States in India. Similarly this Department supervises and conducts the civil litigation in the mofussil courts on behalf of other States or the officers of other States in India. So also this Department supervises and conducts the civil

litigations in which Union of India including Posts and Telegraph Department and Government of India Officers are concerned or interested including First Appeals in District Courts, Second Appeal/Revision Applications in High Court and Supreme Court. In addition to the aforesaid functions this Department deals with the work of giving advice in mofussil civil litigation cases to all the 16 Departments of the Mantralaya and to Heads of Departments in respect of matters arising out of mofussil civil litigation.

This Department supervises and conducts the mofussil civil litigation by sanctioning the appearances of Government Pleader, sanctioning the defences of suits, or sanctioning the institution of suits on behalf of Government or Government officers, scrutinising and approving the written statements or Plaints issuing suitable instructions in each suit or furnish briefs in important matters to the Government Pleaders, filing appeals in High Court or Supreme Court.

For the purpose of effecting proper control over the Government mofussil litigation in the Districts, recently the Government of Maharashtra has introduced a new Scheme of undertaking inspections of the offices of District Government Pleaders from 1977. The Solicitor (Mofussil Litigation) and the Additional Solicitor (Mofussil Litigation) along with other two members are required to undertake these inspections. Such inspections have so far been undertaken in the Districts of Sangli, Satara, Nashik, Jalgaon, Ratnagiri, and Beed. These inspections have been proved to be very much useful for effective supervision and control of Government civil litigation in mofussil areas and in removing many difficulties and misunderstandings in the minds of the Law Officers and in improving the quality of work in the District offices. The Inspection party personally meets the Collector of the District, Superintending Engineer, Irrigation Circle, Superintending Engineer, Public Works Circle, Superintendent of Police of the District, District Judge, and other judicial officers and the President and members of the Bar and discusses the matters relating to the Government litigation. These meetings create co-ordination and help to expedite the requisite information etc. and remove the delay etc.

The following is the statement of important proceedings dealt with by this Department during the period from 1st January 1977 to 31st December 1977 :—

(including the office of the Deputy Secretary to Government of Maharashtra, Law and Judiciary Department, Nagpur).

1. Total number of Civil Suits filed against the State of Maharashtra in Mofussil Courts during the year 1977.	524
2. Total number of Civil Suits in which Defence was sanctioned by the Government.	547
3. Total number of civil suits instituted on behalf of Government or Government officers.	26

4. Total number of suits decided against the Government.	1694 suits.
5. Total number of cases examined from the point of view of filing appeals against the decisions unfavourable to Government in civil matters.	1694 cases.
6. Total number of suits which were compromised during the year 1977.	3 suits.
7. Total number of cases in which decisions were taken to file Appeals.	323 cases.
8. Total number of cases in which decision to acquiesce in were taken.	1371 cases.
9. Total number of unofficial references including opinion matters arising out of notices under section 80 of the Code of Civil Procedure disposed of.	1128 cases.
10. Total number of Miscellaneous matters (not covered in 1-9 above).	13892 cases.
11. Total No. of Appeals filed in the Supreme Court, New Delhi, against the State of Maharashtra.	3
12. Total No. of Appeals filed in the Supreme Court, New Delhi on behalf of the State of Maharashtra.	1
13. Total number of suits filed against the State of Maharashtra in the Civil Courts (Mofussil) in other States.	5
14. Total number of suits filed on behalf of the State of Maharashtra in the Civil Courts (Mofussil) in Other States.	Nil.

The following are the important cases in which the State of Maharashtra was or is a party :—

(1) Regular Civil Suit No. 355 of 1971, 356/71, 357/71, 358/71 and 359 of 1971 and R. C. S. No. 239/73 and R. C. S. No. 706/73 were filed in the Court of the Civil Judge, Senior Division, Nashik by the Government of Maharashtra against Sarvashri Wamanrao Yardi, Chairman and Keshavrao More, Secretary of the Bharat Sevak Samaj for realisation of certain amounts towards the advances and penalties from both the defendants. All the suits were heard together by the Joint Civil Judge, Senior Division, Nashik on 29th August 1975 and the court decided the suits in favour of the Government. But for the long period the Darkhast was not filed against the judgment Debtors. However, on 13th January 1977 the District Government Pleader, Nashik has filed the Darkhast in the Court of the

Civil Judge, Senior Division, Nashik against Shri Wamanrao Yardi and Keshavrao More as detailed below :—

Serial No. 1	No. of Regular Darkhast 2	No. of suit from which Decree Darkhast filed 3	Amount of darkhast 4
			Rs.
1	13/77	.. .. R.C.S. 355/71	6,946.23
2	14/77	.. .. R.C.S. 356/71	1,141.11
3	15/77	.. .. R.C.S. 357/71	3,663.90
4	16/77	.. .. R.C.S. 358/71	4,444.35
5	17/77	.. .. R.C.S. 359/71	5,543.23
6	18/77	.. .. R.C.S. 239/71	2,425.98
7	19/77	.. .. R.C.S. 706/71	4,077.05

Thus the above noted darkhasts have been filed to recover amounts as stated above plus costs of all these darkhast from Shri Yardi and Shri More. Warrants under Order 21 Rule 43 C. P. C. were issued against Sarvashri More and Yardi to recover the amount as detailed above. However, it is reported by the Court bailiff that Shri Yardi does not reside at the address mentioned in the darkhast. So also it is reported that Mr. More does not reside in Shani Galli and resides at Patil colony near H. P. T. College. The Court bailiffs along with the representative of the Department concerned have gone to Patil Colony for executing the warrants against Shri More. But he did not meet the bailiffs and the Bailiffs found only one cot and a small watch at More's house, which is not attached for such large amounts. Then the darkhasts were fixed on 10th March 1977 for compliance i.e. for giving full addresses of Mr. Yardi and More. But the same were not furnished by the Department concerned. Now all the above noted darkhasts are pending in the Court. Mr. Yardi has gone to Pune and he comes at Nashik from time to time and goes to Pune. It is very difficult to execute the said warrants against Shri Yardi and More for want of complete addresses as well as for want of moveable properties.

In respect of criminal prosecution against Sarvashri Yardi and More it seems the Superintending Engineer, Nashik, Irrigation Circle, Nashik is pursuing the matter in consultation with the Police.

(2) The Special Civil Suit No. 37 of 1967 filed in the Court of the Civil Judge, Senior Division, Dhulia by Messrs. Ambika Construction Company, Amalner against the State of Maharashtra for realisation of Rs. 22,125.16 as contract dues along with the interest thereon in respect of construction of Cottage Hospital at Shirpur. The suit was decided by the court on 31st January 1970 against the Government. An appeal against this decision was filed (First Appeal No. 451 of 1970) by the State on 9th April 1970, after depositing the decretal amount in the lower court. A stay (Misc. Civil Application No. 3250/70), for payment was also obtained from the High Court on 10th March 1971. The main First Civil Appeal No. 451 of 1970 is still pending in the High Court, Bombay.

(3) The Special Civil Suit-Nos. 7 of 1951 and 44 of 1951 were filed in the Court of the Civil Judge, Senior Division, Sholapur by one Shri Ramji Raoji Sojpal against the State for realisation of contractual dues from the Government in respect of the construction of irrigation tanks at villages Parewadi and Sangvi in Karmala Taluka of Sholapur District. In the suit No. 7/51 the plaintiff had claimed a total amount of Rs. 4,19,256 and in suit No. 44/51 he had claimed a total amount of Rs. 3,58,787-2-0. Both these suits were contested by the State. The trial court heard these two suits together and partly decreed them. The suit Nos. 7/51 and 44/51 were decided by the Trial Court on 23rd February 1966. The major portion of the plaintiff's claim in Suit No. 7 of 1951 was rejected by the Court and the plaintiff was granted a decree for Rs. 28,632 with proportionate costs of the suit. Being aggrieved by this decision the plaintiff filed an appeal (First Appeal No. 651 of 1956) in the High Court, Bombay. Similarly out of the plaintiff's claim of Rs. 3,56,782-2-0 in the Suit Case No. 44/51 the court granted the decree for Rs. 30,147 only. Being aggrieved by this decision also the plaintiff filed another appeal No. 652 of 1956 in the High Court, Bombay. The State Government had filed cross objections in these two appeals. In Appeal No. 651/56, it was decided that cross objections in respect of the following items which had been decreed be filed (1) Rs. 5134, (2) Rs. 23,081 and (3) costs. In appeal No. 652/56, it was decided to file cross objections in respect of the following items which had been decreed by the Trial Court viz., (1) Rs. 21,473, (2) Rs. 4,674 and (3) Costs. It may here be noted that in Suit No. 44/51 from which appeal No. 652/56 arose, an item of Rs. 4,000 deposited with Government had also been decreed and it was decided that, that item should not form the subject matter of the cross-objections.

Both the Appeals (Nos. 651/56 and 652/56) were heard together by the High Court on 21st December 1961. Appeals were partly allowed by the High Court and the cross objections filed by the Government were also partly allowed. The result of the cross objections was that the appeals preferred by the Contractor were dismissed while his claim in both the suits was decreed by the Lower Court stood reduced to Rs. 5,619 with interest at 4 per cent. per annum from the date of suit and proportionate cost in Special Civil Suit No. 7 of 51 (First Appeal No. 651 of 56) and Rs. 11,200 with same rate of interest and proportionate cost of the sister suit. The High Court further directed the plaintiff in both the suits to pay the cost of the Government on lost claim throughout. The decision of the High Court which was more or less in favour of the State Government was acquiesced in on 12th June 1962 and I. & P. D. endorsed it on 15th June 1962. In the meanwhile as reported by the District Government Pleader, Sholapur the amount of Rs. 32,797-9-0 and Rs. 31,370-1-0 were deposited by the Executive Engineer, Sholapur on 15th February 1957 by a cheque directly, out of which Rs. 32,797-9-0 from Special Civil Suit No. 44 of 51 were paid to the plaintiff Ravji Sojpal on 22nd March 1957 while the remaining amount of Rs. 380 was credited to Government as lapsed deposit, the refund having not been claimed in time by the Executive Engineer. In the companion suit i.e. Special Civil

Suit No. 7 of 51, the whole amount was paid to the deceased plaintiff on 22nd March 1957. The District Government Pleader, further reports that the fact of filing cross objections by the State Government was never made known to him nor was he moved to obtain the stay or to insist upon furnishing of security by the Decree Holder.

In 1970 the I. & P. D. had raised certain points for clarification. Those points were replied to the I. & P. D. on 7th August 1970 as follow :—

(a) The decision not to go in appeal was taken by the Irrigation and Power Department on advise of the Solicitor (M.L.), the decree in the opinion of the Solicitor being reasonable and at the same time the decision having been taken to wait till the Decree Holder filed any appeals enabling the State Government to file the cross objections. When once the cross objections were filed in time, the interest of the State Government was duly protected ;

(b) the amount in question having been deposited in the Court directly without the knowledge of the District Government Pleader, and he being not intimated by the I. & P. D. of having filed cross objections, no steps appear to have been taken to obtain stay or to insist upon the furnishing of security by the Decree Holder before he was allowed to withdraw the amount ;

(c) If the property is the property belonging to the deceased in the hands of his heirs or if it is a joint family property, then it can even now be attached and sold in execution, provided it is sufficiently identified.

The L. & J. D. had many times told to the I. & P. D. that this Department is not responsible for the payment of decretal amount which was paid to the plaintiff without the knowledge of the District Government Pleader, Sholapur.

However, for the purpose of executing the decree of the High Court, Bombay two Miscellaneous Applications Nos. 405/64 and 406/64 of Sholapur were filed and those two Miscellaneous Applications have been got transferred to the City Civil Court, Bombay. Still these applications are pending in the City Civil Court, Bombay.

4. *Counter Claim in Special Civil Suit No. 5 of 1972.*—In the year 1966, or so the Government in B. & C. D. had invited tenders for the construction of Mandwa Port in Kulaba District. The Plaintiff's tender was accepted and the work order was issued on 5th April 1966. The said work was required to be completed within a period of 36 months i.e. on or before 5th April 1969. But the work could not be completed within the stipulated period. According to the Plaintiff due to the innumerable lapses on the part of the Government officers the work could not go smoothly. The designs were changed from time to time. The specifications were also changed. The advice and the instructions sought from the Defendant remained unanswered for months together. As a result the work could not be completed within the prescribed period. It was the allegation of the Plaintiff Corporation that due to this attitude of the

Defendant it became impossible for the plaintiff to do the work on the rates quoted in the tender. Therefore, the Plaintiff demanded Rs. 5,36,594 from the Government, on the ground that he had to incur this extra expenditure due to the attitude of the Department. Ultimately by serving a notice dated 20th September 1971 the Plaintiff claimed Rs. 21,56,605 as estimated in his tender and abandoned the work unfinished. The said work was however, got executed from different contractors at a higher rate. Afterwards the Plaintiff filed a Special Civil Suit No. 5 of 1972 against the State Government for recovery of an amount of Rs. 5,72,061-00. The written statement in respect of this case was approved and the defence of the said suit was sanctioned under G. R., & J. D. No. 24086/M, dated 5th October 1972.

In the meanwhile the P.W.D. proposed to file a separate civil suit against the Plaintiff for recovering the amount of excess payment and damages etc. But as it was not possible for the Department to assess the damages and make any categorical claim against the Plaintiff it was decided to amend the written statement already filed in the court by reserving the right to institute a separate civil suit against the plaintiff. Afterwards, it seems there was a proposal to compromise the suit. But it seems the proposal was not materialised. During the course of the compromise talks, it seems the P.W.D. had submitted a Report to the Minister. The Plaintiff demanded that this document be produced in the court. The State claimed privilege in respect of this document. The lower court granted his prayer. But the State preferred a Revision Application No. 66 of 1977 which was considered by the High Court, Bombay and decided the appeal in favour of the State Government. This matter was again taken up in the Court of C. J. (S. D.), Alibag as the matter was remanded by the High Court in Revn. Application No. 66 of 1977. After considering the case, the C. J. (S. D.), Alibag on 30th July 1977 again rejected the State Government's request and ordered that the said document will form the part of the record of the suit. After considering the case in L. & J. D. in detail a Revn. Application for challenging the order of C. J., S. D., Alibag, dated the 30th July 1977 has been filed in the High Court, Bombay. The said Revn. Application No. 581 of 1977 is decided by the High Court, Bombay, on 5th December 1977 and the privilege claim of the State regarding production of documents is upheld.

Further in 1976 the P. W. & H. D. assessed the damages suffered by the State Government due to the breach of contract committed by the Plaintiff and wanted to proceed against the Plaintiff. As proposed in 1972 instead of filing a separate civil suit against Messrs. India Electric Corporation, in 1976, it was decided to file a counter claim or to claim a set off in the very suit. Therefore, the D. G. P., Kulaba was instructed to file an additional written statement as contemplated under Order VIII, rule 6 of the Civil Procedure Code, setting out the claim of set off. (vide G. L., L. & J. D. No. 672/E/Confidential, dated 27th August 1976). After scrutinising the matter an additional written statement in the form of counter-claim was filed in the court of Civil Judge, Senior Division, Alibag,

on 3rd October 1977. This decision was taken by the Government on the following grounds, namely :—

“According to the provisions of rule 6 of the Order VIII of the Civil Procedure Code, 1908 the Defendant has a right to take up a defence on any ground which has arisen after the institution of the suit. Thus, when the new ground arose before the filing of the written statement by the Defendant it is open to the Defendant to take it as a defence in his written statement. This remedy has been availed of by amending the written statement in 1972. So also under rule 6 of order VIII of the Civil Procedure Code, it is optional with the Defendant to raise the plea of set off in the written statement or file an independent action (cf. 1941 Mad. 847). But where the Defendant pleads set off, he must claim the entire claim by way of set off and any subsequent claim will be barred by Order II, Rule 2. The legal set off can be claimed as of right (1975 P & H. 112). The essential conditions of claim of set off are :—

- (i) the suit must be for the recovery of money.
- (ii) the Defendants claim must be for an ascertained sum of money.
- (iii) the sum must be legally recoverable by the Defendant from the Plaintiff.
- (iv) the sum of set off should not exceed the pecuniary units of the jurisdiction of the court ; and
- (v) both the parties must fill in the same character as they fill in the Plaintiff's suit.

The present proposal to claim set off satisfies all the aforesaid essential conditions. Further in addition to the plea of set off the defendant State has a right to file a counter claim under the new rules 6-A and 6-B of Order VIII of the Civil Procedure Code. If the counter claim is excluded under rule 6-C then the remedy to file a separate suit will still be available to the Defendant State and in case the original suit No. 5/72 of the Plaintiff is dismissed the counter claim will continue under rule 6-D. So also, if the counter claim is succeeded the Defendant will get this balance of the claim under rule 6-F. Therefore, it was considered feasible in view of this legal position that there appears to be no harm in filing the counter claim in the present case.

But the said additional written statement was rejected by the Civil Judge, Junior Division, Kulaba, on 1st November 1977. This decision was challenged in the High Court by filing a Revision Petition on behalf of the State. However, the said Revision petition was also rejected by the High Court on 9th December 1977 for the reasons that “the counter claim is filed after the defence is delivered and the time limited for delivering the defence has expired”.

The question of taking the matter to the Supreme Court was considered in consultation with the Home Department and it was decided not to go in appeal in the Supreme Court. It was considered that though the Revision

Application was rejected in the High Court, the second remedy for recovering the Government dues is still available to the Government by way of filing a separate civil suit against Messrs. Indian Electric Corporation. Therefore, it was decided to file a separate civil suit against the said Corporation vide G. R., L. & J. D. No. 1821/M, dated the 3rd March 1978. The said case is under process.

Part (iii) Criminal Litigation

During the year 1977 so far as Criminal Litigation is concerned, 1303 proposals for filing appeals against acquittal and for enhancement in the High Court of Judicature at Bombay and 83 proposals for filing cases in Supreme Court have been disposed of.

Instructions were issued to the Assistant Government Advocate, Supreme Court of India to oppose the Special Leave Petitions/appeals in 60 cases in which notices from the Registrar, Supreme Court were received.

CHAPTER V

Conveyancing

The following are the important cases of conveyancing dealt with by this Department :—

1. Scrutiny of draft agreement to be entered into between the Government and the King George V Memorial, Bombay, for the maintenance of the detained statutory beggars under the Bombay Prevention of Begging Act, 1959.

2. Scrutiny of draft lease to be executed between the Governor of Karnataka and the Governor of Maharashtra for grant of lease of forest land for the purpose of Tielari Hydro Electric Project of Government of Maharashtra.

3. Scrutiny of the amendment suggested by the Directorate of Industries to the form of agreement to be executed between the Governor of Maharashtra and the applicants who have applied to the Government for being enrolled as a member for receiving the benefits under the quality marketing scheme introduced by Government.

4. Scrutiny of modifications to the draft licence to be entered into between the Government and allottees of barren hills from the forest area of Maharashtra State.

5. Scrutiny of Bulk Guarantee Deed to be executed by Government in favour of Rural Electrification Corporation Limited in connection with the several loans to be advanced by the said Corporation to the Maharashtra State Electricity Board during the year 1977-78 for implementing various schemes for rural electrification in the State.

6. Drafting of agreement to be entered into between the Government and the Members of the Indian Oil and Produce Exporters Association in connection with the supply by the said Association to the Government of Imported Refined Rapeseed Oil.

7. Scrutiny of agreement to be entered into between the Government and Hyderabad Chemical Supplies Private Limited for sale to that company of sulphur dust lying in various Government godowns in the State.

8. Scrutiny of undertaking to be obtained from students who are given provisional admission to medical colleges against the additional seats which have been provisionally sanctioned by the Medical Council of India.

9. Scrutiny of show cause notice to be given to the Bombay Suburban Electric Supply Company Limited.

10. Shri B. R. Ranade, Advocate from Pune has been appointed as a notary under the Notaries Act, 1952.

11. Scrutiny of Deed of guarantee in respect of repayment of principal and payment of interest for the term loan of Rs. 6.19 crores that is to be given to the Maharashtra Elektrosmet Limited by the Industrial Development Bank of India.

CHAPTER VI

Law Commission

Maharashtra State Law Commission was constituted by Government on 9th March 1977 for a period of three years with very exhaustive terms of reference, which, *inter alia*, includes examination of all laws falling under the State list and concurrent list and rules and regulations framed under those laws. The Commission consists of eleven members including the Advocate General of the State of Maharashtra as a Chairman. The Member-Secretary of the Commission assumed the charge of office on 15th March 1977. In the first sitting held on 8th April, 1977, the Commission selected following subjects on priority basis :—

- (1) Rent laws,
- (2) Laws relating to co-operative societies,
- (3) Land reforms, and
- (4) Laws relating to slums.

Till 25th February 1978, the Commission held 40 sittings and the Committees appointed by the Commission from time to time held 16 sittings. The Commission forwarded five reports till December 1977 as shown below :—

- (1) Code of Criminal Procedure (Sections 145 to 148)—July 1977.
- (2) Code of Criminal Procedure (Sections 167 and 438)—August 1977.
- (3) Bombay Rents, Hotel and Lodging House Rates Control Act, 1947 (Part I)—September 1977.
- (4) Hyderabad House (Rent, Eviction and Lease) Control Act, 1954—October 1977.
- (5) Law relating to slums.
  - (i) Maharashtra Slum Areas (Improvement, Clearance and Re-development) Act, 1975.
  - (ii) Maharashtra Vacant Lands (Prohibition of Unauthorised Occupation) and Summary Eviction Act, 1975—December 1977.

Following subjects are under examination of the Commission :—

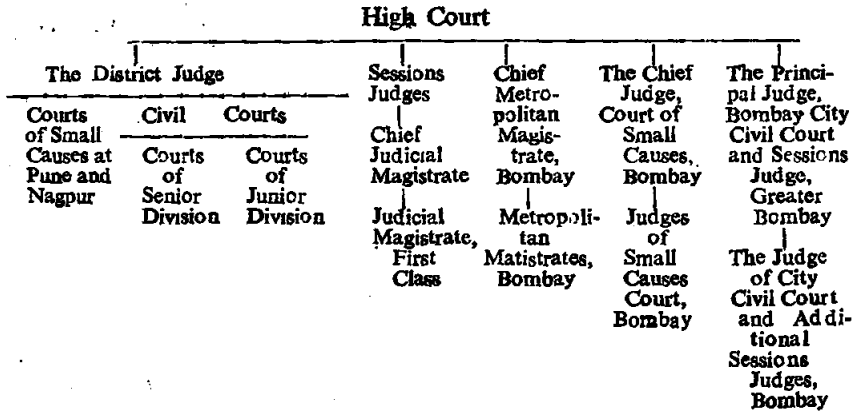
- (i) Maharashtra Co-operative Societies Act, 1960.
- (ii) Matrimonial Laws (Hindu Marriage Act, 1955 and Indian Divorce Act, 1869).

Reports on the subjects under examination will be forwarded in due course.

CHAPTER VII

Judiciary

The Judiciary Department, as the heading connotes, is mainly concerned with administration of Civil and Criminal Justice in the State. The organisation of Judiciary Department is a shown below :—

The High Court at Bombay is presided over by the Chief Justice with the assistance of 34 Judges. The Administrative Side of the High Court is managed by the Prothonotary and Senior Master on the Original Side, and by the Registrar or Additional Registrar on the Appellate Side.

A permanent bench of the High Court, has been established at Nagpur, having 5 Judges. The Administrative Side of the Court is looked after by the Special Officer, appointed for that Court. Of the 35 High Court Judges, 23 are permanent and 12 are additional.

The Prothonotary and Senior Master has under him the following Offices :—

- (1) Office of the Prothonotary and Senior Master.
- (2) Office of the Commissioner for Taking Accounts.
- (3) Office of the Taxing Master.
- (4) Office of the Insolvency Registrar.
- (5) Office of the Accounts Officer.
- (6) Office of the Official Assignee.
- (7) Office of the Court Receiver.
- (8) Chief Translator and Interpreter, High Court, Bombay.

The Appellate Side of the High Court, Bombay, which is managed by the Registrar, has under him the Office of the Registrar and the Translators.

COURTS OF THE METROPOLITAN MAGISTRATES

There are at present 49 Courts of the Metropolitan Magistrates in Greater Bombay, including the Chief Metropolitan Magistrate, 12 Additional Chief Metropolitan Magistrates, 3 Metropolitan Magistrates (Railways), 1 Metropolitan Magistrate (Juvenile) and 2 Metropolitan Magistrates (Mobile) under the administrative control of the Chief Metropolitan Magistrate.

The administrative side of the work is looked after by the Registrar, Metropolitan Magistrates Courts.

BOMBAY CITY CIVIL AND SESSIONS COURT

Since 1948, the Bombay City Civil and Sessions Court has been established for the Greater Bombay area. The City Civil Court has been given jurisdiction in cases of suits the pecuniary value of which does not exceed Rs. 25,000. This jurisdiction is enhanced to Rs. 50,000 with effect from 1st January 1978. The Sessions Court for Greater Bombay tries all sessions cases arising from the Greater Bombay area which were formerly tried by the Bombay High Court. Both these Courts are subordinate to the Bombay High Court. The number of judges is 34 including the Principal Judge and one Additional Principal Judge (18 permanent plus 16 temporary). They attend to civil work and criminal work alternatively. The administrative work on the civil side is looked after by the Registrar, City Civil Court and on the Criminal Side by the Registrar, City Sessions Court. Now under the Code of Criminal Procedure, 1973, Appeals and Revision Applications from the decision of the Chief Metropolitan Magistrate, Additional Chief Metropolitan Magistrate, and Metropolitan Magistrates in Greater Bombay lie to the City Sessions Court.

SMALL CAUSES COURTS

These Courts are at present located at Bombay, Pune and Nagpur. The Judges presiding over these courts are invested with Small Causes powers and do not try any Criminal Cases. In the mofussil also Junior and Senior Division Civil Judges have small causes powers and sit as Small Causes Courts. The Small Causes Judges in Pune and Nagpur try suits upto the value of Rs. 2,000 according to the Small Causes powers with which they are invested. They have now been invested with powers of Rs. 5,000 with effect from 1st April 1978. The pecuniary jurisdiction of the Presidency Small Causes Courts is Rs. 3,000. This jurisdiction is now enhanced to Rs. 10,000 with effect from 1st January 1978.

The Small Causes Court, Bombay, is presided over by 33 Judges including the Chief Judge and 8 Additional Chief Judges. The administrative side of the work is looked after by Registrar and Additional Registrar, Small Causes Court, Bombay. Additions to the number of Judges have been made from time to time in view of the increase in work and the present number of Judges stands at 33.

The separation of the Judiciary from the Executive has been effected in the Maharashtra State. Consequently, the Criminal Courts are now

subordinate to the High Court under section 12 of the Code of Criminal Procedure, 1973, there shall be a Chief Judicial Magistrate in each District. Accordingly 25 posts of Chief Judicial Magistrates one for each District and two posts of Additional Chief Judicial Magistrates one each at Pune and Nagpur have been created.

THE DISTRICT COURTS

The District Judge's Court is the highest judicial authority in a district. In addition to this Court, there are Courts of Assistant Judges and Civil Judges of the Senior and Junior Divisions. The Assistant Judges' Courts are located at the Headquarters town of the District and so are the Courts of the Civil Judges of the Senior Division. The District Judge supervises the Courts of the Assistant Judges and Civil Judges of both the Divisions.

There are 25 posts of District Judges and 3 posts of Joint Judges.

In addition, 5 posts of District Judges have been created for the inspection of the Subordinate Courts in the Mofussil and for proper supervision and expeditious disposal of cases in the Courts of Civil Judges and Magistrates and tackling with the problem of corruption in them. These District Judges have been posted as Joint Judges at Pune, Thane, Nagpur, Akola and Aurangabad.

The District Judge exercises two kinds of jurisdiction (1) Original and (2) Appellate. The District Court is the Principal Court of Original Civil Jurisdiction in a district. It is also a Court of Appeal for decrees and orders passed by the Subordinate Courts in which an appeal can be preferred. The District Judge also exercises general control over all the Civil Courts and their establishment and inspects the proceedings of these Courts.

An Assistant Judge tries original cases pecuniary value of which does not exceed Rs. 15,000. This limit is enhanced to Rs. 40,000 with effect from 1st January 1978. The Civil Judge, Junior Division, has been empowered to try suits of the value of Rs. 10,000, while the Judges of Senior Division, can try suits upto any pecuniary limit. The pecuniary limit of the Civil Judges has been enhanced from Rs. 10,000 to Rs. 25,000 with effect from 1st January 1978.

The District Judges are also the Sessions Judges for the Districts concerned and as such they try original cases also. In this work they are assisted by the Assistant Judges who are also invested with Sessions Powers. They are the highest judicial authority in district. The Sessions Judges try cases which are committed to them by the Magistrates after preliminary enquiry and also hear appeals against decisions of the Subordinate Magistrates. A Sessions Judge or an Additional Sessions Judge can pass any sentence authorised by law but any sentence of death passed by any such Judge is subject to confirmation by the High Court. An Assistant Sessions Judge can pass any sentence authorised by law except a sentence of death or of imprisonment for life or of imprisonment for a term exceeding ten years.

There are two classes of Magistrates, viz. (1) Judicial Magistrates and (2) Executive Magistrates as shown below:—

Judicial Magistrates.	Executive Magistrates
(1) Chief Judicial Magistrates ...	(1) District Magistrates.
(2) Additional Chief Judicial Magistrates.	(2) Sub-Divisional Magistrates.
(3) Judicial Magistrates I and II Class.	(3) Special Executive Magistrates.
(4) Special Judicial Magistrates.	
(5) Chief Metropolitan Magistrates.	
(6) Additional Chief Metropolitan Magistrates.	
(7) Metropolitan Magistrates.	
(8) Special Metropolitan Magistrates.	

At present, there are no Second Class Magistrates and Special Judicial Magistrates, but only Judicial Magistrates of First Class have been appointed. There are also Metropolitan Magistrates in Greater Bombay who are responsible for the trial of all criminal cases within the limits for Greater Bombay. There are no Special Metropolitan Magistrates. The Courts of Metropolitan Magistrates are under the control of the Chief Metropolitan Magistrate who is assisted in his administrative duties by a Registrar. As for Executive Magistrates, who are now under the administrative control of the Home Department, the following persons have been so appointed:—

Collectors	...	As District Magistrates.
Resident Deputy Collectors	...	As Additional District Magistrates.
Sub-Divisional Officers	...	As Sub-Divisional Magistrates.

The main function of Judicial Magistrates is that of administration of Criminal Justice within their jurisdiction. On the other hand, Executive Magistrates have no power to try offences. They exercise maintenance of law and order. They are subordinate to Government and conduct what are popularly known as chapter cases. The ordinary powers of Executive Magistrates have been enumerated in sections 108, 109, 110, 145 and 147 of the Code of Criminal Procedure, 1973 in its application to the State of Maharashtra.

CHAPTER VIII

Charity Organisation

1. *General.*—The Bombay Public Trusts Act, 1950 came into force with effect from 21st January 1952. For the purpose of administration of the Act, seven Regions viz. Greater Bombay, Pune, Kolhapur, Nashik, Nagpur, Akola and Aurangabad are established. The Charity Commissioner is the Head of the Charity Organisation having his office at Bombay and exercises his powers under the Bombay Public Trusts Act, 1950, throughout the State of Maharashtra. Nineteen Sub-Regional Offices have been set up at the District places where there are no Regional Offices.

2. *Registration of Public Trusts.*—The work of Registration of Public Trusts is done in the Regional Offices. The total number of applications received by the Charity Organisation for registration for the period from 1st November 1976 to 31st October 1977 were 2,950 and during the said period 2,923 applications were disposed off. The total number of Public Trusts registered during the period from 1st November 1976 to 31st October 1977 was 2,923.

Instructions have already been issued to find out the hidden trusts and Dharmadas to the Inspectors of Regional Offices and the Sub-Regional Offices and this will also increase the number of Public Trusts likely to be registered during the next year.

3. *Directory.*—The work of preparation of Directories of the Public Trusts in Maharashtra has been taken up from April 1977. The preparation of Directory for the Greater Bombay Region is nearing completion and the work of Directories for other Regions will be taken up during the ensuing years and attempt is being made to make these Directories more useful by compiling information in different categories such as Trusts dealing with Educational Scholarship, Medical help, Donations for relief of distressed and poverty etc. The Directory of Greater Bombay Region is expected to be printed by the end of October 1978 and that of Regions by the end of March 1979.

4. *Accumulated Surplus.*—Scrutiny of audited statements of accounts of Public Trusts is continued further also with a view to find out if the surplus could be utilised for secular education and/or medical relief. It is proposed to concentrate on this during the subsequent year also.

5. *Investment of Trust Funds.*—(i) The Organisation continued to exercise control on the investment of all Public Trusts with a view to ensure that corpus and unspent income of the Trusts are invested in accordance with the provisions of section 35 of the Bombay Public Trusts Act, 1950.

(ii) The Charity Commissioner continued to exercise control over the working of trusts by requiring them to obtain his sanction for investment of trust funds (other than Public Securities). During the period under

review viz. 1st November 1976 to 31st October 1977, 200 applications were received under section 35 of the Bombay Public Trusts Act, while the number of applications disposed off is 181.

Proceedings before the Charity Commissioner

6. *Miscellaneous*.—Under section 36 of the Bombay Public Trusts Act, 1950 the trustees are required to obtain previous sanction of the Charity Commissioner for alienation of immovable property. The number of applications under section 36 received and disposed off during the period from 1st November 1976 to 31st October 1977, is 192 and 135 respectively. Similarly the number of applications under section 36A of the Act received and disposed off during the period were 354 and 343 respectively.

Judicial Proceedings.—Section 51 of the Bombay Public Trusts Act, 1950 provides for prior permission of the Charity Commissioner for filing a suit relating to a public trust under section 50 of the Bombay Public Trusts Act. During this period the number of applications received and disposed off were 81 and 71 respectively. Under Government Order, Law and Judiciary Department, No. 14821/P, dated 3rd July 1974, powers exercisable and duties and functions to be performed by the Charity Commissioner under section 51 of the Bombay Public Trusts Act, subject to the administrative control of the Charity Commissioner as regards transfer or withdrawal of any case from the file of the Officer to the other have also been delegated to all Deputy Charity Commissioners and Assistant Charity Commissioners.

In the capacity as the Appellate Authority, the Charity Commissioner and Joint Charity Commissioner and Deputy Charity Commissioners with Appellate powers at Bombay disposed off 77 appeals. The Charity Commissioner and Joint Charity Commissioner and Deputy Charity Commissioner with Appellate powers have disposed off 29 revision applications under section 70A. The Charity Commissioner and Joint Charity Commissioner have disposed off 135 Miscellaneous Applications under Rule 36, and 28 inquiries under section 40 of the Bombay Public Trusts Act, 1950. The number of appeals, revision applications and inquiries under section 40 filed during the period were 64.

Proceedings under section 50A.—Under section 50A, the Charity Commissioner is empowered to frame, amalgamate or modify Schemes. During this period the number of applications received and the *suo motu* proceedings started and disposed off were 261 and 199 respectively.

Proceeding under sections 47 and 41D.—44 applications under sections 47 and 28 applications under section 41D of the Bombay Public Trusts Act have been disposed off.

Directions issued and injunctions granted.—During the period under report, in 30 cases, directions under section 41A were issued to the trustees and in 16 cases injunctions under section 41E were issued to the trustees. The powers of the Charity Commissioner to issue directions to any trustees

of a Public Trust or any person concerned therewith under section 41A of the said Act are now also conferred on and exercised by the Deputy and Assistant Charity Commissioners, as per the Government Order, No. 12674/P, dated 10th June 1975 of the Charity Organisation, within their respective jurisdictions.

7. *Litigation Work.*—The litigation work can be divided into following categories :—

(A) Proceedings initiated by the trustees/parties/interested persons etc.—

(i) Applications/appeals etc. against the orders/decisions by the Charity Commissioner and other authorities under the Act where the Charity Commissioner is a necessary party.

(ii) Independant proceedings under the provisions of the Act and other laws initiated by the parties to which Charity Commissioner is a necessary party.

(B) Proceedings initiated by the Charity Commissioner, Maharashtra State, Bombay—

(i) The proceedings under the provisions of the Act intiated by Charity Commissioner as a Corporation sole on his own and as a person interested in the trust.

(ii) The Charity Commissioner was party to 159 cases in various District Courts and High Courts as necessary party and he made his independant submission to the Government. The parties have filed 82 suits in various Courts in which Charity Commissioner appeared and/or will be putting his say in details before the Courts.

(iii) The Charity Commissioner has not filed any suit or application etc. during the period of the report (i.e. 1st November 1976 to 31st October 1977). Charity Commissioner intends to file few suits in the next year. Charity Commissioner has filed about 3 suits after 1st November 1977.

8. *Endorwments which vest in or the management of which vests in the State Government.*—Under Chapter VII-A of the Bombay Public Trusts Act, 1950, all religious and charitable institutions and endowments which vcsst in or the managment of which vests in the State Government are to be dealt with under the special provisions contained in this Chapter.

The Government have been pleased to appoint a new Devasthan Management Committee, Western Maharashtra with its Headquarters at Kolhapur for the management of Government managed Trusts from the Districts of Kolhapur, Ratnagiri, Sangli, Pune, Thane and Kulaba, under Notification, Law and Judiciary Department, No. 11181/P, dated 21st May 1974 and No. 12930/P, dated 14th June 1974 to commence its work with effect from 22nd May 1974. As many as 3,067 Hindu Endowments from the above six districts have been transferred to this Committee for management. This Committee consists of seven persons with Chairman and Treasurer appointed from amongst the members. The first meeting of this Committee was held on 14th June 1974, at Kolhapur as required under Rule 31C of the Bombay Public Trusts Rules, 1951.

A proposal to appoint a similar Committee has been forwarded to Government for five districts of the Marathwada Region. The information as regards the income, expenditure, surplus balances of Investment in respect of Government managed Trusts from Marathwada area have been collected and already been forwarded to Government so as to get the clear idea of the financial aspect of these Government managed Endowments for the purpose of the formation of the Committee for Marathwada area.

9. *Charitable Endowments.*—The work of Charitable Endowments has now been finally transferred to the Administrator General and Official Trustee with effect from 1st February 1977.

10. *Administration of the Societies Registration Act, 1860.*—During the period under report, the Charity Commissioner continued to administer the Societies Registration Act and functioned as the Registrar of Societies for the entire State of Maharashtra.

The Regional Officers are appointed as Assistant Registrar of Societies for their respective regions and they are exercising powers and performing duties and functions of the Registrar under all the provisions of the Societies Registration Act, 1860 within their respective regions.

The number of Societies registered from 1st November 1976 to 31st October 1977 was 1,743 and officewise split-up is as follows :—

Name of the Region		No. of Societies
1. Greater Bombay	... ..	570
2. Pune	... ..	182
3. Kolhapur	... ..	282
4. Nagpur	... ..	320
5. Akola	... ..	109
6. Aurangabad	... ..	138
7. Nashik	... ..	142

1,743

---

11. *Budget-Public Trusts.*—Under the new amendment, the Public Trust whose income exceeds Rs. 5,000 in the case of a Trust for a religious purpose, and Rs. 10,000 in other cases, are required to send budget to the respective Regional Officers directly for scrutiny. The submission of budgets helps to keep control on the expenditure of the Public Trusts.

12. *Control over collections of funds for religious and charitable purpose under section 41C.*—There were several complaints about unauthorised collections and contributions by anti-social elements and harrasment to common man at their hands. The provisions of section 41C, therefore, were enforced strictly and a press note was issued ordering all concerned persons to seek permission for such collections. The Regional Officers, under the control and supervision of the Charity Commissioner, have been

authorised under this section to issue necessary sanctions to persons, other than registered Public Trusts, for collection of funds and to stop collections or impose conditions for accounting and utilisation of funds.

13. *Contribution leviable under section 58 of the Bombay Public Trusts Act.*—In accordance with the principles laid down in Supreme Court Judgment, dated 10th February 1975 in Appeal No. 488/73 in the matter of State of Maharashtra vs. Salvation Army Case, the contribution is being now fixed on the basis of outgoings for the year, taking into account the arrears receivable. The rate for the year 1st April 1977 to 31st March 1978 has been fixed at 4 per cent on the gross annual income of the trust. This rate will be reviewed for the next financial year.

14. *Pandhapur Temples Matter.*—The application made by the Government of Maharashtra to the High Court of Bombay for transferring the 9 suits filed by Priestly Classes in District Court, Solapur, to the file of High Court was withdrawn by the Government and the suits are now to be proceeded with at Solapur. The Charity Commissioner was not joined as party to the said suits. The Charity Commissioner, Maharashtra State intends to move the Court to have him added as parties to the said suits.

15. *Present Achievement.*—During the year 1977-78 the organisation was geared up to exercise stricter control for working of the Public Charitable Trusts. The number of inspections by the Officers of the Organisation was considerably stepped up and vigorous attempts were also made to recover arrears of contribution. Meetings of the trustees were also held in almost all the Districts and the provisions of the Act were explained to the trustees. Similarly the meetings of Chartered Accountants were also held in some Districts to acquaint the Charity Organisation with their difficulties and to guide them in the various matters connected with the maintenance of accounts and filing of Accounting Returns with the Charity Organisation. The Administrative inspections of all the Offices was carried out during last year. The Charity Organisation purchased two vehicles to facilitate Inspections of Offices and Trusts. With the purchase of these two vehicles the rate of inspection of the public trusts is expected to rise during the ensuing years.

CHAPTER IX

Administrator General and Official Trustee

1. *Functions of the Administrator General.*—(1) To act as an Executor of the will of any person when appointed as such by that person.

(2) As an Administrator in place of a private Executor or Administrator who has already obtained Probate or Letters of Administration.

(3) As an Administrator under an Order of the Court when there are no heirs or they are not willing to act.

(4) As an Administrator in small estates below Rs. 15,000 when there are no heirs or they are not willing to act. The Administrator General takes over administration of such estates under section 30 of the Administrator General Act, 1963 by his own order.

(5) To issue Certificates under the Act in respect of assets which do not exceed Rs. 15,000 in the State of Maharashtra on application, to heirs who are entitled thereto.

There are at present 184 Estates comprising—237 accounts of the approximate value of Rs. 34,35,000.

The particulars of the assets in the estates and the approximate value are as under :—

	Nos. of Shares	Approximate value Rs.
(1) Shares	19685	19,68,500
(2) Securities		6,86,210
(3) Ornaments		32,270
(4) Immoveable properties		1,60,975

Three estates have been received in this office for administration during the period ending December 1977. Two estates were closed up to December 1977. The number of petitions for grant of Certificate of the Administrator General, received during the period ending December 1977 were 434 and the number of certificates issued during the period ending December 1977 were 400.

The receipt of income by way of fees and commission by the Administrator General, Maharashtra State was Rs. 92,940.15 during the period ending December 1977.

As regards the work of the Administrator General, Maharashtra State for the year 1978-79, the administration of estates as at present will continue unless an estate is wound up.

It is anticipated that about ten new estates will be received during the year 1978 for which correspondence is already in progress. The work will further increase in connection with the issue of Administrator General's Certificates under sections 29 and 30 of the Administrator General's Act 45 of 1963 as more and more people come to know about the increase of Administrator General jurisdiction from Rs. 5,000 to Rs. 15,000 as amended by Act No. 8 of 1972. More petitions from outside Greater Bombay are being filed.

Section 29 of the Act as amended empowers the Administrator General to issue certificates to the heirs of deceased persons whose assets in Maharashtra State do not exceed Rs. 15,000 in value. Section 30 of the Act empowers the Administrator General by his own order to administer the estate of a deceased person whose assets do not exceed Rs. 15,000 in value without obtaining Letters of Administration, in such a manner as if such letters had been granted to him. The work as regards enquiring and issue of Administrator General's Certificates is judicial in nature.

2. *Function of the Official Trustee.*—(1) To act as a trustee of a Trust Deed or a Deed of Settlement under a Will.

(2) To act as sole Executor and sole trustee under a Will.

(3) To act as Trustee when there are no Trustee capable or willing to act or in place of a Trustee desirous of retiring.

(4) To act as a Trustee of the share or gift or legacy of an infant or lunatic.

(5) To act as Trustee of Public or Semi-public funds.

(6) To act as Trustee by an order of the Court.

There are at present 455 trusts comprising 777 trust accounts of the approximate value of Rs. 47,785.00 and £ 53,660.

The particulars of the assets and the approximate value are mentioned below :—

	Nos. of Shares	Approximate value
		Rs.
(1) Shares	2,72,479	2,74,16,900
(2) Securities		2,47,62,000
(3) Sterling		53,660
(4) Ornaments		66,257
(5) Immoveable properties		30,17,443

No new trusts were received during the year ending December 1977. 2 trusts were closed during the said period.

The receipts of income by way of fees and commission in trusts during the period ending December 1977 was Rs. 53,412.41.

As regards the work of the Official Trustee, Maharashtra State for 1978-79 it is anticipated that the trusts at present under administration will continue to be administered during 1978-79 unless a trust is determined during the period.

A charitable trust by name "Captain George Frederick Andeen Memorial Trust Scholarship" is managed by this office. The said trust is created by an Anglo-Indian late Captain G. F. Andeen under his will appointing Official Trustee, Maharashtra State (then Bombay) as its executor for the benefit of Anglo-Indians. Under the provisions of the said trust Scholarships are granted to poor and deserving Anglo-Indian students studying in Schools and colleges all over India. These scholarships are awarded by Official Trustee by calling applications from such students and selecting them in consultation with the committee of members of the All India Anglo-Indians Association. There is also a provision under the said trust to maintain fully an orphan girl and a boy of Anglo-Indian Community from their childhood till they get well set-up in their life, the girl till she gets married and the boy till he gets set up in life. Such a girl and a boy was maintained by this office since the receipt of the abovementioned Trust i.e. from 1951, very recently the girl who was being maintained got married and the boy who was being maintained got well set-up in life. Now another orphan girl and boy is being selected in the year 1978-79 in consultation with the abovementioned committee and the same will be maintained from out of the trust funds here after till they get well set up in their life as mentioned above. The office has changed the investments of the trusts funds for better yield of income whereby income of the trust has been increased with the result Official Trustee's commission also has been increased.

There is another trust by name and titled "Sir Currimbhoy Ebrahim Baronetcy (Repeal and Distribution)" managed by this office. By the Sir Currimbhoy Ebrahim Baronetcy (Repeal and Distribution of Trust properties Act 1959) (Bombay Act IX of 1960) the trust properties were vested in the Official Trustee, Maharashtra State and under section 5 of the said Act the Official Trustee was directed to call for claims from the heirs of the Baronet. The Official Trustee having received several claims made an application to the High Court pursuant to Section 7(2) of the Act and the case is pending in the Supreme Court. There are 7 immoveable properties (5 in Bombay and 2 at Poona) held in the aforesaid trust of the total value of about Rs. 18,90,000. There are 411 tenants in the said properties and rent collected from the tenants approximately amounts to Rs. 22,200. There are also moveable properties in the form of Government securities of the total value of Rs. 2,00,000.

There is also another trust created by a foreigner viz. Mrs. Lilian O. Doughty Adams Wylie under her Will. Two accounts of the Trust (there are in all seven accounts of the trust) are held by the office in the name and title as (1) Mrs. Lilian O. Doughty Adams Wylie Account English Will, (2) Mrs. Lilian O. Doughty Adams Wylie Account Foreign Will. The income of the said accounts, is being paid to the Red Cross Society for the expenses

of the Hospital at Bombay Central by name "Adams Wylie Memorial Hospital" for extending the medical treatment (Indoor as well as out-door) to the poor and needy patients irrespective of caste and creed. As per High Court's Order, Official Trustee is now paying Rs. one lakh per year from 1976 in two equal instalments, to the Society.

This office is also administering one trust by name "Rehmatbai w/o Haji Abdul Satar Haji Essa" wherein provision is made under the Will of Rehmatbai to extend help to the poor Muslims who desire to perform the Haj Pilgrimage. Such help is given to the poor and needy Muslims whenever occasion arises and any poor muslim applies for the same.

The Official Trustee, Maharashtra State has been appointed as the Treasurer of Charitable Endowments for the State of Maharashtra in the place of the Charity Commissioner, Maharashtra by Government Notification No. BPT 1075/217/107/VI, dated 1st February, 1977. The work of taking charge of endowment Trusts has been completed in April 1977 and further functions are in progress.

At present there are 535 Endowment Trusts in Maharashtra State. Apart from this there are further 28 Endowments Trusts where the Charity Commissioner, Maharashtra State acts as an Agent of the Treasurer of Charitable Endowment Funds appointed by the Central Government. These 28 Charitable Endowments are also to be administered by the Official Trustee, Maharashtra State. So far as the State Endowments funds are concerned, these are of the approximate value of Rs. 1,50,00,000 and the face value of 28 Endowments is about Rs. 1,00,00,000. From the facts mentioned above it will be seen that the Official Trustee will be in charge of about 563 Endowments Trusts of the approximate value of about Rs. 2,50,00,000. The appointment of the Official Trustee as the Treasurer of the 563 Endowment Fund will no doubt increase the work of the office by nearly about $1\frac{1}{2}$ times. The income by way of fees and commissions will also increase.

The work in connection with the Ganpati Temple Trust continues to increase. Cash collections received from the Offertory boxes now average about Rs. 30,000 per month. In addition to this the cash collected at the temple by way of Abhishek money and donations (besides gold and silver articles) and sale of coconuts amounts to average of about Rs. 33,000 per month.

CHAPTER X

Registrar of Firms

Registrar of Firms, administers the Indian Partnership Act, 1932, which is a Central Act. This office was formerly looked after by Central Government for about 24 years. Registrar of Companies, was the Registrar of Firms, till it was separated in 1956, from Company Registrar. After bifurcation, it was given to State Government for administration. The office of the Registrar of Firms, Bombay is the only fullfledged office in the entire State of Maharashtra, which is at present looking after Bombay and Pune Divisions. However there are other offices at Nagpur and Aurangabad, which are at present managed by Revenue and Forests Department. This office is also a controlling office, for the budget purposes and for other things in respect of above offices. The budget of this office is non-planned one.

The Registrar of Firms, Bombay is also appointed as Registrar of Non-Trading Corporations under the Bombay Non-Trading Corporations Act, 1959 for the entire State of Maharashtra. The Bombay Non-Trading Corporation Act, 1959, is nothing but the replica of section 25 of the Indian Companies Act. The activities of the Registrar of Firms are of registration of firms and registration of Non-trading Corporations. These Corporations are mainly formed for promoting commerce and industries etc.

At present, there are about 2,50,000 firms, registered in the Bombay office alone, under the Indian Partnership Act, 1932. The number of registration of firms at Nagpur and Aurangabad is about 20,000 and 7,000 respectively. The yearly registration of this department particularly Bombay office alone is about 10 to 12 thousand.

This office is also entrusted with the work of collecting the Profession Tax from the registered firms @ Rs. 150 per annum.

The control of this office has been transferred to Law and Judiciary Department from Industries, Energy and Labour Department with effect from October 1975.

CHAPTER XI

Judicial Officers' Training Institute

With a view to imparting adequate training in the administrative work of a Court and conducting periodical refresher courses for the Judicial Officers, an Institute for training of the Judicial Officers, both direct recruits and in service Junior Judicial Officers, was established at Nagpur. It started functioning with effect from the 1st September 1972. The institute is headed by a Director who is a retired High Court Judge. Besides him there are two Lecturers of the rank of City Civil Court Judges, an Administrative Officer, a Superintendent, Librarian and twenty-three other non-gazetted employees. The object in starting this Institute, was to raise the standards of the judiciary and the quality of justice dispensed in the original courts at the lowest level in the State.

The training imparted at this Institute is along the following lines:—

(a) What is expected from a good judge and how to write good judgments;

(b) Possible errors that must be avoided in the practical application of law;

(c) The correct attitude and approach to a judicial work—Civil and Criminal; and

(d) The standards of proper judicial conduct, decorum and behaviour with the Bar and Public.

The scheme is residential in character and the Judicial Officers selected for training, including those posted at Nagpur, have necessarily to reside in the Institute where they are provided free lodging and boarding. In every batch, fifteen judicial officers are deputed to undergo the training for the nine weeks. The training has been divided into five stages.

The first stage of the training—Foundational Training in the Administration of Justice is designed to enable the newly appointed judicial officers to understand the nature of their duties, so that they acquire judicial mind and accordingly act judicially while sitting on the Bench. They also understand the relationship which should exist between a judge on the one hand and the members of the Bar, staff, the police and the public on the other.

The second stage of the training—Practice and Procedure in Courts is intended to enable the newly appointed judicial officers to obtain sufficient knowledge of the practical application of law and procedure, with particular stress on eliminating delays cause for diverse reasons at various stages of a suit, proceeding or criminal case; avoiding unnecessary and unjustifiable adjournments; importance of going through the essential stages of a suit or trial of a criminal case; the necessity of exercising judicial discretion with necessary care and caution; framing of orders and the art of writing judgments.

In the third stage of training (5th week), the trainee judicial officers are taken to the District and Sessions Courts to watch the actual conduct of cases. During the sixth week, they visit the High Court to observe how arguments are advanced and how matters are conducted there. The difficulties experienced by the young judicial officers are then discussed and solved and questions of law and procedure are explained.

In the fourth stage (7th week) of the training Administration and Office Management the Judicial Officers acquaint themselves with the actual working of the office of the administrative set up of a judicial department of a district. In this week, the judicial officers are required to visit the offices of the High Court, District Court, and Taluka Court to acquaint themselves with the maintenance of various registers, forms and files, system of accounts and methods of inspection.

In the fifth and the last stage of the training during the eighth and ninth weeks, the trainee judicial officers acquire knowledge about the working of Police Station, Forensic Laboratory, Jail, Revenue and Accounts system. The stage has been divided into two parts—

- (1) Instruction ; and
- (2) Visits to Institutions.

For the purpose of giving instructions about the working of the aforesaid offices, lectures, by experienced police officers, Assistant Director of Forensic Laboratory, Treasury Officer, Revenue Officers and Jail authorities are arranged. As regards the visits, the trainee judicial officers are taken to the Police Station, Forensic Science Laboratory, Central Prison, Mamlatdar's office and Sub-Treasury to acquire knowledge about the working of the said institutions.

A series of lectures by (1) eminent local lawyers, (2) competent experienced lecturers in Law College, (3) Senior Government Officers, like Senior Polic Prosecutor, Senior Treasury Officer, etc. (4) eminent Judges, (5) expert doctors, and (6) Forensic and Hand-writing Experts are also arranged in each session on different important subjects or topics useful to the judicial officers and relevant literature and publications are placed at their disposal.

Since 1st September 1972, the Institute has imparted training to 422 Judicial Officers deputed in 29 batches. Reports from various quarters already received reveal that judges who have undergone training at the Institute do seem to conduct them-selves with greater confidence and better decorum on the Bench.

CHAPTER XII

Sheriff of Bombay

The office of the Sheriff of Bombay, is a process serving and executing Department and summons, notices and warrants issued by the High Court and the City Civil Court, Bombay are served and executed through bailiffs. In addition; the work of receiving fees in High Court matters, filing processes, despatch of processes, fixing auction sales in suit matters, is done through the clerk bailiffs in this office.

CHAPTER XIII

Indian Law Reporter

The function of the office of the Editor, Indian Law Reporter, Bombay is to prepare and edit the manuscripts for the monthly issues of Indian Law Reports, Bombay Series. These manuscripts are then sent to the Government Press at Yervada for printing and publishing. These issues contain the cases determined by the High Court at Bombay, including Nagpur Bench. This is the only official series. For the purpose of preparing manuscripts of the reports and the judgements which are ultimately sent to the Press for printing, the members of the staff are required to visit the Decree Department of the High Court, Libraries for finding references and cross-references of various authorities and to go through the reports and judgment and the proofs received from the Press for corrections carefully word by word.

CHAPTER XIV

Legal Aid Schemes

This Department is operating the following schemes viz :—

(i) Grant of Legal Assistance to members of Backward Classes whose annual income does not exceed Rs. 2,400 in proceedings in Civil and Criminal Courts (including Mamlatdar's Court functioning under the Mamlatdar's Courts Act, 1906) or before any public officer in the State outside Greater Bombay and also to all proceedings relating to appeals or revision applications in the High Court against decisions of the lower Courts in areas outside Greater Bombay.

(ii) Scheme for the grant of free legal assistance to Harijans in Civil proceedings for claiming damages by way of compensation in cases in which harassment is caused to them.

Both these schemes are non-plan schemes and are being continued from year to year. During the year 1977-78, total provision of Rs. 75,000 has been made for these schemes and an expenditure of Rs. 45,200 has been incurred upto 31st December 1977 extending the benefit of the Scheme to 225 beneficiaries.

In addition to the above two Schemes, this Department also deals with the non-plan scheme for the grant of free legal assistance to undefended poor accused persons whose annual income does not exceed Rs. 1,800 in Sessions Cases in Mofussil and Rs. 2,500 in Greater Bombay.

There is another Scheme for grant of free legal assistance to the Indian Soldiers and their families in Civil and Criminal Cases instituted in the Courts of this State which is in operation since 1963. A similar scheme for the benefit of low income, ex-servicemen and their families in Civil and Criminal Cases instituted in the Courts in this State is also administered by this Department. Both these Schemes are temporary and continued every year.

CHAPTER XV

Legal Aid and Advice Board

Article 39A of the Constitution of India provides that the State Government should secure that the operation of the legal system promotes Justice, on a basis of equal opportunity, and shall in particular, provide for free legal aid, to ensure that opportunities for securing justice are not denied to any citizen by reason of economic or other disabilities. Government has, therefore, constituted a Legal Aid and Advice Board to be called "The Maharashtra State Legal Aid and Advice Board". According to the terms of reference, the Board has prepared a draft scheme to provide free legal aid to the persons of weaker sections of the community in the State whose annual income does not exceed Rs. 2,500. The Scheme is still under consideration of Government.

However, it has been decided by Government that the existing legal aid Schemes, for backward classes, which are in force and more favourable to them should be continued.

CHAPTER XVI

Legal Advisers and Counsels

(i) For the conduct of Government Litigation, Law Officers have been appointed under the Bombay Law Officers (Conditions of Service), Rules, List of the Law Officers in the State is given below :—

HIGH COURT, BOMBAY.

- (1) The Advocate General, Bombay.
- (2) The Government Pleader and Public Prosecutor, High Court, Bombay.
- (3) The Assistant Government Pleaders and Public Prosecutors, High Court, Bombay.
- (4) The Honourable Assistants to the Government Pleader and Public Prosecutor, High Court, Bombay.
- (5) The Government Pleader, High Court (Original Side), Bombay.
- (6) The Assistant Government Pleaders, High Court (Original Side), Bombay.
- (7) The Additional Government Pleaders, High Court (Appellate Side), Bombay.
- (8) The Assistant Government Pleaders, High Court, Bombay (Appellate Side).

HIGH COURT BENCH AT NAGPUR.

- (9) The Additional Government Pleader and Public Prosecutor, High Court, Nagpur.
- (10) The Assistant Government Pleaders and Public Prosecutors, High Court, Nagpur.
- (11) The Hon. Assistants to the Additional Government Pleader, High Court, Nagpur.

SESSIONS COURT, BOMBAY.

- (12) The Public Prosecutor for Greater Bombay.
- (13) The Additional Public Prosecutors for Greater Bombay.
- (14) A panel of Special Prosecutors in Bombay (For Sessions Court and courts of Metropolitan Magistrates).

CITY CIVIL COURT, BOMBAY.

- (15) The Government Pleader, City Civil Court, Bombay.
- (16) The Additional Government Pleaders, City Civil Court, Bombay.
- (17) The Assistant Government Pleaders, City Civil Court, Bombay.

SMALL CAUSES COURT, BOMBAY.

(18) The Government Pleader, Small Causes Court, Bombay.

MAHARASHTRA REVENUE TRIBUNAL

(19) The Special Government Pleader, Maharashtra Revenue Tribunal, Bombay.

MOFUSSIL COURTS.

(20) District Government Pleaders and Public Prosecutors, Assistant Government Pleaders and Additional Public Prosecutors and Hon. Assistants to the District Government Pleader and Public Prosecutor at Headquarter of each District.

(21) Subordinate Government Pleaders (one at each Taluka Place).

(22) Special Government Pleader, Maharashtra Revenue Tribunal, Pune, Nagpur, Kolhapur and Aurangabad.

(ii) *Appointment of Law Officers.*—Appointments of all the law officers are made by Government and they hold office during the pleasure of Government. However, according to rule 4(3) of the Bombay Law Officers (Conditions of Service) Rules, 1939, all law officers except the Advocate General are appointed generally for a term of three years. They are not regular Government servants. They are eligible for reappointment after the expiry of the term provided their work is found satisfactory.

(iii) *Appointment of Special Counsel/Special Public Prosecutor :—*

(a) In important cases, Government appoints Special Public Prosecutors/Special Counsel to conduct the cases. They are paid special fees i.e., more than the fees laid down in the Bombay Law Officers (Conditions of Service) Rules, 1939.

(b) There is a panel constituted for appointment of Special Public Prosecutor in Bombay for conducting the cases in Courts of Metropolitan Magistrates and Sessions Court, Bombay. Appointment of the Advocates on panel as Special Public Prosecutor is required to be notified by issuing a notification under section 24 (6) of the Criminal Procedure Code.

CHAPTER XVII

Revision of Rules and Orders

One of the important and oldest publications managed by the Law and Judiciary Department is a compilation called Maharashtra Rules and Orders. It is in two Series i.e. Rules and Orders issued under State Acts and those issued under Central Acts. The present edition is the Seventh Edition of 1971-72. The first Series consists of nine volumes and about 7400 pages. The second consists of eight volumes and about 5500 pages. It contains all important Rules and Orders made by the State Government under various State and Central Acts, including the Constitution of India. Private law publishing companies are reluctant to render such service, as it is not profitable to them. But this service, which contains all important subordinate legislation in one place, is found very useful by the Government and semi Government Departments and officers and the members of the Legislature and local authorities, the Courts, the members of the Bar and the members of the public in general and has to be continued by Government and kept up-to-date and within the reach of all. The cost of the entire set of both series is Rs. 169-50. Volumes are issued in loose leaf style. As the Rules and Orders go on changing very rapidly and new Rules and Orders are being made from time to time, replacement series are prepared and issued at suitable intervals, so that the outdated pages could be replaced and the volumes can be kept up-to-date.

During the year 1977-78 the finally printed copies of the Replacement Series No. I to Maharashtra Rules and Orders under the State Acts, containing 4011 pages, as modified and corrected from 1st January 1971 to 31st December 1974 were received from the Government Press, Bombay.

Out of eight batches of Replacement Series No. I to Maharashtra Rules and Orders under Central Act, containing 1557 pages, proofs of four batches as corrected and modified from 1st January 1972 to 30th June 1976, containing approximately 800 pages have been sent to Government Press for final printing during the year 1977-78.

Since the Maharashtra Rules and Orders have been published in loose leaf style and it is absolutely necessary in the public interest to maintain these Rules and Orders up-to-date the work of preparing second Replacement Series to Maharashtra Rules and Orders has been taken up on hand.

The process of maintaining these Rules and Orders up-to-date is a continuous one and this will be attended to in the ensuing year (i.e. 1978-79) on priority basis.

CHAPTER XVIII

Budget Provisions

In the Budget Estimates, 1978-79 the following provisions have been made :—

214—Administration of Justice

				Rs.
<i>b</i> —High Courts	...	...	Charged	1,16,98,000
<i>d</i> —Civil and Sessions Courts	...	...	Voted	5,17,15,000
<i>e</i> —Small Causes Courts	...	...	Voted	40,90,000
<i>f</i> —Metropolitan Magistrates Courts	...	...	Voted	46,50,000
<i>g</i> —Criminal Courts	...	...	Voted	47,91,000
<i>i</i> —Administrator General and Official Trustee.	...	...	Voted	3,25,000
<i>j</i> —Official Assignee	...	...	Voted	4,50,000
<i>l</i> —Sheriff and Reporter	...	...	Charged	1,77,000
			Voted	53,000
<i>m</i> —Legal Advisors and Counsel	...	...	Voted	59,00,000
<i>n</i> —Other Expenditure	...	...	Voted	40,000
Total—214				
			Charged	1,18,75,000
			Voted	7,20,14,000

252—Secretariat General Services

<i>a</i> —Law and Judiciary Department	...	Voted	31,20,000
Total—252			
	...	Voted	31,20,000

265—Other Administrative Services

<i>S</i> —Other Expenditure—			
<i>s(i)</i> —Charity Commissioner	...		14,12,000
<i>s(ii)</i> —Administration of Societies Registration Act.	...		55,000
<i>s(iii)</i> —Regional Staff of the Charity Commissioner.	...		16,25,000
Total—265			
	...	Voted	30,92,000

288—*Social Security and Welfare*

E—Other Social Security and Welfare Programme.	<i>Charged</i> ...	90,000
	<i>Voted</i> ...	1,10,000
	<hr/>	
Total—288 ...	<i>Charged</i> ...	90,000
	<i>Voted</i> ...	1,10,000
	<hr/>	

295—*Other Social and Community Services*

Administration of Religious and Charitable Endowments Act—		
I Commissioner, Aurangabad Division.		1,25,000
II Administration of Charitable Endowments Act.		6,000
III For Central Endowment Fund ...		3,000
IV Shree Vithal Rukhamini Temple Committee.		31,000
	<hr/>	
Total—295 ...	<i>Voted</i> ...	1,65,000
	<hr/>	

304—*Other General Economic Services*

(d)—Regulation of other Business undertakings—Registrar of Firms, Bombay, Nagpur and Aurangabad.		2,00,000
	<hr/>	
Total—304 ...	<i>Voted</i> ...	2,00,000
	<hr/>	

363—*Compensation and Assignments to Local Bodies etc.*

(i) Grant-in-aid to Local Bodies etc. ...	<i>Voted</i> ...	38,41,000
(ii) Assignment to D. L.Bs., Z. Ps. etc. ...	<i>Charged</i> ...	18,000
	<hr/>	
Total—363 ...	<i>Voted</i> ...	38,41,000
	<i>Charged</i> ...	18,000
	<hr/>	

766—*Loans to Government Servants*

(i) Advances for purchase of motor conveyance.		50,000
(ii) Advances for purchase of other conveyance.		
(iii) Festival Advances ...		9,80,000
(iv) Other Advances—Purchase of Handloom Cloth by Government Servants.		1,50,000
(v) Scheme in the Five-Year-Plan—House Building Advance.		2,00,000
	<hr/>	
Total—766 ...		13,80,000
	<hr/>	

New items for 1978-79

214, Administration of Justice

	Rs.	
1. Creation of the posts of Company Registrar and Staff in High Court.	66,000	Charged.
2. Creation of the posts of Stenographers in High Court.	1,23,000	Do.
3. Purchase of law books for various courts.	5,64,000	Voted.
4. Upgradation of the posts of lower grade Steno in mofussil to those of higher grade.	1,36,000	Do.
5. Creation of non-gazetted posts in Small Causes Court, Bombay.	41,000	Do.
6. Creation of the posts of Typists in Metropolitan Magistrates Courts.	67,000	Do.
7. Payment of pending bills of Messrs. Little & Co.	5,00,000	Do.
8. Expenditure under the Legal Aid and Advice Board.	5,00,000	Do.
9. Purchase of furniture for new District Court Building, Nagpur.	1,14,000	Do.
10. Donation for purchase of law books for additional Library.	35,000	Do.
Total—214, Administration of Justice.	1,89,000 19,57,000	Charged. Voted.

महाराष्ट्र शासन

१९७७-७८ व १९७८-७९ मधील कार्यक्रमाची रूपरेषा
विधी व न्याय विभाग

अनुक्रमणिका

	पृष्ठ क्रमांक
प्रकरण १ : विधी व न्याय विभागाची कामे	१
प्रकरण २ : अभिप्राय व सल्ला	२
प्रकरण ३ : विधि विधान	२
प्रकरण ४ : अभियोग	३
प्रकरण ५ : अभिहस्तांतरलेखन	१५
प्रकरण ६ : विधी आयोग	१६
प्रकरण ७ : न्यायांग	१७
प्रकरण ८ : धर्मादाय संघटना	२१
प्रकरण ९ : महाप्रशासक व शासकीय विश्वस्त	२६
प्रकरण १० : भागीदार संस्थांचे निबंधक	३०
प्रकरण ११ : न्यायिक अधिकाऱ्यांची प्रशिक्षण संस्था	३१
प्रकरण १२ : मुंबईचे शेरिफ	३३
प्रकरण १३ : प्रतिवेदक, मुंबई	३४
प्रकरण १४ : विधी सहाय्य योजना	३४
प्रकरण १५ : कायद्याची मदत व सल्लागार मंडळ	३५
प्रकरण १६ : विधी सल्लागार व समुपदेशक	३५
प्रकरण १७ : नियम व आदेश यात सुधारणा	३७
प्रकरण १८ : अर्थसंकल्पीय तरतुदी	३८

प्रकरण १

विधी व न्याय विभागाची कामे

विधी व न्याय विभाग हा मुख्यतः तांत्रिक विभाग असून त्याच्या दोन शाखा आहेत. एक विधी शाखा व दुसरी विधीतर (प्रशासन) शाखा. विधी शाखा तांत्रिक स्वरूपाची असून तिची कामे खालीलप्रमाणे आहेत :—

(१) शासनाला व विभाग प्रमुखांना विधिविषयक सल्ला देणे ;

(२) ज्यात शासन अथवा शासकीय अधिकारी संबंधित असतील किंवा त्यांचे हितसंबंध गुंतलेले असतील अशा सर्व दिवाणी व फौजदारी न्यायालयांतील खटल्यांचे काम चालविणे व त्यावर देखरेख ठेवणे. यात उच्च न्यायालय व सर्वोच्च न्यायालय यात दाखल केलेले रिट्स व अपिले यांचाही समावेश आहे ;

(३) राज्य व समवर्ती विषय यासंबंधात राज्य विधानमंडळात करावयाच्या विधिविधानांचे मसुदे तयार करणे व त्याबाबतच्या इतर तांत्रिक बाबी हाताळणे आणि त्यासंबंधात शासनाला विधिविषयक सल्ला देणे ;

(४) राज्यांनी केलेल्या कायद्यांत योग्य ते बदल व इतर सुधारणा करण्याबाबत शिफारसी करण्यासाठी विधी आयोगाची स्थापना.

(५) नौअधिकरण अधिकारिता, दावे व समन्स आणि विधिव्यवसाय ;

(६) राज्यातील शासकीय अभिहस्तांतर लेखनविषयक सर्व कामे ;

(७) लेख प्रमाणक अधिनियम, १९५२ याची अंमलबजावणी; आणि अधिवक्ता अधिनियम, १९६१ याची अंमलबजावणी करणे.

विधीतर (प्रशासन) शाखेची कामे खालीलप्रमाणे असतात :—

(१) राज्यातील दिवाणी व फौजदारी न्यायदानाचे प्रशासन ;

(२) राज्यातील सर्व विधी अधिकाऱ्यांच्या नेमणुका, त्यांचे परिश्रमिक, फी इत्यादी ;

(३) मुंबई सार्वजनिक विश्वस्त व्यवस्था अधिनियम, १९५० च्या अंमलबजावणीचे काम व धर्मादाय दान निधी अधिनियम, १८९० व संस्था नोंदणी अधिनियम, १८६० या खाली येणारी प्रकरणे ;

(४) कोणत्याही इसमाने आपल्या मृत्युपत्राचा व्यवस्थापक किंवा विश्वस्त म्हणून नेमणूक केल्यानंतर त्याप्रमाणे व्यवस्था करणे व त्यावर देखभाल करणे ;

(५) भागीदारीसंबंधी अधिनियमाची अंमलबजावणी व ध्यापारेतर महामंडळाच्या अधिनियमाची अंमलबजावणी ;

(६) राज्यातील न्यायिक अधिकाऱ्यांना प्रशिक्षण ;

(७) उच्च न्यायालय व मुंबईतील इतर न्यायालये यांनी काढलेली समन्स (आवाहनपत्रे) नोटीसा आणि अधिपत्रे (बेलीफामार्फत) बजावणे व त्यांची अंमलबजावणी ;

(८) उच्च न्यायालयातील निकाल व अहवाल छापणे ;

(९) विधी सहाय्य योजनांची अंमलबजावणी ;

- (१०) हुकुमनाम्यान्वये छात्र्याच्या कोणत्याही रकमा निलेखित करणे;
- (११) अधिनियम स्थानिक नियम व आदेश (बाँम्बे कोड) यांचे पुनर्मुद्रण व संकलने सुधारणे;
- (१२) या विभागाचे व विभागाच्या अधिपत्याखाली असलेल्या सर्व कार्यालयांचे अर्थसंकल्पीय अंदाज बनवणे व सुधारित अंदाज तयार करणे;
- (१३) सार्वजनिक लेखा समिती व अंदाज समितीला माहिती पुरवणे.

प्रकरण २

अभिप्राय व सल्ला

मंत्रालयातील १६ विभागांना विधिविषयक सल्ला देणे आणि तसेच सांविधानीय विधी, प्रशासकीय विधी, पदावधी, सेवा, स्थानिक शासन, विद्यापीठ विधी इ. संबंधीच्या बाबतीत बृहन्मुंबईतील विभागप्रमुखांना अभिप्राय/सल्ला देणे हे मुख्यतः या विभागाचे काम आहे. याशिवाय, राज्यातील फौजदारी खटले हाताळण्याचे आणि त्यांवर देखरेख ठेवण्याचे काम-देखील हा विभाग करतो. या फौजदारी खटल्यांत दोषमुक्तीविरुद्ध अपील, पुनरीक्षण अर्ज, बंदी प्रत्यक्षीकरण, विनंती-अर्ज, इत्यादींचा समावेश होतो.

१९७७ या वर्षाच्या कालावधीत प्रशासकीय विभागांनी या विभागाकडे लहून पाठविलेल्या १५१५ प्रकरणांच्या बाबतीत सल्ला देण्यात आला.

प्रकरण ३

विधिविधान

भाग १-प्रमुख विधिविधान

१ एप्रिल १९७७ ते ३१ जानेवारी १९७८ पर्यंत ५८ अधिनियम करण्यात आले व हे प्रसिद्ध करण्यात आले. त्यापैकी सात विनियोजन अधिनियमांखेरीज पुढील ५ अधिनियम स्वतंत्र उपाययोजना आहेत.—

- (१) महाराष्ट्र गृहनिर्माण व क्षेत्र विकास अधिनियम, १९७७.
- (२) महाराष्ट्र नगरपालिका व महानगरपालिका (राज्य विधानसभेच्या आगामी सार्वत्रिक निवडणुकीमुळे निवडणुका लांबणीवर टाकणे) अधिनियम, १९७७.
- (३) महाराष्ट्र सहकारी साखर कारखाने (उभारणी चालू असलेले व विवक्षित इतर) (निवडणुका लांबणीवर टाकणे) अधिनियम, १९७७.

(४) महाराष्ट्र ग्रामपंचायती (यानंतर लवकरच घेण्यात यावयाच्या राज्य विधान-सभेच्या, जिल्हा परिषदांच्या आणि पंचायत समित्यांच्या सार्वत्रिक निवडणुकांसाठी, निवडणुका लांबणीवर टाकणे) अधिनियम, १९७७.

(५) महाराष्ट्र खाजगी शाळांतील कर्मचारी (सेवेच्या शर्ती) विनियमन अधिनियम, १९७७.

सुमारे ६२ विधेयके व ९ अध्यादेश तयार करण्यात आले असून विभागाकडे पाठविण्यात आले आहेत. नऊही अध्यादेश महाराष्ट्र शासनाच्या राजपत्रात प्रख्यापित व प्रसिद्ध करण्यात आले आहेत.

भाग २-दुय्यम विधिविधान

प्रशासनिक विभागाने सर्व महत्त्वाच्या सांविधिक अधिसूचना, नियम, आदेश इत्यादी आणि अत्यावश्यक वस्तुबाबत अधिनियम, जिल्हा परिषदा व पंचायत समिती अधिनियम, प्रादेशिक व नगररचना अधिनियम, विक्रीकर अधिनियम, महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता, महाराष्ट्र नगरपालिका अधिनियम, मुंबई दारूबंदी अधिनियम, महाराष्ट्र माथाडी हमाल आणि इतर श्रमजीवी कामगार (सेवायोजन व कल्याण यांचे विनियमन), आणि निरनिराळे कामगार कायदे-इत्यादींखालील नियम, आदेश व आदर्श उप-विधी या विभागाकडून परिनिरीक्षण करण्यात आल्यानंतर काढल्याः

प्रकरण ४

अभियोग

भाग १-शहर अभियोग

सर्वोच्च न्यायालय अपिले, मुंबई येथील उच्च न्यायालयात दाखल केलेले अर्ज व रिट विनंती-अर्ज; विशेष दिवाणी अर्ज व संकीर्ण विनंती-अर्ज आणि इतर राज्यांतील उच्च-न्यायालयात दाखल केलेले रिट विनंती-अर्ज, उच्च न्यायालयातील दावे, शहर दिवाणी न्यायालयातील दावे, लघुवाद न्यायालयातील दावे, विक्रीकराबाबतची प्रकरणे, संकीर्ण अर्ज व लवादविषयक प्रकरणे यांसारख्या या विभागाकडे आलेल्या प्रकरणांच्या महत्त्वाच्या कामकाजाचे दिनांक १ जानेवारी १९७७ ते दिनांक ३१ डिसेंबर १९७७ पर्यंतच्या कालावधीचे विवरणपत्र खाली दिले आहे:—

(१) विशेष दिवाणी अर्ज	.. .. .	१,४५२
(२) संकीर्ण विनंती-अर्ज	.. .. .	८४८
(३) इतर उच्च न्यायालयातील रिट विनंती-अर्ज	.. .. .	१८
(४) उच्च न्यायालयातील दावे	.. .. .	२५
(५) शहर दिवाणी न्यायालयातील दावे	.. .. .	२७८

(६)	लघुवाद न्यायालयातील दावे	७६
(७)	शहर दिवाणी न्यायालय आणि लघुवाद न्यायालय यात दाखल करावयाच्या दाव्यांच्या नोंदिसा.	५६
(८)	शहर दिवाणी न्यायालयातील किरकोळ दिवाणी अर्ज	७६
(९)	शहर दिवाणी न्यायालयात दाखल करावयाची अपिले	३७
(१०)	सर्वोच्च न्यायालयातील प्रकरणे	५९
(११)	विक्रीकरविषयक प्रकरणे	८६
(१२)	कंपनी विनंती-अर्ज	१९
(१३)	मोटार अपघात दावे (न्यायाधिकरणासमोरील अर्ज)	३६
(१४)	लवादविषयक प्रकरणे	९
(१५)	अकिचन विनंती-अर्ज	७
(१६)	गिरण्याविषयक प्रकरणे	१२
(१७)	उच्च न्यायालय मृत्यूपत्रविषयक व अमृत्यूपत्रीय अधिकारिता विनंती-अर्ज	६
(१८)	दावे दाखल करणे व विक्रीकरविषयक येणे रकमांची वसुली (उच्च न्यायालय, शहर दिवाणी न्यायालय व लघुवाद न्यायालये).	३६
(१९)	नादारी विनंती-अर्ज	७
(२०)	संकीर्ण प्रकरणे	६३

एकूण .. ३,२०६

ज्या प्रकरणात महाराष्ट्र राज्य पक्षकार होते किंवा आहे अशी महत्त्वाची प्रकरणे पुढीलप्रमाणे आहेत:—

महाराष्ट्र कर्जमुक्ती कायदा, १९७६

(१) सर्वोच्च न्यायालयाने आपल्या दिनांक २८ जानेवारी १९७७ च्या निकालाद्वारे महाराष्ट्र कर्जमुक्ती कायदा, १९७६ हा वैध असल्याबद्दलचा निर्णय दिला. या कायद्याद्वारे राज्यातील किरकोळ शेतकरी, खेड्यातील कारागीर, मजूर आणि कामगार यांची सावकारांकडील कर्जे गोठविषयाची तरतूद करण्यात आली.

(२) सर्वोच्च न्यायालय विशेष याचिका क्रमांक ७२६३/१९७६ (सदाशिव राघो कोळंबे आणि इतर विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य) मुंबई उच्च न्यायालयाच्या स्पेशल सिव्हील अप्लीकेशन नं. १०६४/१९७६, दिनांक २० जुलै १९७६ च्या निर्णयाविरुद्ध ही याचिका दाखल करण्यात आली होती. ही बाब (Maharashtra Restoration of Lands to Schedule Tribes Act, 1974) च्या संबंधात आहे. मुख्य अपिलाबरोबर इतर सहा अपिलेदेखील दाखल करण्यात आली आहेत. सर्वोच्च न्यायालयाने अपिलाची अखेरची सुनावणी होईपर्यंत स्थगितीचा हुकूम दिला असून तो विशेषतः या कायद्याच्या कलम ३ व ४ खाली करावयाच्या कारवाईसंबंधात आहे. सदर बाब सर्वोच्च न्यायालयापुढे साधारणतः ४ एप्रिल १९७७ रोजी सुनावणीसाठी येण्याची शक्यता आहे.

(३) संविधानाच्या २२६ कलमाखाली (१९७६ च्या ४२ व्या संविधान दुरुस्तीने सुधारित केल्याप्रमाणे) उच्च न्यायालयात दाखल केलेले रिट दावे २५ एप्रिल १९७७ रोजी उच्च न्यायालयाच्या सदरहू अर्जाबाबत खालीलप्रमाणे निकाल दिला :—

(अ) फेब्रुवारी १९७७ पूर्वी बजावलेल्या मनाई हुकुमावर ४२ व्या संविधान दुरुस्तीचा कांहीही परिणाम होणार नाही. मात असे हुकूम विरुद्ध बाजूचे म्हणणे ऐकून घेतल्यावर दिले असले पाहिजेत.

(ब) ज्या अर्जांमध्ये केंद्रीय कायदे चॅलेंज केले आहेत अशा अर्जांमध्ये मुंबई उच्च न्यायालय (हाय कोर्ट) तात्पुरते मनाई हुकूम देऊ शकते.

(क) उच्च न्यायालयाची कलम २२६(३) खालील कार्यक्रमा [अर्जादारास रिट-व्यतिरिक्त दुसरे साधन वा मार्ग (रेडी) उपलब्ध असला तरी सुद्धा] ४२ व्या संविधान दुरुस्तीमुळे कमी होत नाही.

(ड) कलम २२६(४), (५) व (६) (४२ व्या संविधान दुरुस्तीने दुरुस्त केल्याप्रमाणे) घटनेतील मूळ हुक्मास बाध आणू शकत नाहीत.

(४) सुप्रिम कोर्ट अपिल्स क्रमांक २६४० ते २६४९/७६ व २६५२ ते २६५३/७६ ह्या प्रकरणांत सर्वोच्च न्यायालयाने महाराष्ट्र शासनाचे बाजूने निकाल दिला होता. सदर प्रकरण महाराष्ट्र कमाळ जमीन धारणा कायद्याखाली उद्भवले असून ह्या प्रकरणी अर्जादार श्री. उत्तरवार यांनी जानेवारी १९७७ मध्ये पुन्हा सर्वोच्च न्यायालयाकडे फेरनिर्णयाचे अपील केले आहे. अर्जादाराचे म्हणणे असे की कमाळ जमीन धारणा कायद्याविरुद्ध न्यायालयात दाद मागण्याला प्रतिबंध करणारी घटना दुरुस्ती हीच मूळात घटनाबाह्य आहे. अर्जादाराच्या ह्या युक्तीवादावर सर्वोच्च न्यायालयाचे सुटीतील न्यायमुर्ती श्री. पी. एन्. भगवती यांनी दिनांक २८ मे रोजी अर्जादारास एकतर्फी स्थगिती दिली आहे. अर्जाची प्राथमिक सुनावणी उच्चाध्यायीची सुटी संपल्यावर म्हणजे दिनांक १८ जुलै १९७७ ला किंब त्यानंतर होईल. ह्या सुनावणीच्या वेळेस सरकारतर्फे बाजू मांडण्यासाठी योग्य तो वकील देण्यासंबंधीचा पत्रव्यवहार दिल्ली येथील सरकारी वकिलांशी करण्यात येत आहे.

(५) स्पेशल लिट्ट पेटिशन (सिव्हील) नं. २९२८/१९७७ (महाराष्ट्र शासन विरुद्ध मुसा अली मोडक).....

श्री. मुसा अली मोडक यांनी त्यांना सभापती, पंचायत समिती, वेवरुल या स्थानावरून काढून टाकण्यासंबंधीच्या सरकारी हुकुमाविरुद्ध मुंबई हायकोर्टात रिट अर्ज (एस. सी. ए. नंबर ९८८/७७) दाखल केला होता. मुंबई हायकोर्टाने सदरहु सरकारी हुकुमाची अमल-बजावणी तात्पुरता मनाई हुकूम देऊन स्थगित करावयास सांगितली होती. ह्या निर्णया-विरुद्ध, वरिष्ठ न्यायालयात (दिल्ली) सरकारने अपील दाखल केले. वरिष्ठ न्यायालयाच्या सुटीतील न्यायमुर्तींनी २९ मे १९७७ ची स्थिती कायम राखावी असा हुकूम दिला आहे. अपील १८ जुलै नंतर सुनावणीस येणार आहे.

(६) संविधानाची ४२ वी दुरुस्ती चॅलेंज करणारे ३ रिट अर्ज (अर्जे क्रमांक ६१, ६३ व १६४) सर्वोच्च न्यायालयात दाखल करण्यात आले आहेत. रिट अर्जे क्रमांक ६१ व ६३ मध्ये महाराष्ट्र शासनातर्फे डिफेन्स दाखल करून ४२ व्या घटना दुरुस्तीचे समर्थन करावे अशा सूचना दिल्लीतील सहाय्यक सरकारी वकील श्री. एम. एन. श्याफ यांना देण्यात आल्या आहेत.

(७) निवडणूक अर्जे क्रमांक १/७७ हा श्री. शंकरराव डी. माने, कोल्हापूर यांनी उच्च न्यायालयाच्या मूळ न्यायाशाखेत "रिजिस्ट्रेशन ऑफ पीपल अॅक्ट" १९५१ च्या कलम

८०,१०० व १०१ खाली श्री. दाजिबा देसाई रा. बेळगाव, यांच्याविरुद्ध दाखल केला असून त्यात श्री. शामराव जी. माळी, रा. कोल्हापूर व श्री. डी. टी. जोसेफ, पूर्वीचे कोल्हापूरचे कलेक्टर, यांना अनुक्रमे प्रतिवादी क्रमांक २ व ३ केले आहे. याबाबत अपर सरकारी वकील, उच्च न्यायालय, मूळ न्याय शाखा, मुंबई यांना कलेक्टर, कोल्हापूर यांच्या वतीने उच्च न्यायालयात बाजू मांडण्याबाबत योग्य त्या सूचना देण्यात आल्या आहेत व तसेच ही महत्त्वाची बाब असल्यामुळे ह्या केसचे "ब्रीफ" एखाद्या ज्येष्ठ वकिलाला देण्याबाबत आदेश दिला आहे.

(८) पिटीशन क्रमांक ८६५, ८६६ आणि ८६७/७७.

.....वैद्यकीय महाविद्यालयांतील प्रवेशाबाबत.

वरील तीन पिटीशन्स उच्च न्यायालयात दाखल करून घेण्याबाबत दिनांक ४ ऑगस्ट १९७७ रोजी सुनावणीसाठी आली होती. महाराष्ट्र शासनाची बाजू अॅडव्होकेट जनरल यांनी मांडली. अर्जदारांचा मुख्य मुद्दा असा होता की यापूर्वी वैद्यकीय महाविद्यालयात प्रवेश देताना गणित हा विज्ञान विषय धरून या विषयात मिळालेले गुण विचारात घेतले जात असत व ते एकूण टक्केवारीत जमेल धरले जात. परंतु कोर्टाने असा मुद्दा उचलून धरला की फक्त पदार्थविज्ञान, रसायनशास्त्र व जीवशास्त्र या विषयांतील गुणच वैद्यकीय महाविद्यालयांत प्रवेश देताना विचारात घ्यावेत व या मुद्द्यावर तिन्ही पिटीशन्स खारीज केली. परंतु अर्जदारांनी यावर दाखल केलेले अपील मुख्य न्यायाधीश व न्यायमूर्ती तुळजापूरकर यांनी दाखल करून घेतले आहे.

(९) २. सिटी सिव्हील कोर्ट, शॉर्ट कॉज सुट क्रमांक ३८४२/७७ (मेसर्स. बेडराँक टायर अँड रबर कंपनी वि. मुंबई मजदूर सभा) ह्यामध्ये कोर्टाने २० मे १९७७ रोजी मुंबईचे शेरीफ यांचे बेलीफाना, २ एप्रिल १९७७ पासून संपावर असलेल्या कामगारांना कंपनीच्या आचारातून हुसकावून लावावे असा आदेश दिला होता.

कामगारांनी या आदेशाची पायमल्ली केल्याने २३ मे १९७७ रोजी कोर्टाने दुसऱ्या आदेशाद्वारे बेलीफांनी पोलिसांची मदत घेऊन कोर्टाच्या आदेशाची अंमलबजावणी करावी असा हुकूम दिला.

पोलीस आयुक्त, मुंबई, यांनी कोर्टाच्या आदेशानुसार पोलिसांनी मदत घ्यावी की नाही हा आयुक्तांच्या दृष्टीने अतिशय महत्त्वाचा धोरणात्मक प्रश्न असून अॅडव्होकेट जनरल, महाराष्ट्र यांचा ह्याबाबत सल्ला घ्यावा अशी विनंती केली. अॅडव्होकेट जनरल यांनी पोलिसांनी बेलीफाना मदत करावी हा कोर्टाचा आदेश योग्य नसल्याने त्यास आक्षेप घेऊन तो आदेश मागे घ्यावा असा दावा सिटी सिव्हील कोर्टात दाखल करावा असा सल्ला दिला. ह्या सल्ल्यानुसार सरकारी वकिलांना योग्य ती कारवाई करण्याचे आदेश देण्यात आले आहेत.

(१०) १९७२ च्या याचिका क्रमांक ७७० व ८८५.

श्री. व्ही. एन. खडकीकर व श्री. एम. पी. मुटगीकर

विरुद्ध

राज्य.

बरील दोन विक्रीकर अधिकाऱ्यांना "स्पेशल रिव्ह्यू कमिटी" च्या सुचनेप्रमाणे बघाच्या ५० व्या वर्षी सकतीने निवृत्त करण्यात आले होते. ह्या हुकुमाविरुद्ध त्यांनी उच्च न्यायालयात बरील याचिका दाखल केल्या होत्या. त्यांचा निकाल लागून कोर्टाने प्रतिवादींना असं हुकूम दिला की, त्यांनी वादींना ताबडतोब विक्रीकर निरीक्षक म्हणून परत कामावर घ्यावे. याविरुद्ध शासनाने उच्च न्यायालयाच्या खंडपिठापुढे अपील दाखल केले असून ते दाखल करून घेण्यात आले आहे. परंतु कोर्टाने स्थगितीचा हुकूम दिला नाही.

भाग २--मुफसलमधील अभियोग

विदर्भ विभागातील मुफसल दिवाणी खटल्यांकडे उप सचिव, महाराष्ट्र शासन, नागपूर हे लक्ष ठेवतात. उरलेल्या १७ जिल्ह्यांतील दिवाणी खटल्यांकडे मुंबईच्या मंत्रालयातून लक्ष ठेवण्यात येते. जिल्ह्यामधील पहिली अपिले, उच्च न्यायालय आणि सर्वोच्च न्यायालये यांतील दुसरी अपिले आणि भारतातील इतर कोणत्याही राज्यातील इतर मुफसल न्यायालयांतील अपिले यांसह ज्या मुफसल दिवाणी खटल्यांमध्ये शासन किंवा शासकीय अधिकारी संबंधित किंवा हितसंबंधित असतात अशा मुफसल दिवाणी खटल्यांवर लक्ष ठेवणे व ते चालवणे हे या विभागाचे मुख्य काम आहे. त्याचप्रमाणे या विभागातून इतर राज्यांच्या वतीने किंवा भारतातील इतर राज्यांच्या अधिकाऱ्यांच्या वतीने मुफसल न्यायालयांमधील दिवाणी खटल्यांवर लक्ष ठेवण्यात येते व खटले चालविले जातात. तसेच ही शाखा, जिल्हा न्यायालयांतील पहिले अपील, उच्च न्यायालयातील/सर्वोच्च न्यायालयातील दुसरे अपील/पुनरीक्षण अर्ज यांसह ज्या दिवाणी खटल्यांमध्ये टपाल व तार खाते किंवा भारत सरकारचे अधिकारी यांच्यासह भारताचे संघराज्य संबंधित किंवा हितसंबंधित असते अशा दिवाणी खटल्यांवर लक्ष ठेवण्यात येते व ते खटले चालवले जातात. उपरोक्त कामाव्यतिरिक्त या विभागातून मुफसल दिवाणी खटल्यांतून उद्भवणाऱ्या बाबींच्या संबंधात मंत्रालयाच्या सर्व १६ विभागांना आणि विभाग प्रमुखांना मुफसल दिवाणी खटल्यांमध्ये सल्ला देण्याचे काम करण्यात येते.

सरकारी वकिलांच्या उपस्थितीस मंजूरी देऊन, दाव्यातील बचावास मंजूरी देऊन किंवा शासनाच्या किंवा शासकीय अधिकाऱ्यांच्या वतीने दावे दाखल करण्यास मंजूरी देऊन लेखी निवेदने किंवा वादपत्रे यांची छाननी करून आणि त्यांना मान्यता देऊन, प्रत्येक दाव्यामध्ये योग्य सूचना देऊन किंवा महत्वाच्या बाबतीत सरकारी वकिलांना टाचणे पुरवून उच्च न्यायालयात किंवा सर्वोच्च न्यायालयात अपील दाखल करून हा विभाग मुफसल दिवाणी खटल्यांचे पर्यवेक्षण करतो व ते खटले चालवितो.

जिल्ह्यातील शासकीय मुफसल खटल्यांवर योग्य नियंत्रण ठेवल्याच्या प्रयोजनासाठी अलिकडेच महाराष्ट्र शासनाने १९७७ पासून जिल्हा शासकीय वकिलांच्या कार्यालयांच्या तपासणीचे काम हाती घेण्याची एक नवीन योजना सुरू केली आहे. इतर दोन सदस्यांसह सॉलिसिटर (मुफसल खटले) व अपर सॉलिसिटर (मुफसल खटले) यांनी या तपासण्या करावयाच्या असतात. अशा तपासणीचे काम सांगली, सातारा, नाशिक, जळगाव, रत्नागिरी आणि बीड येथे हाती घेण्यात आले होते. मुफसल क्षेत्रातील शासकीय दिवाणी खटल्यांचे प्रभावी पर्यवेक्षण करण्याच्या आणि त्यावर नियंत्रण ठेवण्याच्या बाबतीत आणि बऱ्याचशा अडचणी दूर करण्याच्या व विधि अधिकाऱ्यांच्या मनातील गैरसमज दूर करण्याच्या, तसेच जिल्हा कार्यालयांतील कामाचा दर्जा सुधारण्याच्या दृष्टीने या तपासण्या फारच उपयुक्त

ठरत असल्याचे दिसून आले. तपासणी पथकाने व्यक्तिशः जिल्हाचा जिल्हाधिकारी, अधीक्षक अभियंता, पाटबंधारे मंडळ, अधीक्षक अभियंता, सरकारी बांधकाम मंडळ, जिल्हाचे पोलीस अधीक्षक, जिल्हा न्यायाधीश आणि इतर न्याय अधिकारी व न्यायासनाचे अध्यक्ष व सदस्य यांची भेट घेतली आणि शासकीय खटल्यांच्या संबंधातील बाबींवर विचारविनिमय केला. या भेटीमुळे समन्वय साधला गेला आणि आवश्यक माहिती इ. त्वरित मिळण्यास मदत झाली व विलंब इ. टाळता आला.

१ जानेवारी १९७७ ते ३१ डिसेंबर १९७७ या कालावधीत या विभागाने ज्यांच्या बाबतीत कार्यवाही केलेली आहे अशी महत्त्वाची प्रकरणे पुढील तक्त्यात दर्शविलेली आहेत.

(नागपूर येथील उप सचिवांच्या कार्यालयातील प्रकरणे धरून)

१. १९७७ या वर्षात मुफसल न्यायालयांमध्ये महाराष्ट्र राज्याविरुद्ध दाखल करण्यात आलेले एकूण दिवाणी दावे.	५२४
२. या दाव्यांच्या बाबतीत शासनाने बचावाला मंजुरी दिली असे एकूण दिवाणी दावे.	५४७
३. शासनाच्या किंवा शासकीय अधिकाऱ्यांच्या वतीने दाखल करण्यात आलेले एकूण दिवाणी दावे.	२६
४. शासनाविरुद्ध गेलेले एकूण दावे	१,६९४
५. दिवाणी बाबींमध्ये शासनाविरुद्ध निर्णय गेल्यामुळे अपील दाखल करण्याच्या दृष्टीने तपासणी करण्यात आलेली एकूण प्रकरणे.	१,६९४
६. १९७७ या वर्षात ज्यांच्या बाबतीत तडजोड करण्यात आली असे एकूण दावे.	३
७. ज्या प्रकरणांमध्ये अपिले दाखल करण्याचा निर्णय घेण्यात आला अशी एकूण प्रकरणे.	३२३
८. निकालास स्वीकृती देण्यात निर्णय घेण्यात आलेली एकूण प्रकरणे	१,३७१
९. दिवाणी प्रक्रिया संपल्या कालम ८० खाली घेण्यात आलेल्या नोटिसांमधून उदभवलेल्या मतप्रश्नांवर पाठवण्याच्या बाबी धरून एकूण अनौपचारिक संदर्भ.	१,१२८ प्रकरणे
१०. (१ ते ९ क्रमांकात न घेणाऱ्या एकूण संकीर्ण बाबी)	१३,८९२ प्रकरणे.
११. नवी दिल्ली येथे सर्वोच्च न्यायालयात महाराष्ट्र राज्याविरुद्ध दाखल करण्यात आलेली एकूण अपिले.	३
१२. नवी दिल्ली येथे सर्वोच्च न्यायालयात महाराष्ट्र राज्याच्या वतीने दाखल करण्यात आलेली एकूण अपिले.	१
१३. इतर राज्यांमधील (मुफसल) दिवाणी न्यायालयांमध्ये महाराष्ट्र राज्याविरुद्ध दाखल करण्यात आलेले एकूण दावे.	५
१४. इतर राज्यांमधील (मुफसल) दिवाणी न्यायालयांमध्ये महाराष्ट्र राज्याच्या एकही नाही. वतीने दाखल करण्यात आलेले एकूण दावे.	

बोन

पुढील महत्त्वाच्या प्रकरणांमध्ये महाराष्ट्र राज्य एक पक्षकार होते किंवा आहे—

(१) महाराष्ट्र शासनाने भारत सेवक समाजाचे अध्यक्ष श्री. वामनराव यादी व चिटणीस श्री. केशवराव मोरे यांच्याविरुद्ध साधारण दिवाणी दावे क्रमांक ३५५/७१ दावा क्रमांक ३५६/७१ दावा क्रमांक ३५७/७१, दावे क्र. ३५८ व ३५९/७१ आणि १९७१ चे दावे क्रमांक ३८५ व ३५९ आणि ७३ चा साधारण दिवाणी दावा क्रमांक २३९ हे, नाशिक येथील दिवाणी न्यायाधीश, वरिष्ठ स्तर, या न्यायालयात दाखल केले होते. हे दावे दोन्ही प्रतिवादी-कडून अग्रिम व दंड यावद्दलची रक्कम वसूल करण्यासंबंधीचे होते. या सर्व दाव्यांची नाशिक येथील सह दिवाणी न्यायाधीश, वरिष्ठ स्तर, यांनी दिनांक २९ ऑगस्ट १९७५ रोजी एकदमच सुनावणी केली आणि या दाव्यांत निकाल शासनाच्या बाजूने देण्यात आला. परंतु दाव्यांतील ऋणकर्तेविरुद्ध बरेच दिवस दरखास्त दाखल करण्यात आली नव्हती. तथापि, नाशिक येथील सरकारी वकिलांनी दिनांक १३ जानेवारी १९७७ रोजी श्री. वामनराव यादी आणि केशवराव मोरे यांविरुद्ध नाशिक येथील दिवाणी न्यायाधीश, वरिष्ठ स्तर, यांच्या न्यायालयात दरखास्त दाखल केली. त्याचा तपशील पुढीलप्रमाणे आहे:—

अनुक्रमांक	साधारण दरखास्त क्रमांक	ज्या दाव्यावरून डिक्टी दरखास्त दाखल करण्यात आली त्या दाव्याचा क्रमांक	दरखास्ताची रक्कम
१	२	३	४
			रुपये
१	१३/७७	आर. सी. एस. क्र. ३५५/७१	६,९४६.२३
		" ३५६/७१	१,१४१.११
		" ३५७/७१	३,३६६.९०
		" ३५८/७१	४,४४४.३५
		" ३५९/७१	५,५४३.२३
		" २३९/७१	२,४२५.९८
		" ७०६/७१	४,०७७.०५

अशा प्रकारे वर नमूद केलेल्या दरखास्ता या वर सांगितलेल्या रकमा व या सर्व दरखास्तांचा खर्च श्री. यादी व श्री. मोरे यांच्याकडून वसूल करण्यासाठी दाखल करण्यात आल्या आहेत. दिवाणी प्रक्रिया संहितेतील न्यादेश (रूल) ४३, आदेशक्रम (ऑर्डर) २१ अन्वये, वर तपशील नमूद केलेल्या रकमेच्या वसुलीसाठी सर्वश्री मोरे व यादी यांच्याविरुद्ध वॉरंट जारी करण्यात आली होती. परंतु न्यायालयाच्या बेलिफाने असे कळविले की, श्री. यादी हे त्या या दरखास्तात नमूद केलेल्या पत्त्यावर राहत नाहीत. तसेच त्याने असे देखील कळविले आहे की, श्री. मोरे हेसुद्धा शनी गल्लीत राहत नसून ते एच. पी. टी. कॉलेजजवळच्या पाटील कॉलनीत राहतात. संबंधित विभागाच्या प्रतिनिधीसमावेत न्यायालयाचे बेलिफ श्री. मोरे यांच्याविरुद्धच्या वॉरंटची अंमलबजावणी करण्यासाठी पाटील कॉलनीत गेले होते. परंतु तेथे बेलिफाची व श्री. मोरे यांची गाठ पडली नाही. श्री. मोरे यांच्या निवासस्थानी बेलिफास फक्त एक पलंग व एक घडयाळ या वस्तू मिळाल्या. वसूल करावयाची रक्कम बरीच मोठी असल्यामुळे या वस्तू जप्त करण्यात आल्या नाहीत. नंतर अनुपालनासाठी म्हणजेच श्री. यादी व श्री. मोरे

यांचे पूर्ण पत्ते देण्यासाठी ती दरखास्त दिनांक १० मार्च १९७७ रोजी सुनावणीसाठी ठेवण्यात आली. परंतु संबंधित विभाषाने पूर्ण पत्ते दिले नाहीत. आता वरील सर्व दरखास्ती न्यायालयापुढे प्रलंबित आहेत. श्री. यार्दी हे आता पुणे मुक्कामी गेले असून तेथून ते वरचेवर नाशिक येथे येतात व पुण्यास परततात. पूर्ण पत्ते नसल्यामुळे तसेच जंगम मालमत्ता नसल्यामुळे श्री. यार्दी व मोरे यांच्याविरुद्ध असलेल्या वॉरंटाची अंमलबजावणी करणे फार कठीण आहे.

श्री. यार्दी व श्री. मोरे यांच्यावर फौजदारी खटले भरण्याच्या बाबतीत नाशिक पाटबंधारे मंडळ, नाशिकचे अधीक्षक अभियंता हे पोलिसांशी विचारविनियम करून त्या प्रश्नाचा पाटपुरावा करित आहेत असे दिसते.

(२) शिरपूर येथील कुटीर रुग्णालयाच्या बांधकामाच्या संबंधात अंमळनेर येथील कंत्राटदार मेसर्स अंबीकर कन्स्ट्रक्शन कं. ने महाराष्ट्र सरकारविरुद्ध दिवाणी न्यायाधीश, वरीष्ठ स्तर, घुळे-यांच्या न्यायालयात, रुपये २२,१२५.१६ ही कंत्राटाची येणे रक्कम व त्यावरील व्याज यांच्या वसुलीसाठी १९६७ चा दिवाणी दावा क्र. ३७ दाखल केला होता. या दाव्यात न्यायालयाने दिनांक ३१ जानेवारी १९७० रोजी सरकारविरुद्ध निकाल दिला. खालच्या न्यायालयात हुकूमनाम्याची रक्कम जमा केल्यानंतर सरकारने ९ एप्रिल १९७० रोजी त्या निकालाविरुद्ध अपील दाखल केले (१९७० चे पहिले अपील क्र. ४५१), १० मार्च १९७१ रोजी रक्कम चुकती करण्यास मनाई करणारा हुकूम देखील उच्च न्यायालयाकडून मिळवण्यात आला (संकीर्ण दिवाणी अर्ज क्र. ३२५०/७०). १९७० चे मुख्य पहिले अपील क्र. ४५१ हे मुंबई उच्च न्यायालयाकडे अद्यापही प्रलंबित आहे.

(३) सोलापूर जिल्ह्याच्या करमाळा तालुक्यातील पारवाडी व सांगली या गावांत पाटबंधाऱ्याचे तलाव बांधण्याच्या कामाच्या संबंधात कोणी एक श्री. रामजी रावजी सोजपाल यांनी राज्य सरकारविरुद्ध दिवाणी न्यायाधीश, वरीष्ठ स्तर, सोलापूर यांच्या न्यायालयात कंत्राटपोटी सरकारकडून येणे असलेल्या रकमेच्या वसुलीसाठी १९५१ चे विशेष दिवाणी दावे क्रमांक ७ व ४४ दाखल केले होते. दावा क्रमांक ७/५१ मध्ये वादीने रुपये ४,१९,२५६ रकमेची व दावा क्रमांक ४४/५१ मध्ये रुपये ३,५८,७८७-२-० रकमेची मागणी केली होती. हे दोन्ही दावे सरकारने लढवले. खटला चालवणाऱ्या न्यायालयाने दोन्ही दाव्यांची सुनावणी एकाच वेळी करून अंशतः हुकूमनामा दिला. खटला चालवणाऱ्या न्यायालयाने वाद क्रमांक ७/५१ व ४४/५१ यांवर २३ फेब्रुवारी १९६६ रोजी निकाल दिला. १९५१ चा दावा क्रमांक ७ मधील वादीच्या मागणीचा बराच मोठा भाग न्यायालयाने फेटाळून लावला व त्याला रुपये २८,६३२ एवढ्या रकमेचा व दाव्याच्या प्रमाणशीर खर्चाचा हुकूमनामा मंजूर केला. या निकालाने व्यथित होऊन वादीने त्याविरुद्ध मुंबई उच्च न्यायालयात अपील दाखल केले (१९५६ चे पहिले अपील क्रमांक ६५१). तसेच दावा क्रमांक ४४/५१ मध्येसुद्धा वादीची मागणी रुपये ३,५६,७८२-२-० एवढ्या रकमेची असताना न्यायालयाने फक्त रुपये ३०,१४७ एवढ्या रकमेचाच हुकूमनामा मंजूर केला. या निकालामुळे देखील व्यथित होऊन वादीने मुंबई उच्च न्यायालयात १९५६ चे अपील क्रमांक ६५२ हे आणखी एक अपील दाखल केले. या दोन्ही अपिलांत सरकारतर्फे उलट हरकती दाखल करण्यात आल्या होत्या. अपील क्रमांक ६५१/५६ मध्ये ज्याबाबत हुकूमनामा मंजूर करण्यात आला होता त्या पुढील बाबींच्या संबंधात उलट हरकती दाखल कराव्या असा निर्णय घेण्यात आला होता. (१) रुपये ५१३४(२) रुपये २३,०८१ व

(३) खर्च अपील क्रमांक ६५२/५६ मध्ये खटला चालवणाऱ्या न्यायालयाने ज्याबाबत हुकूमनामा मंजूर केला होता त्यापुढील बाबींच्या संबंधात उलट हरकती दाखल करण्याचा निर्णय घेण्यात आला होता. (१) रु. २१,४७३, (२) रु. ४,६७४ व (३) खर्चाच्या ठिकाणी हे नमूद करता येईल की, अपील क्रमांक ६५२/५६ हे ज्यातून उद्भवले त्या दावा क्रमांक ४४/५१ मध्ये सरकारकडे जमा केलेल्या रु. ४,००० एवढ्या रकमेचाही हुकूमनामा मंजूर करण्यात आला होता. परंतु उलट हरकतीमध्ये ही बाब समाविष्ट न करण्याचा निर्णय घेण्यात आला होता.

उच्च न्यायालयाने २१ डिसेंबर १९६१ रोजी क्रमांक ६५१/५६ व ६५२/५६ या दोन्ही अपिलांची सुनावणी एकदमच केली. उच्च न्यायालयाने अपिले व सरकारने दाखल केलेल्या उलट हरकती अंशतः मान्य केल्या. उलट हरकतींच्या परिणामी कंत्राटदाराची अपिले फेटाळण्यात आली आणि त्याच्या दोन्ही दाव्यांतील मागणीची रक्कम विशेष दिवाणी दावा क्रमांक ७/५१ (१९५६ चे पहिले अपील क्रमांक ६५१) यामध्ये रु. ६१९ इतकी कमी करून व त्यावर दाव्याच्या दिनांकापासून दरसाल ४ टक्के दराने व्याज आणि प्रमाणशीर खर्च द्यावा असा तर त्यासोबतच्या दुसऱ्या दाव्यात ती रु. ११,२०० इतकी कमी करून त्यावर त्याच दराने व्याज व प्रमाणशीर खर्च द्यावा असा हुकूमनामा देण्यात आला. उच्च न्यायालयाने वादीला आणखी असाही आदेश दिला की, त्याने गमावलेल्या मागणीच्या रकमेवरील दोन्ही दाव्यांतील सरकारचा खर्च भरून द्यावा. उच्च न्यायालयाने दिलेला हा निकाल कमी अधिक प्रमाणात, राज्य सरकारच्या वाजूनेच होता त्यामुळे त्यास दिनांक १२ जून १९६२ रोजी स्वीकृती देण्यात आली व दिनांक १५ जून १९६२ रोजी पाटबंधारे व वीज विभागाने त्यास पुष्टी दिली. दरम्यानच्या काळात, सोलापूरच्या जिल्हा सरकारी वकिलाने कळवल्याप्रमाणे रु. ३२,७९७-९-० व रु. ३१,३७०-१-० एवढ्या रकमा कार्यकारी अभियंत्याने दिनांक १५ फेब्रुवारी १९५७ रोजी चेकने परस्पर जमा केल्या होत्या. त्यापैकी रु. ३२,७९७-९-० एवढी विशेष दिवाणी दावा क्रमांक ४४/५१ मधील रक्कम दिनांक २२ मार्च १९५७ रोजी वादी रावजी सोजपाल यांस देण्यात आली, व उरलेली रक्कम रु. ३८० परत देण्याची मागणी कार्यकारी अभियंत्याने वेळेवर दाखल केली नाही त्यामुळे ती रक्कम वाद झालेली जमा रक्कम म्हणून सरकारकडे जमा करण्यात आली. विशेष दिवाणी दावा क्रमांक ७/५१ या बरोबरच्या दुसऱ्या दाव्याची संपूर्ण रक्कम मृत वादीस दिनांक २२ मे १९५७ रोजी देण्यात आली. जिल्हा सरकारी वकिलाने आणखी असेही कळवले आहे की, राज्य सरकारने उलट हरकती दाखल केल्याबद्दलची वस्तुस्थिती त्याला केव्हाच माहित करून देण्यात आली नव्हती. तसेच त्याला मनाई हुकूम मिळवण्यास किंवा हुकूमनामाधारकाकडून प्रतिभूति घेण्याविषयी आग्रह धरण्यास सांगण्यात आले नव्हते.

१९७० मध्ये पाटबंधारे व वीज विभागाने खुलाशासाठी काही मुद्दे उपस्थित केले होते. त्या मुद्द्यांवर ७ ऑगस्ट १९७० रोजी पाटबंधारे व वीज विभागाला पुढीलप्रमाणे उत्तर देण्यात आली :—

(अ) सॉलिसिटर (मु.ख.) यांचे मत असे होते की, न्यायालयाचा हुकूमनामा रास्त होता. म्हणून अपिलात न जाण्याचा निर्णय, पाटबंधारे व वीज विभागाने त्यांच्या सल्ल्यानुसारच घेतला होता. त्याचवेळी असाही निर्णय घेण्यात आला की, हुकूमनामाधारक स्वतः कोणतेही अपील दाखल करीपर्यंत वाट पहावी, म्हणजे सरकारला उलट हरकती

दाखल करण्याची संधी मिळेल. उलट हरकतीचे मुद्दे वेळेवर दाखल करण्यात आल्यामुळे राज्य शासनाचे हितसंबंध सुरक्षित राहिले ;

(ब) जिल्हा सरकारी वकिलाला न कळवता प्रस्तुत रकम सख्ख न्यायालयात भरण्यात आल्यामुळे आणि उलट हरकतीचे मुद्दे दाखल करण्यात आले असल्याचे पाटबंधारे व वीज विभागाने त्याला न कळविल्यामुळे हुकूमनामाधारकाला रकम काढून घेण्याची परवानगी देण्यापूर्वी मनाई हुकूम मिळविण्यासाठी किंवा हुकूमनामाधारकाने प्रतिक्रिती द्यावी याबद्दल अप्राप्त धरण्यासाठी कोणतीही उपाययोजना करण्यात आली नव्हती असे दिसते.

(क) एखादी मालमत्ता ही एखाद्याची मालमत्ता असून ती त्याच्या वारसांच्या ताब्यात असेल किंवा ती मालमत्ता एखाद्या एकत्र कुटुंबाच्या मालकीची असेल तर, त्या बाबतीत तिच्यावर अद्यापही हुकूमनाम्याची अंमलबजावणी करून जप्ती आणणे आणि ती विकणे शक्य आहे, मात्र अशी मालमत्ता नेमकी कोणती हे निश्चित झालेले असले पाहिजे. विधि व न्याय विभागाने, जिल्हा सरकारी वकिलाला न कळवित वादीला मिळालेली हुकूमनाम्यातील रकम दिली जाण्यास हा विभाग जबाबदार नाही असे पाटबंधारे व वीज विभागाला कित्येक वेळी कळविलेले होते.

तथापि, मुंबई उच्च न्यायालयाच्या हुकूमनाम्याची अंमलबजावणी करण्याच्या प्रयोजनासाठी सोलापूर येथील दोन संकीर्ण अर्ज क्र. ४०५/६४ व ४०६/६४ हे दाखल करण्यात आले होते आणि हे दोन संकीर्ण अर्ज मुंबईच्या दिवाणी न्यायालयाकडे बग्न करण्यात आले आहेत. हे दोन संकीर्ण अर्ज अजूनही मुंबई दिवाणी न्यायालयात अनिर्णित स्थितीत प्रलंबित आहेत.

४ सन १९७२ चा विशेष दिवाणी दावा क्रमांक ५ मधील प्रतिवादा :-

१९६६ या वर्षामध्ये किंवा त्या सुमारास शासनाच्या इमारती व दळणवटण विभागाने कुलाबा जिल्ह्यातील मांडवा वंदराच्या बांधकामासाठी निविदा मागवल्या होत्या. वादीची निविदा स्वीकारण्यात आली आणि ५ एप्रिल १९६६ रोजी कायदेशिर वेण्यात आला होता. उक्त काम ३६ महिन्यांच्या मुदतीत म्हणजेच ५ एप्रिल १९६९ रोजी किंवा तत्पूर्वी पूर्ण करणे आवश्यक होते. परंतु काम ठरलेल्या मुदतीत पूर्ण होऊ शकले नाही. शासकीय अधिकाऱ्यांच्या हस्तगत झालेल्या अस्तंथ कुकांमुळे हे काम सुरळीतपणे होऊ शकले नाही असे वादीचे म्हणणे होते. संकल्पचित्त (डिझाइन) वेळोवेळी बदलण्यात आले होते. विनिदेशामध्ये सुद्धा बदल करण्यात आले होते. यागितलेला सल्ला व सूचना यांना देखील प्रतिवादीकडून अनेक महिने उचरे आली नाहीत. यामुळे, हे काम विहित कालावधीत पूर्ण होऊ शकले नाही. वादीने असे अभिकथन केले की, प्रतिवादीच्या अशा प्रवृत्तीमुळे निव्वित दिलेल्या दराने काम पार पाडणे वादीला शक्य झाले नाही. विभागाच्या अशा वृत्तीमुळे आपल्याला हा जादा खर्च करावा लागला असे कारण सांगून वादीने शासनाकडून ५,३६,५९४ रुपयांची मागणी केली. अखेरीस २० सप्टेंबर १९७१ रोजी नोटीस बजावून वादीने आपल्या निव्वित अंदाज केल्याप्रमाणे रु. २१,५६,६०५ ची मागणी केली व काम अर्धवट सोडून दिले. तथापि, उक्त काम वेगवेगळ्या कंत्राटदारांकडून जास्त दराने करून घेण्यात आले. त्यानंतर, वादीने रु. ५,७२,०६१.०० इतक्या रकमेच्या वसुलीसाठी राज्य शासनाविरुद्ध १९७२ चा विशेष दिवाणी दावा क्र. ५ दाखल केला. या बाबतीतील लेखी निवेदन माध्यम करण्यात आले आणि शासन निर्णय, विधी व न्याय विभाग क्र. २४०८६/एम, दि. ५ ऑक्टोबर १९७२ अन्वये उक्त दाव्यातील त्रिचाव मान्य करण्यात आला.

दरम्यान, सरकारी बांधकाम विभागाने अधिक प्रदान व नुकसानीची रक्कम वसूल करण्यासाठी वादीविरुद्ध स्वतंत्र दिवाणी दावा दाखल करण्याचे योजिले. परंतु विभागाला नुकसानीचे निव्वरण करणे आणि वादीविरुद्ध कोणत्याही प्रकारची मागणी करणे शक्य नसल्यामुळे वादीविरुद्ध स्वतंत्र दिवाणी दावा दाखल करण्याचा हुक्म राखून ठेवून यापूर्वीच फाईल करण्यात आलेल्या लेखी निवेदनात सुधारणा करण्याचे ठरविले. त्यानंतर, या दाव्यात तडजोड करण्याचा प्रस्ताव करण्यात आला. परंतु तो प्रस्ताव प्रत्यक्षात आणला गेला नाही असे दिसते. तडजोडीची बोलणी चालू असताना बांधकाम विभागाने मल्यांना अहवाल सादर केला. हे कागदपत्र न्यायालयामध्ये दाखल करावे अशी वादीने मागणी केली. या कागदपत्रांच्या संबंधात राज्याने विशेषाधिकाराची मागणी केली. खालच्या न्यायालयाने त्याचा अर्ज मंजूर केला. परंतु राज्याने पुनरीक्षण विनंती अर्ज १९७७ चा विनंती अर्ज क्र. ६६ दाखल केला. मुंबई उच्च न्यायालयाने अर्जावर विचार केला व राज्य शासनाच्या बाजूने अपिलाचा निर्णय दिला. उच्च न्यायालयाने १९७७ चा पुनरीक्षण विनंती अर्ज क्र. ६६ परत पाठवल्यामुळे अलिबाग दिवाणी न्यायाधीश (वरिष्ठ स्तर) यांच्या न्यायालयात दावा पुन्हा चालू करण्यात आला. दाव्यावर विचार केल्यानंतर दिवाणी न्यायाधीश (वरिष्ठ स्तर) अलिबाग यांनी दिनांक ३० जुलै १९७७ रोजी पुन्हा शासनाची विनंती फेटाळली व हे दस्तऐवज दाव्याच्या अभिलेखाचा भाग होईल असा आदेश दिला. या प्रकरणाचा विषय व न्याय विभागाने तपशीलवार विचार केला व दिवाणी न्यायाधीश (वरिष्ठ स्तर), अलिबाग यांनी दिनांक ३० जुलै १९७७ रोजी दिलेल्या निर्णयाला आन्व्यान देणारा पुनरीक्षण विनंती अर्ज दाखल केला. उक्त पुनरीक्षण विनंती अर्जावर १९७७ चा क्र. ५८१ मुंबई उच्च न्यायालयाने दिनांक ५ डिसेंबर १९७७ रोजी निर्णय दिला. दस्तऐवज सादर करण्यासंबंधीची राज्याची विशेषाधिकाराची मागणी मान्य करण्यात आली. पुढे १९७६ मध्ये सरकारी बांधकाम व गृहनिर्माण विभागाने, वादीने कराराचा भंग केल्यामुळे राज्य शासनास आलेल्या नुकसानीचा अंदाज केला व वादी विरुद्ध दावा दाखल करण्याचे ठरविले.

१९७२ मध्ये सुचविल्याप्रमाणे, सर्वश्री इंडिया इलेक्ट्रिक कॉर्पोरेशन विरुद्ध स्वतंत्र दिवाणी दावा दाखल करण्याऐवजी, प्रतिदावा (काऊंटर क्लेम) दाखल करण्याचा किंवा त्याच दाव्यात भरपाईची मागणी करण्याचा निर्णय १९७६ मध्ये घेण्यात आला. म्हणून, दिवाणी प्रक्रिया संहितेच्या न्यादेश ६ आदेश क्रम आठमध्ये अभिप्रेत असल्याप्रमाणे, भरपाईच्या मागणीबाबत तडजोड करण्यासाठी आणखी एक निवेदन दाखल करावे अशा सुचना कुलाबा जिल्हाच्या जिल्हा सरकारी वकिलास देण्यात आल्या होत्या. (दिनांक २७ ऑगस्ट १९७६ चे विधी व न्याय विभागाचे शासकीय पत्र क्र. ६७२/इ/प्रतिदावा पहा.) याबाबीची छाननी केल्यानंतर, प्रतिदाव्याच्या स्वरूपातील लेखी निवेदन ३ ऑक्टोबर १९७७ रोजी, अलिबागचे दिवाणी न्यायाधीश, वरिष्ठ स्तर यांच्या न्यायालयात दाखल करण्यात आले. शासनाने हा निर्णय ज्या मुद्यांवर घेतला ते मुद्दे असे :—

दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८, मधील न्यादेश ६ व आदेशक्रम आठच्या तरतूदीनुसार दावा दाखल केल्यानंतर, उद्भवलेल्या कोणत्याही मुद्याचा बचाव करण्याचा प्रतिवादीस अधिकार आहे. प्रतिवादीने लेखी निवेदन दाखल करण्यापूर्वी हा मुद्दा उपस्थित झालेला असल्याने, प्रतिवादीस लेखी निवेदनात त्याचा बचावार्थ उपयोग करता येतो. १९७२ मध्ये लेखी निवेदनात सुधारणा करून या उपायाचा अवलंब करण्यात आला. त्याचप्रमाणे, दिवाणी प्रक्रिया संहितेतील न्यादेश ६, आदेश क्रम आठ अन्वये लेखी निवेदनातील भरपाईसाठी

विनंती करण्याचा किंवा स्वतंत्र दावा दाखल करण्याचा विकल्पही प्रतिवादीस आहे. (मद्रास १९४१ चा ८४७). परंतु प्रतिवादीने भरपाईसाठी दावा लढवल्यास, त्याने भरपाईच्या रूपाने संपूर्ण रकमेची मागणी केली पाहिजे, त्यानंतर केलेली कोणतीही मागणी न्यादेश २, नियमक्रम २ अन्वये बाद होते. कायदेशीर भरपाईची मागणी अधिकार म्हणून करता येईल. (१९७५ चा पंजाब व हरियाणा ११२). भरपाईच्या मागणीसाठी आवश्यक शर्ती पुढीलप्रमाणे आहेत :—

- (एक) दावा हा पैशांच्या वसुलीसाठीच असला पाहिजे,
- (दोन) वादीची मागणी निश्चित रकमेसाठी असली पाहिजे,
- (तीन) रक्कम ही कायदेशीर रीत्या वादीकडून प्रतिवादीने वसूल करण्यायोग्य असली पाहिजे,
- (चार) भरपाईची रक्कम न्यायालयाच्या आर्थिक अधिकारितेपेक्षा अधिक असता कामा नये,
- (पाच) दोही पक्षकारांनी, वादीच्या वादपत्रात जे विधान केलेले असेल तेच विधान करणे आवश्यक आहे.

भरपाईची मागणी करण्यासंबंधीच्या सध्याच्या प्रस्तावाच्या बाबतीत बरील सर्व शर्ती पूर्ण होत आहेत. भरपाई मिळण्यासाठी विनंती करण्याशिवाय प्रतिवादी राज्याला दिवाणी प्रक्रिया संहितेतील आदेशक्रम आठव्या नवीन न्यादेश ६-क व ६-ख अन्वये प्रतिदावा दाखल करण्याचाही अधिकार आहे. प्रतिदावा जर न्यादेश ६-क मधून वगळण्यात आला असेल तर, प्रतिवादी राज्याला स्वतंत्र दावा दाखल करण्याचा उपाय अजूनही खुला आहे आणि वादीचा मूळचा क्र. ५/७२ हा दावा फेटाळण्यात आला असेल त्या बाबतीत, नियम ६-ड खाली प्रतिदावा चालू राहिल. तसेच प्रतिदाव्यात यश मिळाल्यास, प्रतिवादीला न्यादेश ६-प अन्वये मागणीची उर्वरित रक्कम मिळेल. म्हणून, ही कायदेशीर परिस्थिती विचारात घेता, सध्याच्या प्रकरणात प्रतिदावा दाखल करण्यात कोणतेही नुकसान होणार नाही असे वाटते.

परंतु दिवाणी न्यायाधीश, कनिष्ठ स्तर, कुलाबा यांनी दिनांक १ नोव्हेंबर १९७३ रोजी उक्त अतिरिक्त लेखी निवेदन फेटाळले. राज्याच्या वतीने, उच्च न्यायालयात पुनरीक्षण विनंती अर्ज दाखल करून या निर्णयाला आक्षेप घेण्यात आला. तथापि, 'बचाव सादर केल्यानंतर प्रतिदावा सादर करण्यात आला आणि बचाव देण्यासाठी असलेली कालमर्यादा संपली' या कारणावर दिनांक ९ डिसेंबर १९७७ रोजी उच्च न्यायालयानेही उक्त पुनरीक्षण विनंती अर्ज फेटाळला.

गृह विभागाचा सल्ला घेऊन हा प्रश्न सर्वोच्च न्यायालयात नेण्याबाबत विचार करण्यात आला व सर्वोच्च न्यायालयात अपील दाखल न करण्याचे ठरवण्यात आले. उच्च न्यायालयाने जरी पुनरीक्षण विनंती अर्ज फेटाळला असला तरी मेसर्स इंडियन इलेक्ट्रिक कॉर्पोरेशन विरुद्ध

भाग ३-फौजदारी खटले

सन १९७७ मध्ये, फौजदारी शाखेच्या बाबतीत, मुंबई येथील उच्च न्यायालयात दोष मुक्तीविरुद्ध अपिले दाखल करण्याबद्दलचे आणि शिक्षा वाढविण्याबद्दलचे १,३०३ प्रस्ताव आणि सर्वोच्च न्यायालयात दावे दाखल करण्याबद्दलचे ८३ प्रस्ताव निकालात काढण्यात आलेले आहेत.

ज्या ६० विशेष अनुज्ञा विनंती-अर्जांच्या/अपिलांच्या बाबतीत सर्वोच्च न्यायालयाचे प्रबंधक यांच्याकडून नोटिसा आल्या होत्या त्या विशेष विनंती-अर्जांना/अपिलांना विरोध करण्याबद्दल भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाच्या सहाय्यक शासकीय अधिवक्त्याला अनुदेश देण्यात आले होते.

प्रकरण ५

अभिहस्तांतर लेखन

या विभागाने अभिहस्तांतर लेखनाबाबतची पुढील महत्त्वाची प्रकरणे हाताळली :-

(१) महाराष्ट्र सरकार व किंग जॉर्ज मेमोरियल, मुंबई या संस्थेमध्ये भिकारी प्रतिबंधक कायदा, १९५९ अन्वये ठेवण्यात आलेल्या भिकार्यांची देखभाल करण्यासंबंधीच्या कराराचे परिनिरीक्षण.

(२) महाराष्ट्र सरकार व कर्नाटक यांच्यामधील तिलारी हायड्रो इलेक्ट्रीक प्रॉजेक्ट-बाबत वनजमीन भाडे पट्ट्याने देण्याबाबत झालेल्या कराराचे परिनिरीक्षण.

(३) महाराष्ट्र सरकार व क्वॉलीटी मार्केटींग स्किममध्ये समाविष्ट करण्याबाबत असलेले अर्जदार यांमध्ये करण्यात येणाऱ्या करारास संचालक उद्योग विभाग यांनी सुचविलेल्या दुरुस्तीचे परिनिरीक्षण.

(४) महाराष्ट्र सरकारने जंगलातील पडीक टेकाड जमीन देण्यासंबंधीच्या करार-नाम्याला सुचविलेल्या दुरुस्त्यांचे परिनिरीक्षण.

(५) महाराष्ट्र राज्य विद्युत मंडळाची ग्रामीण सर्वंकष विद्युतीकरणाची योजना शासनाची मुद्दल व त्यावरील झ्याज देण्याबाबतची हमी देण्यासंबंधीच्या कराराचे परिनिरीक्षण.

(६) महाराष्ट्र सरकार व भारतीय तेल उत्पादक व निर्यात संस्था यांच्यामधील आयात केलेल्या शुद्ध तेलाबाबतच्या कराराचा मसुदा.

(७) महाराष्ट्र सरकार व हंदाबाद केमिकल सप्लाय कंपनी प्रायव्हेट लिमिटेड यांच्यामधील सल्फर डस्ट खरेदी करण्याबाबतच्या कराराचे परिनिरीक्षण.

(८) वैद्यकीय परिषदेने मंजूर केलेल्या अधिक जागांनुसार वैद्यकीय महाविद्यालयात देण्यात येणाऱ्या तात्पुरत्या प्रवेशाबद्दल विद्यार्थ्यांकडून घेण्यात येणाऱ्या उपक्रमाचे परिनिरीक्षण.

(९) मुंबई सबरवन इलेक्ट्रीक सप्लाय लिमिटेड या कंपनीस कारणे दाखवा नोटीस देण्यासंबंधीच्या मसुद्याचे परिनिरीक्षण.

(१०) श्री. बलवंत रामचंद्र रानडे यांची पुणे येथे लेख प्रमाणक म्हणून नियुक्ती.

(११) औद्योगिक विकास बँकेने महाराष्ट्र इलेक्ट्रोस्मेल्ट लिमिटेड या कंपनीस दिलेले कर्ज व त्यावरील व्याज यासंबंधी शासनाने दिलेल्या हमीबाबतच्या कराराचे परिनिरीक्षण.

प्रकरण ६

विधी आयोग

महाराष्ट्र राज्यासाठी विधी आयोगाची (Law Commission) नेमणूक दिनांक ९ मार्च १९७७ रोजी ३ वर्षांसाठी करण्यात येऊन, त्याकडे घटनेतील राज्यसूची व समवर्तीसूचीखाली राज्यांनी केलेल्या कायद्यात व नियमात वगैरे योग्य तो बदल करण्याबाबत शिफारशी करण्याबाबत अधिकार दिले आहेत. या आयोगावर ११ सदस्य असून राज्याचे महाअधिवक्ता हे अध्यक्ष आहेत. आयोगाच्या सभासद-सचिवांनी दिनांक १५ मार्च १९७७ रोजी आपल्या पदाची सूत्रे हाती घेतली. आयोगाच्या दिनांक ८ एप्रिल १९७७ रोजी झालेल्या पहिल्या बैठकीमध्ये खालील विषयांसंबंधी कायदे तपासणीसाठी क्रमाने निवडण्यात आले :—

- (१) भाडे नियंत्रण.
- (२) को-ऑपरेटिव्ह सोसायटीज.
- (३) जमीन सुधारणा.
- (४) गलिच्छवस्ती.

आतापर्यंत (२५ मार्च १९७८) आयोगाच्या ४० बैठकी झाल्या व आयोगाच्या उप-समितीच्या १६ बैठकी झाल्या. आयोगाने डिसेंबर १९७७ अखेरपर्यंत पाच अहवाल सादर केले आहेत.

(१) फौजदारी प्रक्रिया संहिता (कलम १४५ ते १४८)	.. जुलै १९७७.
(२) फौजदारी प्रक्रिया संहिता (कलम १६७ व ४३८)	.. ऑगस्ट १९७७.
(३) मुंबई भाडे नियंत्रण कायदा, १९४७ (भाग १ ला)	.. सप्टेंबर १९७७.
(४) हैदराबाद भाडे विषयक कायदा, १९५४	.. ऑक्टोबर १९७७.
(५) (१) महाराष्ट्र गलिच्छवस्ती निर्मूलन कायदा, १९७५	..
(२) महाराष्ट्र व्हेकंट लँड (प्रोहिबिशन ऑफ अनअथोराईज्ड डिसेंबर १९७७	..
ऑक्यूपेशन) अँड समरी इन्व्हिजन अँक्ट १९७५.	..

खालील विषयावरील कायदे सध्या आयोग तपाशीत आहे :—

- (१) महाराष्ट्र को-ऑपरेटिव्ह सोसायटीज ॲक्ट, १९६०.
- (२) विवाहविषयक कायदे (हिंदू मॅरेज ॲक्ट), १९५५ व हिंदू घटस्फोट कायदा, १८६९.

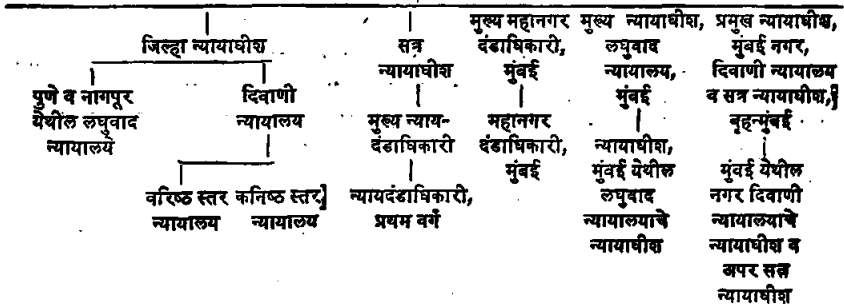
सद्या तपासणी चालू असलेल्या विषयावरील अहवाल लवकरच पाठविण्यात येतील.

प्रकरण ७

न्यायांग

न्याय विभाग हा शीर्षकातून सूचित होणाऱ्या अर्थाप्रमाणे, मुख्यत्वे राज्यातील दिवाणी व फौजदारी न्यायदानाशी संबंधित आहे. न्याय विभागाची संघटना पुढे दर्शविल्याप्रमाणे आहे :—

उच्च न्यायालय

उच्च न्यायालय

मुंबई येथील न्यायालयाच्या सर्वोच्चपदी मुख्य न्यायाधीश असून त्याच्या मदतीस ३४ न्यायाधीश असतात. उच्च न्यायालयाची प्रशासकीय व्यवस्था मूळ न्याय शाखेत प्रबंधक मूळ न्याय शाखा व अपील शाखेकडे प्रबंधक किंवा अपर प्रबंधक पाहतात.

नागपूर येथे पाच न्यायाधीश ज्यात आहेत असे एक, उच्च न्यायालयाचे स्थायी मंडळ स्थापन करण्यात आले आहे. न्यायालयाची प्रशासनिक बाजू त्या न्यायालयासाठी नेमलेले विशेष अधिकारी सांभाळतात. उच्च न्यायालयाच्या ३५ न्यायाधीशांपैकी २३ स्थायी व १२ अतिरिक्त आहेत.

प्रबंधक, मूळ न्याय शाखा; यांच्या नियंत्रणाखाली पुढील कार्यालये येतात :—

- (१) प्रबंधक, मूळ न्याय शाखा यांचे कार्यालय ;
- (२) लेखा अन्वेषण आयुक्तांचे कार्यालय ;
- (३) परिव्यय निर्धारकांचे कार्यालय ;
- (४) नादारी प्रबंधकांचे कार्यालय ;
- (५) लेखा अधिकाऱ्यांचे कार्यालय ;
- (६) सरकारी मुखत्याराचे कार्यालय ;
- (७) न्यायालयधारकाचे कार्यालय ;
- (८) मुख्य अनुवादक व दुभाषी, उच्च न्यायालय, मुंबई.

मुंबई उच्च न्यायालयाची अपील शाखेची व्यवस्था प्रबंधक पाहतात व प्रबंधक व अनुवादक यांचे कार्यालय त्यांच्या अधिकाराखाली येते.

प्रतिवेदक, मुंबई

मुंबई येथील उच्च न्यायालयाच्या न्यायनिर्णयांचे प्रतिवृत्त देण्यासाठी संपादक, भारतीय विधि प्रतिवृत्ते व आवश्यक कर्मचारीवर्ग असलेले एक छोटे कार्यालय अस्तित्वात आहे.

महानगर दंडाधिकार्यांची न्यायालये

मुख्य महानगर दंडाधिकार्यांच्या प्रशासनिक नियंत्रणाखाली बृहन्मुंबईत सध्या महानगर दंडाधिकार्यांची ४९ न्यायालये असून त्यात मुख्य महानगर दंडाधिकारी यांचे न्यायालय, बारा अपर मुख्य महानगर दंडाधिकारी, तीन महानगर दंडाधिकारी (रेल्वे), एक महानगर दंडाधिकारी (बालगुन्हेगारी) यांची न्यायालये, तसेच दोन महानगर दंडाधिकार्यांची (फिरती) न्यायालये यांचा समावेश आहे.

कामाची प्रशासनिक बाजू प्रबंधक, महानगर दंडाधिकारी न्यायालये हे पाहतात.

मुंबई नगर दिवाणी व सत्र न्यायालये

१९४८ सालापासून बृहन्मुंबई क्षेत्रासाठी मुंबई नगर दिवाणी व सत्र न्यायालय स्थापन करण्यात आले आहे. ज्या दाव्यांचे आर्थिक मूल्य २५,००० रुपयांहून अधिक नाही अशा प्रकरणांच्या बाबतीत शहर दिवाणी न्यायालयांना (क्षेत्राधिकार) अधिकारक्षेत्र देण्यात आले आहे. हे अधिकारक्षेत्र दिनांक १ जानेवारी १९७८ पासून रु. ५०,००० पर्यंत वाढविण्यात आले आहे. बृहन्मुंबईच्या क्षेत्रात उद्भवणारी व पूर्वी मुंबई उच्च न्यायालयाने चालविलेली सर्व सत्र प्रकरणे, बृहन्मुंबईच्या सत्र न्यायालयात चालविली जातात. ही दोन्ही न्यायालये मुंबई उच्च न्यायालयाला दुय्यम आहेत. प्रमुख न्यायाधीश व एक अपर प्रमुख न्यायाधीश घेऊन न्यायाधीशांची संख्या ३४ (१८ स्थायी व १६ अस्थायी) आहे. हे न्यायाधीश दिवाणी व फौजदारी कामे आळीपाळीने पाहतात. दिवाणी शाखेचे प्रशासनिक काम नगर दिवाणी न्यायालयाचे प्रबंधक आणि फौजदारी शाखेचे प्रशासनिक काम सत्र न्यायालयाचे प्रबंधक पाहतात. आता

फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ अन्वये अपिले व बहुन्संबर्द्धतील मुख्य महानगर दंडाधिकारी, अपर मुख्य महानगर दंडाधिकारी आणि महानगर दंडाधिकारी यांच्या निर्णयावरील पुनरीक्षणाने अर्ज नगर सत्र न्यायालयाकडे जातात.

लघुवाद न्यायालये

सध्या ही न्यायालये मुंबई, पुणे व नागपूर येथे आहेत. या न्यायालयांचे प्रमुख म्हणून काम पाहणाऱ्या न्यायाधिकांना फक्त लघुवादाचेच अधिकार असतात आणि कोणतेही फौजदारी दावे या न्यायालयात चालविले जात नाहीत. मुफसल क्षेत्रात देखील कनिष्ठ व वरिष्ठ स्तर दिवाणी न्यायाधिकांना लघुवादाच्या बाबतीत अधिकार असतात व ते लघुवाद न्यायालयाचे न्यायाधीश म्हणून काम पाहतात. (मुफसल) पुणे व नागपूर क्षेत्रातील लघुवाद न्यायाधीश, त्यांना दिलेल्या लघुवादाच्या बाबतीतील अधिकारांनुसार रु. २,००० मुल्यांपर्यंतचे दावे चालवतात. त्यांना दिनांक १ एप्रिल १९७८ पासून रुपये ५,००० मुल्यांपर्यंतचे दावे चालविण्याचा अधिकार दिलेला आहे. इलाखा शहर लघुवाद न्यायालयांचा आर्थिक क्षेत्राधिकार ३,००० रुपयांपर्यंत वाढविण्यात आला आहे. हे अधिक क्षेत्राधिकार दिनांक १ जानेवारी १९७८ पासून १०,००० रुपयांपर्यंत वाढविण्यात आले आहेत.

मुंबई येथील लघुवाद न्यायालयात मुख्य न्यायाधीश व आठ अपर मुख्य न्यायाधीश वरून ३३ न्यायाधीश आहेत. कामाची प्रशासनिक बाजू मुंबई येथील लघुवाद न्यायालयाचे प्रबंधक व अपर प्रबंधक पाहतात. कामातील वाढ लक्षात घेऊन न्यायाधिकांच्या संख्येत वेळोवेळी वाढ करण्यात आली आहे, आणि सध्या न्यायाधिकांची संख्या ३३ आहे.

महाराष्ट्र राज्यात न्यायांग व शासनांग अलग करण्यात आली आहेत. परिणामतः फौजदारी न्यायालये ही आता उच्च न्यायालयापुढे दुय्यम ठरतात. फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ याच्या कलम १२ अन्वये प्रत्येक जिल्ह्यात एक मुख्य न्याय दंडाधिकारी असेल. तदनुसार प्रत्येक जिल्ह्यासाठी एक याप्रमाणे मुख्य न्याय दंडाधिकार्यांची २५ पदे व पुणे व नागपूर येथे प्रत्येकी एक याप्रमाणे दोन अपर मुख्य न्याय दंडाधिकार्यांची पदे निर्माण करण्यात आली आहेत.

जिल्हा न्यायालये

जिल्हा न्यायाधिकांचे न्यायालय हे जिल्ह्यातील उच्चतम न्यायिक प्राधिकरण आहे या न्यायालयाखेरीज तेथे सहाय्यक न्यायाधिकांची न्यायालये व वरिष्ठ व कनिष्ठ स्तर दिवाणी न्यायाधिकांची न्यायालये आहेत. सहाय्यक न्यायाधिकांची तसेच वरिष्ठ स्तर दिवाणी न्यायाधिकांची न्यायालये जिल्ह्याचे मुख्यालय असलेल्या नगरात आहेत. जिल्हा न्यायाधीश, सहाय्यक न्यायाधिकांच्या तसेच दोन्ही स्तरांच्या दिवाणी न्यायाधिकांच्या न्यायालयांचे पर्यवेक्षण करतात.

जिल्हा न्यायाधिकांची २५ पदे असून सहन्यायाधिकांची ३ पदे आहेत. त्याखेरीज मुफसल क्षेत्रातील दुय्यम न्यायालयांचे निरीक्षण करण्याकरिता आणि दिवाणी न्यायाधीश व दंडाधिकारी यांच्या न्यायालयातील प्रकरणांच्या योग्य पर्यवेक्षणासाठी व ती शीघ्र निकालात काढण्यासाठी आणि त्यांच्यातील भ्रष्टाचाराची समस्या हाताळण्यासाठी जिल्हा न्यायाधिकांची ५ पदे निर्माण करण्यात आली आहेत. या जिल्हा न्यायाधिकांना पुणे, ठाणे, नागपूर, अकोला व औरंगाबाद येथे सहन्यायाधीश म्हणून पदस्थापीत करण्यात आले आहे.

जिल्हा न्यायाधीश (१) मूळ, व (२) अपील क्षेत्राधिकार अशा दोन प्रकारच्या क्षेत्राधिकारांचा वापर करतात. जिल्हा न्यायालय हे जिल्हातील मूळ दिवाणी अधिकाऱितेचे प्रमुख न्यायालय आहे ते दुय्यम न्यायालयाद्वारे दिलेले हुकूमनामे व आदेश यांचिखड अपील न्यायालयसुद्धा आहे. जिल्हा न्यायाधीश सर्व दिवाणी न्यायालये व त्यांच्या आस्थापना यांवर नियंत्रण ठेवतात व त्या न्यायालयांच्या कामकाजाची पाहणी करतात.

सहाय्यक न्यायाधीश हा रुपये १५,००० हून अधिक आर्थिक मूल्य नसणाऱ्या मूळ प्रकरणांची न्याय चौकशी करतो. या आर्थिक मूल्याची कक्षा दिनांक १ जानेवारी १९७८ पासून रुपये ४०,००० पर्यंत वाढवण्यात आली आहे. दिवाणी न्यायाधीश, कनिष्ठ स्तर यांना रुपये १०,००० पर्यंतच्या आर्थिक मूल्यांच्या दाव्यांची तर वरिष्ठ स्तर न्यायाधिशास कोणत्याही मर्यादितपर्यंत आर्थिक मूल्य असलेल्या दाव्यांची न्याय चौकशी करण्यास शक्ती प्रदान करण्यात आली आहे. दिवाणी न्यायाधीश कनिष्ठ स्तर यांची आर्थिक मूल्याची कक्षा रु. १०,००० वरून रु. २५,००० पर्यंत दिनांक १ जानेवारी १९७८ पासून वाढवण्यात आली आहे.

जिल्हा न्यायाधीश हे संबधित जिल्ह्याचे सत्र न्यायाधीशसुद्धा आहेत. त्यामुळे ते फौजदारी प्रकरणांचीसुद्धा न्याय चौकशी करतात. या कामात त्यांना, सत्र न्यायाधिशाच्या शक्ती प्रदान केलेले सहाय्यक न्यायाधीश मदत करतात. ते जिल्हातील सर्वोच्च न्यायिक प्राधिकारी आहेत. सत्र न्यायाधीश हे दंडाधिकार्याने प्रारंभिक चौकशीनंतर त्यांच्याकडे सुपुढे केलेल्या प्रकरणांची न्याय चौकशी करतात व त्यांच्यापुढे दुय्यम दंडाधिकार्याच्या नियमाविरुद्धची अपिलांची सुनावणीसुद्धा होते. सत्र न्यायाधीश किंवा अपर सत्र न्यायाधीश विधिद्वारे प्राधिकृत केलेला कोणताही शिक्षादेश देऊ शकतात, पण अशा कोणत्याही न्यायाधिषाने दिलेला मृत्युदंडाचा कोणताही शिक्षादेश हा उच्च न्यायालयाने कायम करणे आवश्यक आहे. सहाय्यक सत्र-न्यायाधीश हे मृत्युदंडाचा शिक्षादेश किंवा जन्मठेपेचा शिक्षादेश किंवा १० वर्षांहून अधिक मुदतीचा कारावास याव्यतिरिक्त कोणताही विधिद्वारे प्राधिकृत करण्यात आलेला शिक्षादेश देऊ शकतील.

दंडाधिकार्याचे (१) न्याय दंडाधिकारी' व (२) कार्यकारी दंडाधिकारी असे खालीलप्रमाणे दोन वर्ग आहेत :-

(१) मुख्य न्याय दंडाधिकारी	कार्यकारी दंडाधिकारी
(२) अपर मुख्य न्याय दंडाधिकारी	(१) जिल्हा दंडाधिकारी.
(३) न्याय दंडाधिकारी, बर्ग एक व दोन	(२) उप-विभागीय दंडाधिकारी.
(४) विशेष न्याय दंडाधिकारी.	(३) विशेष कार्यकारी दंडाधिकारी.
(५) मुख्य महानगर दंडाधिकारी	
(६) अपर मुख्य महानगर दंडाधिकारी	
(७) महानगर दंडाधिकारी	
(८) विशेष महानगर दंडाधिकारी.	

सध्या कोणतेही बर्ग दोनचे दंडाधिकारी व विशेष न्याय दंडाधिकारी नाहीत, पण फक्त प्रथम बर्ग न्याय दंडाधिकारी नियुक्त करण्यात आले आहेत. बृहस्पंबईतील सर्व फौजदारी प्रकरणांची न्याय चौकशी करण्यास बृहस्पंबईचे महानगर दंडाधिकारी हे जबाबदार आहेत

कोणतेही विशेष महानगर दंडाधिकारी नाहीत. महानगर दंडाधिकार्यांची न्यायालये मुख्य महानगर दंडाधिकार्यांच्या नियंत्रणाखाली आहेत व प्रशासकीय कामात त्यांना प्रबंधकांचे सहाय्य देण्यात येते. गृह विभागाच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली असलेले कार्यकारी दंडाधिकारी म्हणून पुढील व्यक्तींची नियुक्ती करण्यात आली आहे :-

कार्यकारी दंडाधिकारी	..	जिल्हा दंडाधिकारी म्हणून
जिल्हाधिकारी	..	अपर जिल्हा दंडाधिकारी म्हणून.
निवासी उप-जिल्हाधिकारी	..	उप-विभागीय दंडाधिकारी म्हणून.

आपल्या अधिकारिंते फौजदारी न्यायदानाची अंमलबजावणी करणे हे न्याय दंडाधिकार्यांचे मुख्य कार्य आहे. उलटपक्षी कार्यकारी दंडाधिकार्यांना गृह्हाची न्याय चौकशी करण्याची कोणतीही शक्ती नाही. ते केवळ कायदा व सुव्यवस्था यांचे परिरक्षण करतात. ते शासनास दुय्यम असून सर्व ज्ञात असलेली कॅन्टर प्रकरणे हाताळतात. फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ महाराष्ट्र शासनाला प्रयुक्त करताना त्याची कलमे १०८, १०९, ११०, १४५ व १४७ यामध्ये कार्यकारी दंडाधिकार्यांच्या संवसाधारण शक्ती नमूद केल्या आहेत.

प्रकरण ८

धर्मदाय संघटना

मुंबई सार्वजनिक विश्वस्त व्यवस्था अधिनियम, १९५०, २१ जानेवारी १९५२ पासून अंमलात आला. या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीसाठी बृहन्मुंबई, पुणे, कोल्हापूर, नाशिक, नागपूर, अकोला व औरंगाबाद हे सात विभाग स्थापन करण्यात आले. धर्मदाय आयुक्त हे धर्मदाय संघटनेचे प्रमुख असून त्यांचे कार्यालय मुंबई येथे आहे. आणि या मुंबई सार्वजनिक विश्वस्त व्यवस्था अधिनियम, १९५० अन्वये त्यांना प्राप्त झालेल्या शक्तींचा ते संपूर्ण महाराष्ट्र राज्यभर वापर करतात. ज्या जिल्हांच्या ठिकाणी प्रादेशिक कार्यालये नाहीत अशा एकोणीस जिल्हांत उप-प्रादेशिक कार्यालये स्थापन करण्यात आली आहेत.

२. सार्वजनिक विश्वस्त मंडळाची नोंदणी.—सार्वजनिक विश्वस्त मंडळाच्या नोंदणीचे काम प्रादेशिक कार्यालयात केले जाते. १ नोव्हेंबर १९७६ ते ३१ ऑक्टोबर १९७७ पर्यंतच्या कालावधीत धर्मदाय संघटनेकडे नोंदणी करण्यासाठी एकूण २,९५० अर्ज आले. उक्त कालावधीत २,९२३ अर्ज निकालात काढण्यात आले. १ नोव्हेंबर १९७६ ते ३१ ऑक्टोबर १९७७ पर्यंत एकूण सुमारे २,९२३ विश्वस्त मंडळाची नोंदणी करण्यात आली.

उप विभागीय कार्यालयांच्या निरीक्षकांना अज्ञात विश्वस्त मंडळे व धर्मदाय संस्था शोधून काढण्याविषयी सूचना यापूर्वी देण्यात आलेल्या आहेत व त्यामुळेही पुढील वर्षी नोंदल्या होणाऱ्या विश्वस्त मंडळांच्या संख्येत वाढ होईल.

३. निर्देशिका.—महाराष्ट्रातील सार्वजनिक विश्वस्त मंडळाच्या निर्देशिका तयार करण्याचे कामकाज एप्रिल १९७७ पासून सुरू आहे. बृहन्मुंबई विभागाची निर्देशिका तयार करण्याचे काम जवळ जवळ संपत आलेले असून इतर विभागांच्या निर्देशिका तयार करण्याचे काम हाती घेतले जाईल. शिष्यवृत्त्या, वैद्यकीय मदत, गरीब व आपत्प्रस्तासाठी आर्थिक सहाय्य वगैरे सवलतीबाबतची उपयोगी माहिती सदर निर्देशिकांत उपलब्ध असेल.

बृहन्मुंबई विभागाची निर्देशिका साधारणपणे ऑक्टोबर १९७८ पर्यंत तर इतर विभागांची निर्देशिका मार्च १९७९ पर्यंत छापून तयार होतील अशी अपेक्षा आहे.

४. संचित शिलकी उत्पन्न.—धर्म निरक्षेप शिक्षणासाठी किंवा वैद्यकीय सहाय्यासाठी संचित शिलकी उत्पन्नाचा उपयोग करता येईल किंवा काय हेही शोधून काढण्याच्या दृष्टीने सार्वजनिक विश्वस्त मंडळाच्या लेख्यांच्या लेखा परीक्षेत विवरणपत्राचे छाननी काम पुढे चालू ठेवण्यात आले आहे.

५. विश्वस्त निर्घोची गुंतवणूक.—(१) मूळ रक्कम व विश्वस्त मंडळाच्या उत्पन्नापैकी खर्च न झालेला भाग मुंबई सार्वजनिक विश्वस्त व्यवस्था अधिनियम, १९५० चे कलम ३५ याच्या उपबंधानुसार गुंतवण्यात आले आहे किंवा नाही हे पाहण्याच्या दृष्टीने भरपूर उत्पन्न असलेल्या सार्वजनिक विश्वस्त मंडळाच्या हिशोबावर संपूर्ण नियंत्रण ठेवणेचे काम या संघटनेने चालू ठेवले आहे.

(२) विश्वस्त निर्घोच्या (सार्वजनिक कर्जरोखे वगळून) गुंतवणुकीसाठी धर्मादाय आयुक्तांची मंजूरी घेणे आवश्यक ठरवून विश्वस्त मंडळाच्या कार्यावर धर्मादाय आयुक्ताने नियंत्रण चालू ठेवले. अहवालाच्या वर्षी म्हणजे १ नोव्हेंबर १९७६ ते ३१ ऑक्टोबर १९७७ या कालावधीत मुंबई सार्वजनिक विश्वस्त व्यवस्था अधिनियमाचे कलम ३५ अन्वये २०८ अर्ज आले व त्यापैकी १८१ निकालात काढण्यात आले.

६. धर्मादाय आयुक्त यांच्या पुढील कामकाज.—(अ) संकीर्ण.—मुंबई सार्वजनिक विश्वस्त अधिनियम, १९५० चे कलम ३६ अन्वये स्थावर मालमत्तेचे हस्तांतरण करण्यासाठी विश्वस्तांनी धर्मादाय आयुक्तांची मंजूरी मिळविणे आवश्यक आहे. १ नोव्हेंबर १९७६ ते ३१ ऑक्टोबर १९७७ या कालावधीत कलम ३६ अन्वये आलेल्या व निकालात काढलेल्या अर्जांची संख्या अनुक्रमे १९२ व १३५ इतकी आहे. त्याचप्रमाणे या अधिनियमाचे कलम ३६-अ अन्वये आलेल्या व निकालात काढलेल्या अर्जांची संख्या अनुक्रमे ३५४ व ३४३ इतकी आहे.

(ब) न्यायिक कार्यवाही.—मुंबई सार्वजनिक विश्वस्त अधिनियम, १९५० चे कलम ५० अन्वये सार्वजनिक विश्वस्त मंडळासंबंधी दावा दाखल करण्यासाठी धर्मादाय आयुक्तांच्या पूर्वांमतीची तरतूद सार्वजनिक विश्वस्त व्यवस्था अधिनियम, १९५० चे कलम ५१-मध्ये केलेली आहे. या कालावधीत आलेल्या व निकालात काढलेल्या अर्जांची संख्या अनुक्रमे ८१ व ७१ इतकी होती. एका अधिकाऱ्याच्या फाईल मधून कोणतेही प्रकरण दुसऱ्या अधिकाऱ्याकडे हस्तांतरित करण्याच्या किंवा ते काढून घेण्याच्या संबंधात धर्मादाय आयुक्तांच्या प्रशासकीय नियंत्रणाधीन राहून मुंबई सार्वजनिक विश्वस्त व्यवस्था अधिनियम, १९५० चे कलम ५१ अन्वये वापरावयाचे धर्मादाय आयुक्तांचे अधिकार व पार पाडावयाची कर्तव्ये व कार्ये ही शासकीय आदेश, विधी व न्याय विभाग क्रमांक १४८२१-पी, दिनांक ३ जुलै १९७४ अन्वये सर्व धर्मादाय उप-आयुक्त व धर्मादाय सहाय्यक आयुक्त यांच्याकडेही सोपविण्यात आली आहेत.

धर्मदाय आयुक्त व धर्मदाय सह आयुक्त आणि अपिले निकाळात काढण्याचे अधिकार असलेले धर्मदाय उप-आयुक्त यांनी अपील प्राधिकारी या नात्याने मुंबई येथे ७७ अपिले निकाळात काढली. धर्मदाय आयुक्त व धर्मदाय सह आयुक्त व अपिले निकाळात काढण्याचे अधिकार असलेले धर्मदाय उप-आयुक्त यांनी कलम ७०-अ अन्वये २९ फेरपासणी अर्ज निकाळात काढले आहेत. धर्मदाय आयुक्त व धर्मदाय सह आयुक्त यांनी मुंबई सार्वजनिक विषयस्त व्यवस्था अधिनियम यातील नियम ३६ अन्वये १३५ संकीर्ण अर्ज, तसेच कलम ४० अन्वये ८५ चौकशी अर्ज निकाळात काढले. या काळात कलम ४० अन्वये दाखल केलेली अपिले, फेरतपासणी अर्ज व चौकशी अर्ज यांची संख्या ६४ इतकी होती.

(क) कलम ५०-अ अन्वये कार्यवाही.—कलम ५०-अ अन्वये धर्मदाय आयुक्तांना योजना तयार करणे, त्या एकत्रित करणे किंवा त्यांच्यात फेरकार करणे यासंबंधीचे अधिकार देण्यात आले आहेत. या कालावधीत आलेल्या अर्जांची संख्या व स्वाधिकारी कार्यवाही सुरु करून निकाळात काढलेल्या अर्जांची संख्या अनुक्रमे २६१ व १९९ इतकी होती.

(ड) कलम ४७ व ४१-ड अन्वये कार्यवाही.—मुंबई सार्वजनिक विषयस्त व्यवस्था अधिनियमाचे कलम ४७ अन्वये आलेले ४४ अर्ज व कलम ४१-ड अन्वये आलेले २८ अर्ज निकाळात काढण्यात आले आहेत.

(इ) काढलेले निदेश व संज्ञर केलेल्या निषेधांना.—अहवालाच्या वर्षी ३० दाव्यात कलम ४१-अ अन्वये विषयस्तांना आदेश काढण्यात आले व १६ दाव्यात कलम ४१-इ अन्वये विषयस्तांना निषेधांना काढण्यात आल्या. सार्वजनिक विषयस्त व्यवस्थेच्या कोणत्याही विषयस्ताला किंवा उक्त अधिनियमाच्या कलम ४१-अ खाली संबंधित असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला निदेश काढण्याचा धर्मदाय आयुक्तांचा अधिकार आता शासकीय आदेश क्रमांक १२६७४-ग, दिनांक १० जून १९७५ अनुसार धर्मदाय संघटनेच्या धर्मदाय उप-आयुक्त व सहाय्यक धर्मदाय आयुक्त यांना प्रदान करण्यात आला असून ते त्या अधिकाराचा वापर करतात.

(७) अभियोगाचे कामकाज.—अभियोगाच्या कामकाजाची खालीलप्रमाणे विभागणी करता येईल :—

(अ) विषयस्त/पक्षकार/हितसंबंध असलेल्या व्यक्तीने प्रारंभ केलेले कामकाज.—(१) धर्मदाय आयुक्त हे त्यांच्या व क.यद्या प्रमाणे अधिकार असलेल्या इतर अधिकारांच्या आदेश/निकाळा विरुद्ध करण्यात आलेल्या अर्जांला/अपिलांना आवश्यक प्रतिवादी आहेत.

(२) धर्मदाय आयुक्त हे कायद्यातील तरतुदीनुसार स्वतंत्र कामकाजात व इतर कायद्याने प्रारंभ केलेल्या प्रकरणात देखील प्रतिवादी आहेत.

(ब) धर्मदाय आयुक्त यांनी प्रारंभ केलेले कामकाज.—(अ) धर्मदाय आयुक्त हे कायद्याच्या तरतुदी खालील स्वतः एक निगम व न्यायातील हितसंबंधी व्यक्ती आहेत.

(ब) धर्मदाय आयुक्त हे १५९ प्रकरणात निरनिराळ्या कोर्टात व हायकोर्टात पक्षकार असल्याचे त्यांनी स्वतंत्र निवेदन शासनाला पाठविलेले आहे. प्रतिपक्षकारांनी कोर्टात दाखल केलेल्या ८२ वादात धर्मदाय आयुक्त हे हजर होते किंवा त्यांनी त्यांचे म्हणणे कोर्टासमोर सादर केले आहे.

(क) धर्मदाय आयुक्त यांनी स्वतःने अगर स्वाधिकारे दिनांक १ नोव्हेंबर १९७६ व ३१ ऑक्टोबर १९७७ या अहवालाच्या कालावधीत एकही दावे अगर आवेदन दाखल

केलेले नाही. धर्मादाय आयुक्तांनी पुढील वर्षाकरिता काही एक दावे दाखल न करता १ नोव्हेंबर १९७७ रोजी ३ दावे दाखल केले.

८. दाननिधी किंवा ज्या दाननिधींची व्यवस्था राज्य शासनाकडे निहित आहे.—मुंबई सार्वजनिक विश्वस्त अधिनियम, १९५० च्या प्रकरण ७-अ खाली ज्या धर्मादाय संस्था आणि दाननिधी किंवा ज्या धर्मादाय संस्था व दाननिधींची व्यवस्था राज्य शासनाकडे निहित आहे अशा धर्मादाय संस्था व दाननिधी या प्रकरणात असलेल्या खास तरतुदीप्रमाणे हाताळावे लागतात. विधी व न्याय विभाग क्रमांक १११८१पी, दिनांक २१ मे १९७४ व क्रमांक १२९३०पी, दिनांक १४ जून १९७४ च्या अधिसूचनेखाली २२ मे १९७४ पासून आपले काम सुरू करण्यासाठी कोल्हापूर, रत्नागिरी, सांगली, पुणे, ठाणे व कुलाबा या जिल्ह्यांतील शासकीय व्यवस्थेखालील विश्वस्त निधीची व्यवस्था पाहण्यासाठी कोल्हापूर येथे मुख्य कार्यालय असलेली एक देवस्थान व्यवस्थापन समिती, पश्चिम महाराष्ट्र, शासनाने स्थापन केली आहे. वरील सहा जिल्ह्यांतून ३,०६७ हिंदू दाननिधी व्यवस्थापनासाठी वा समितीकडे हस्तांतरित केलेले आहेत. ही समिती ७ सभासदांची असून त्या सभासदांमधूनच अध्यक्ष व कोषाध्यक्ष यांची नेमणूक केलेली असते. मुंबई सार्वजनिक विश्वस्त अधिनियम, १९५१ च्या नियम ३१-क खाली आवश्यक असल्याप्रमाणे या समितीची पहिली सभा १४ जून १९७४ रोजी कोल्हापूर येथे भरविण्यात आली.

९. धर्मादाय दाननिधी.—धर्मादाय दाननिधीचे कामकाज १ फेब्रुवारी १९७७ पासून कायमचे महा प्रशासक आणि शासकीय विश्वस्त यांच्याकडे हस्तांतर करण्यात आले आहे,

१०. संस्था नोंदणी अधिनियम, १८६० ची अंमलबजावणी.—अहवालाच्या कालात धर्मादाय आयुक्त, यांनी संस्था नोंदणी अधिनियमाची अंमलबजावणी करण्याचे काम चालू ठेवले व संपूर्ण महाराष्ट्र राज्यासाठी संस्थांचे निबंधक म्हणून काम केले.

प्रादेशिक अधिकारी त्यांच्या त्या त्या भागांसाठी सहायक निबंधक म्हणून नेमलेले असून ते त्यांच्या त्यांच्या विभागात संस्था नोंदणी अधिनियम, १८६० च्या सर्व तरतुदी खालील अधिकारांचा वापर करीत असून कर्तव्ये व कामे पार पाडीत आहेत.

३१ डिसेंबर १९७६ व ३० ऑक्टोबर १९७७ पर्यंत नोंदविण्यात आलेल्या संस्थांची संख्या खालीलप्रमाणे होती :—

विभागाचे नाव	संस्थांची संख्या
(१) बृहन्मुंबई विभाग	५७०
(२) पुणे विभाग	१८२
(३) कोल्हापूर विभाग	२८२
(४) नागपूर विभाग	३२०
(५) अकोला विभाग	१०९
(६) औरंगाबाद विभाग	१३८
(७) नाशिक विभाग	१४२
एकूण	१,७४३

११. विश्वस्त मंडळाचे अर्थसंकल्प.—नवीन सुधारणेनुसार ज्या सार्वजनिक विश्वस्त मंडळाचे उत्पन्न धार्मिक कारणासाठी असलेल्या विश्वस्त मंडळाच्या बाबतीत रु. ५,००० व अन्य बाबतीत रु. १०,००० पेक्षा अधिक असेल तर त्यांनी आपले अर्थसंकल्प धर्मादाय आयुक्तांकडे पाठविणे आवश्यक आहे. यामुळे सार्वजनिक विश्वस्त मंडळाच्या खर्चावर नियंत्रण ठेवण्यासही मदत होईल. हे अर्थसंकल्प धर्मादाय आयुक्त, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई यांच्याकडे पाठविणे आवश्यक आहे. तथापि, नवीन सुधारणेअन्वये प्रादेशिक कार्यालयांकडे अर्थसंकल्प स्वीकारणेचे व त्यांचे परिनिरीक्षण करण्याचे अधिकार सुपूर्द करण्यात आले आहेत.

१२. कलम ४१-क अन्वये धार्मिक व धर्मादाय कारणांसाठी निधी गोळा करण्यावर नियंत्रण—समाज विघातक घटकांकडून अनधिकृतपणे निधी व वर्गणी गोळा करण्यात आल्याबद्दल व त्यांच्याकडून त्रास झाल्याबद्दल अनेक तक्रारी आल्या म्हणून कलम ४१-अ च्या उपबंधांचे काटेकोरपणे पालन करण्यात आले व अशा प्रकारे निधी गोळा करण्यासाठी सर्व संबंधित व्यक्तींनी परवानगी घेतली पाहिजे असे आदेश देणारे प्रसिद्धीपत्रक काढण्यात आले. सार्वजनिक विश्वस्त मंडळाव्यतिरिक्त इतर व्यक्तींनी धार्मिक व धर्मादाय कारणांसाठी निधी गोळा करण्यावर नियंत्रण ठेवण्याच्या दृष्टीने धर्मादाय आयुक्त हे निधींची वसुली थांबवू शकतात किंवा जादा शिल्लक रकमेचा हिशोब देण्याबद्दल व तिचा वापर करण्यावर अटी लादू शकतात. धर्मादाय आयुक्त, यांच्या अधिपत्याखालील प्रादेशिक अधिकाऱ्यांना सार्वजनिक उत्सवासाठी वर्गणी गोळा करण्यास परवानगी देण्याचे अधिकार दिलेले आहेत आणि त्याप्रमाणे निधीची वसुली थांबविणे अगर वसुलीवर नियंत्रण ठेवणे व त्याची तपासणी करण्याचे अधिकार दिलेले आहेत.

१३. मुंबई विश्वस्त व्यवस्था अधिनियम, कलम ५८ अन्वये वसूल करता येणारे अंशदान.—महाराष्ट्र राज्य विरुद्ध मुक्तीसेना यांचे १९७३ चे अपील क्रमांक ४८८ या संबधत सर्वोच्च न्यायालयाने १० फेब्रुवारी १९७५ रोजी निर्णय दिला. त्या निर्णयानुसार अंशदानाचा दर संघटनेचा वार्षिक खर्च विचारात घेऊन ठरविला जातो. १ एप्रिल १९७७ ते ३१ मार्च १९७८ या वर्षासाठी अंशदानाचा दर विश्वस्तांच्या ढोबळ उत्पन्नाच्या ४ टक्क्यांने आकारला जातो. हा दर पुढील वित्तीय वर्षासाठी पुनः ठरविण्यात येईल.

१४. पंढरपूर देवालयसंबंधी.—महाराष्ट्र शासनाने सोलापूर येथील जिल्हा न्याया-
धिशाच्या दिवाणी न्यायालयातील ९ वाद उच्च न्यायालयाकडे स्थानांतरित केले जावेत म्हणून उच्च न्यायालयात अर्ज दाखल केलेले वाद काढून घेऊन सदर बाब सोलापूर येथे सुरू आहेत.

शासनाने सध्या ठरविले आहे की, आवेदनाच्या सुनावणीबद्दल त्वरित तहकुबी मिळावी कारण शासनाने दिलेले वचन मागे घेण्याची शक्यता आहे. सदर वादात धर्मादाय आयुक्त हे पक्षकार म्हणून सामील झालेले नाहीत. पुढच्या वर्षी वादात धर्मादाय आयुक्त हे प्रमुख पक्षकार म्हणून संयुक्त आवेदन देणार आहेत.

१५. चालू घडामोडी.—सार्वजनिक धर्मादाय संस्थांवर १९७७-७८ सालात काटेकोर नियंत्रण ठेवण्यासाठी संघटनेच्या कामात जास्त गती आणण्यात आली. संघटनेच्या अधिकाऱ्यांनी निरीक्षणाच्या कामाला गती दिली. तसेच अंशदानाची थकबाकी वसूल करण्याचे

आटोकाट प्रयत्न केले. धर्मादाय आयुक्त, यांनी विषवस्तांच्या सभा साधारण सर्व जिल्हांच्या ठिकाणी घेतल्या व कायद्याच्या तरतुदीचा मार्ग विषवस्तांना खुला केला. तसेच सनदी लेखापालाच्या सभा पण काही जिल्हांच्या ठिकाणी घेण्यात आल्या व त्यांच्या बऱ्याच मुद्यांवरील अडचणी समजून घेऊन त्यांना हिशोबपत्रके तयार करून धर्मादाय संघटनेकडे दाखल करण्याबद्दल योग्य मार्गदर्शन करण्यात आले. गतसाली इतर सर्व कार्यालयांची प्रशासकीय निरीक्षण करण्यात आली. तसेच धर्मादाय संघटनेच्यासाठी दोन गाड्या विकत घेण्यात आल्या त्यामुळे बहुसंख्येतील व इतर ठिकाणी निरिक्षणाचे काम सोईस्कर झाले. तसेच गाड्या विकत घेतल्यामुळे सार्वजनिक संस्थेचे निरीक्षण पुढील वर्षात जास्त होईल असे अपेक्षित आहे.

प्रकरण ९

महाप्रशासक व शासकीय विषवस्त

(१) कोणत्याही इसमाने आपल्या मृत्युपत्राचा व्यवस्थापक म्हणून नेमणूक केल्यानंतर त्याप्रमाणे त्याच्या मृत्युपत्राचे व्यवस्थापक म्हणून काम करणे.

(२) खाजगी मृत्युपत्र व्यवस्थापकाच्या जागी प्रशासक म्हणून किंवा ज्याने अगोदरच मृत्युपत्राप्रमाणे किंवा प्रशासनपत्र मिळविले आहे असा प्रशासक म्हणून काम करणे.

(३) जेव्हा कोणीही वारस नसतील किंवा वारस काम करू इच्छित नसतील तेव्हा न्यायालयाच्या आदेशानुसार प्रशासक म्हणून काम करणे.

(४) रुपये १५,००० हून कमी अशा इस्टेटीच्या बाबतीत कोणीही वारस नसतील किंवा वारस काम करू इच्छित नसतील तेव्हा प्रशासक म्हणून काम करणे. महाप्रशासक हा महाप्रशासक अधिनियम, १९६३ याचे कलम ३० अन्वये आपल्याच आदेशाने अशा प्रकारच्या इस्टेटीचे प्रशासन आपल्याकडे घेतो.

(५) महाराष्ट्र राज्यातील ज्या मत्ता रु. १५,००० हून अधिक नसतील अशा मत्तांच्या बाबतीत त्या मत्तांना हक्कदार असलेल्या वारसांना अधिनियमान्वये प्रमाणपत्रे देणे.

सध्या १८४ इस्टेटी असून त्यामध्ये सुमारे रु. ३४,३५,००० किमतीच्या २३७ लेखा आहेत.

इस्टेटीतील मत्ता आणि त्यांची अदमासे किमत यांचा तपशील पुढीलप्रमाणे आहे :—

	शेअर्सची संख्या	अदमासे किमत रुपये
(१) शेअर्स	१९,६८५	१९,६८,५००
(२) रोखे	.. .. .	६,८६,२१०
(३) दामिने	.. .. .	३२,२७०
(४) स्थावर संपत्ती	.. .. .	१,१०,९७५

डिसेंबर १९७७ अखेरपर्यंतच्या कालावधीत या कार्यालय्यात कोणतीही इस्टेट प्रशासनासाठी आलेली नाही. डिसेंबर १९७७ पर्यंत दोन इस्टेटी बंद करण्यात आल्या. डिसेंबर १९७७ अखेरपर्यंतच्या कालावधीत महाप्रशासकाचे प्रमाणपत्र मिळण्यासाठी आलेल्या विनंती-अर्जांची संख्या ४३४ होती आणि डिसेंबर १९७७ अखेरपर्यंतच्या कालावधीत दिलेल्या प्रमाणपत्रांची संख्या ४०० होती.

डिसेंबर १९७७ अखेरपर्यंतच्या कालावधीत, महाप्रशासक, महाराष्ट्र राज्य, यांना फी व कमिशन याद्वारे रु. ९२,९४०.१५ एवढे उत्पन्न मिळाले.

महाप्रशासन, महाराष्ट्र राज्य, यांच्या १९७८-७९ च्या कामाबाबत सांगावयाचे म्हणजे एखाद्या इस्टेटीचे समापन करण्यात आलेले असल्याखेरीज, सध्याच्या सर्व इस्टेटीचे प्रशासन कार्य चालू राहिले.

सुमारे १० नवीन इस्टेटी १९७८ सालामध्ये मिळतील अशी अपेक्षा आहे. या बाबतीतील पतव्यवहार अगोदरपासूनच सुरू आहे.

महाप्रशासकांची अधिकांशता १९७२ च्या अधिनियम क्रमांक ८ यान्वये रु. ५,००० वरून रु. १५,००० पर्यंत वाढविण्यात आल्याचे जसजसे अधिकाधिक लोकांना संपजेल तसतसे महाप्रशासक अधिनियम, १९६३ (१९६३ चा क्रमांक ४५) याच्या कलमे २९ व ३० अन्वये धावयाच्या महाप्रशासकांच्या प्रमाणपत्रांच्या संबंधीचे कामकाज आणखी जास्त प्रमाणात वाढिले. बृहन्मुंबईबाहेरील भागातून अधिक विनंती-अर्ज दाखल करण्यात येत आहेत.

महाराष्ट्र राज्यातील ज्यांची मत्ता १५,००० रुपयांपेक्षा जास्त नाही अशा मृत व्यक्तींच्या वारसांना या सुधारित अधिनियमाच्या कलम २९ अन्वये प्रमाणपत्रे देण्याच्या शक्ती महाप्रशासकांना देण्यात आल्या आहेत. ज्यांची मालमत्ता १५,००० रुपयांपेक्षा अधिक नाही अशा मृत व्यक्तींच्या मालमत्तांचे, स्वतःच्या आदेशाने व प्रशासनपत्राशिवाय प्रशासन करण्याच्या शक्ती महाप्रशासकांना या अधिनियमाच्या कलम ३० अन्वये देण्यात आल्या आहेत. अशा बाबतीत जणू काही असे प्रशासनपत्र देण्यात आले आहे असे मानण्यात येईल. चौकशी व महाप्रशासकांकडून देण्यात येणारी प्रमाणपत्रे यासंबंधीचे काम हे न्यायिक स्वरूपाचे आहे.

शासकीय विश्वस्तांची कामे

- (१) मृत्युपत्रान्वये विश्वस्त लेखाचा किंवा तडजोड लेखाचा विश्वस्त म्हणून काम पाहणे.
- (२) मृत्युपत्रान्वये एकमेव मृत्युपत्रव्यवस्थापक आणि एकमेव विश्वस्त म्हणून काम पाहणे.
- (३) जेथे विश्वस्त काम पाहण्यास सभ्य नसतील किंवा काम पाहू इच्छित नसतील तेथे किंवा सेवानिवृत्त होऊ इच्छिणाऱ्या विश्वस्तांचे जागी विश्वस्त म्हणून काम पाहणे.
- (४) अन्न बालक किंवा वेडा यांच्या दक्षिण्याचा, देणगीचा किंवा वडिलोपार्जित मालमत्तेचे विश्वस्त म्हणून काम पाहणे.

(५) सार्वजनिक किंवा निम-सार्वजनिक निधीचा विश्वस्त म्हणून काम पाहणे.

(६) न्यायालयाच्या आदेशानुसार विश्वस्त म्हणून काम पाहणे.

सध्या ४५५ विश्वस्तव्यवस्था ७७७ खात्यांत विभागल्या असून सुमारे ४,७७,८५,४०० व ५३,६६० पौंड एवढ्या किमतीच्या विश्वस्त लेखा आहेत.

मतांचा तपशील व मूल्ये अदमासे पुढीलप्रमाणे आहेत :—

	शेअर्सची संख्या	मूल्य
(१) शेअर्स	२,७३,४७९	२,७४,१६,९०० रुपये
(२) रोखे		२,४७,६२,००० रुपये
(३) स्टॉक		५३,६६० पौंड
(४) दागिने		६६,२५७ रुपये
(५) स्थावर मालमत्ता		३०,१७,४४३ रुपये

डिसेंबर १९७७ रोजी संपणाऱ्या वर्षात कोणतीही नवीन विश्वस्तव्यवस्था मिळाली नाही. उक्त कालावधीत २ विश्वस्तव्यवस्था बंद करण्यात आल्या.

डिसेंबर १९७७ अखेरपर्यंतच्या कालावधीत विश्वस्त निधीमध्ये फी व कमिशन यांच्या रूपाने रु. ५३,४१२,४१ इतके उत्पन्न आले.

शासकीय विश्वस्त, महाराष्ट्र राज्य, यांच्या कार्यालयाच्या १९७८-७९ च्या कामकाजाच्या संवधात, सध्या प्रशासनात असलेले विश्वस्त निधीचे कामकाज, त्या कालावधीत एखादा विश्वस्त निधी परितमामापित न झाल्यास, १९७८-७९ मध्येही चालू राहिल अशी अपेक्षा आहे.

'कॅप्टन जॉर्ज फ्रेडरिकल अँड्रान मेमोरियल ट्रस्ट स्कॉलरशिप' या नावाची एक धर्मादाय विश्वस्तव्यवस्था असून त्याची व्यवस्था या कार्यालयाकडून करण्यात येते. ही विश्वस्तव्यवस्था एक अँग्लो इंडियन गृहस्थ कॅप्टन जी. एफ. अँड्रिन यांनी आपल्या मृत्यूपत्तान्वये निर्माण केली असून महाराष्ट्र राज्याला (तेव्हाचे मुंबई) अँग्लो इंडियन लोकांच्या फायद्यासाठी मृत्युपत्र व्यवस्थापक म्हणून नेमले आहे. या उक्त विश्वस्तव्यवस्थेच्या तरतुदीन्वये, अखिल भारतातील विद्यालयात व महाविद्यालयात शिक्षण घेणाऱ्या अशा अँग्लो इंडियन जमातीच्या गरीब

व लायक विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्त्या देण्यात येतात. शासकीय विश्वस्तांकडून या शिष्यवृत्त्या देण्यासाठी गरीब व लायक विद्यार्थ्यांकडून अर्ज मागविण्यात येतात आणि अखिल भारतीय अँग्लो इंडियन असोसिएशनच्या सदस्यांच्या समितीचा सल्ला घेऊन विद्यार्थ्यांची निवड करण्यात येते आणि शिष्यवृत्त्या देण्यात येतात. तसेच अँग्लो इंडियन जमातीतील एक अनाथ मुलगा व मुलगी त्यांच्या बालपणाच्या अवस्थेपासून ते त्यांच्या आयुष्यात उत्तम प्रकारे सुस्थापित होईपर्यंत म्हणजे मुलीचा विवाह होईपर्यंतच्या अवस्थेपर्यंत व मुलगा आयुष्यात सुस्थापित होईपर्यंत त्यांचे संपूर्णपणे पालनपोषण करण्याची तरतूद देखील उक्त विश्वस्त व्यवस्थेन्वये करण्यात आलेली आहे. उपरोक्त विश्वस्त व्यवस्था मिळाल्यापासून, म्हणजे, १९५१ पासून या कार्यालयाने अशा एका मुलाचे व मुलीचे पालनपोषण केले होते. अगदी अलिकडेच ज्या मुलीचे पालनपोषण करण्यात येत होते, तिचा विवाह झाला आणि ज्या मुलाचे पालनपोषण करण्यात येत होते, तो आपल्या आयुष्यात उत्तम प्रकारे सुस्थापित झाला. आता उपरोक्त समितीचा सल्ला घेऊन १९७८-७९ सालामध्ये आणखी एका अनाथ मुलाची व मुलीची निवड करावयाची आहे. आणि वर सांगितल्याप्रमाणे ती मुले त्यांच्या आयुष्यात उत्तम प्रकारे सुस्थापित होईपर्यंत विश्वस्त निधीतून त्यांचे पालनपोषण करण्यात येईल. दोन वर्षांपूर्वी या कार्यालयाने विश्वस्त निधीपासून अधिक उत्पन्न मिळावे म्हणून निधीच्या गुंतवणुकीत बदल केला आहे. त्यामुळे विश्वस्त व्यवस्थेचे उत्पन्न वाढले आहे आणि त्याच-बरोबर शासकीय विश्वस्तांचे कमिशनही वाढले आहे. 'सर करीमभाय इब्राहीम बॅरोनेटसी (निरसन व वितरण)' या नावाची व संज्ञेची आणखी एक विश्वस्त व्यवस्था असून तिची या कार्यालयाकडून व्यवस्था पाहण्यात येते.

सर करिमभाय इब्राहिम बॅरोनेट (विश्वस्त संपत्ती रद्द करणे व तिचे वाटप याबाबत) अधिनियम, १९५९ (सन १९६० चा मुंबई अधिनियम ९) याद्वारे विश्वस्त संपत्ती अधिकृत विश्वस्त, महाराष्ट्र राज्य यांच्याकडे निहित करण्यात आली होती. आणि सदरहू अधिनियमाच्या कलम ५ अन्वये अधिकृत विश्वस्ताला बॅरोनेटच्या वारसाकडून दावे मागविण्याबाबत निर्देश देण्यात आले होते. अधिकृत विश्वस्तांकडे असे अनेक दावे आल्यामुळे त्यांनी सदरहू अधिनियमाचे कलम ७ (२) नुसार उच्च न्यायालयाकडे एक अर्ज केला व ते प्रकरण सर्वोच्च न्यायालयाकडे प्रलंबित आहे. सदरहू विश्वस्ताकडे ७ स्थावर मालमत्ता (मुंबई ५ व पुणे येथे २) असून त्यांची एकूण किंमत सुमारे रु. १८,९०,००० इतकी आहे. सदरहू मालमत्तांत ४११, भाडकरी असून, त्यांच्याकडून वार्षिक सुमारे रु. २२,२०० इतके भाडे वसूल केले जाते. तसेच त्यांच्याकडे सरकारी रोख्यांच्या स्वरूपात एकूण रु. २,००,००० इतक्या किंमतीच्या जंगम मालमत्ता आहेत.

मिसेस लिलियन ओ. डाऊटी अॅडम्स विली या परदेशी बाईने आपल्या मृत्यूपतान्वये नेमलेले आणखी एक विश्वस्त मंडळ आहे. सदरहू विश्वस्त मंडळाचेही दोन खाती (विश्वस्त मंडळाची एकूण ७ खाती आहेत) : (१) मिसेस लिलियन ओ. डाऊटी अॅडम्स विली अकाउंट इंग्लिश बिल, (२) मिसेस लिलियन ओ. डाऊटी अॅडम्स विली अकाउंट फॉरेन बिल या नावाने कार्यालयात आहेत. सदरहू खात्यांपासून मिळणारे उत्पन्न, जात व धर्म या गोष्टी लक्षात न घेता गरीब व गरजू रुग्णांना वैद्यकीय उपचार (आंतर व बाह्य) उपलब्ध करून देण्याकरिता 'अॅडम्स विली मेमोरियल हॉस्पिटल' या नावाच्या नाम्ने सेंट्रल येथील दग्यालयाचा खर्च चालविण्यासाठी रेड क्रॉस सोसायटीला

देण्यात येत आहे. उच्च न्यायालयाच्या आदेशाप्रमाणे अधिकृत विश्वस्त आता सदरहू संस्थेस १९७६ पासून दरसाल एक लाख रुपये दोन समान हप्त्यात देत आहे.

‘रहमतबाई हाजी अब्दुल सतार हाजी इसा’ या नावाच्या एका विश्वस्त मंडळाचा कारभार देखील हे कार्यालय पहात आहे. रहमतबाईच्या मृत्यूपतान्वये त्यात अशी तरतूद करण्यात आली आहे की, ज्या गरीब मुसलमान व्यक्तींना हाज यात्रेला जावयाचे असेल यांना मदत करावी. जेव्हा असा प्रसंग येतो तेव्हा गरीब व गरजू मुसलमान व्यक्तींना अशी मदत देण्यात येते.

अधिकृत विश्वस्त, महाराष्ट्र राज्य, यांची दिनांक १ फेब्रुवारी १९७७ रोजीची शासकीय अधिसूचना क्रमांक बीपीटी. १०७५/२१७/१०७/६, याद्वारे धर्मादाय आयुक्त, महाराष्ट्र यांच्याऐवजी, महाराष्ट्र राज्याचे धर्मादाय दाननिधीचे कोषाध्यक्ष म्हणून नियुक्ती करण्यात आली आहे. दाननिधी विश्वस्त मंडळाचा तावा घेण्याचे काम एप्रिल १९७७ मध्ये पूर्ण झाले आहे व पुढील कारवाई चालू आहे.

सध्या महाराष्ट्र राज्यात ५३५ दाननिधी विश्वस्त मंडळे आहेत. याशिवाय, आणखी २८ दाननिधी विश्वस्त मंडळे असून धर्मादाय आयुक्त, महाराष्ट्र राज्य, हे केंद्र शासनाने नियुक्त केलेल्या धर्मादाय दाननिधीच्या कोषाध्यक्षाचे एजंट म्हणून काम पहात असतात. ह्या २८ धर्मादाय दाननिधींचा कारभार देखील अधिकृत विश्वस्त, महाराष्ट्र राज्य यांनी पहावयाचा आहे. राज्य दाननिधीबद्दल बोलावयाचे झाल्यास त्यांची अंदाजे किंमत रु. १,५०,००,००० इतकी आहे आणि या २८ दाननिधींची दर्शनी किंमत रु. १,००,००,००० इतकी आहे. वर उल्लेख केलेल्या वस्तुस्थितीनुसार असे दिसून येईल की, अधिकृत विश्वस्त यांच्याकडे सुमारे रु. २,५०,००,००० इतक्या किमतीची ५६३ दाननिधी विश्वस्त मंडळे असतील. अधिकृत विश्वस्तांची ५६३ दाननिधीचे कोषाध्यक्ष म्हणून नेमणूक केल्यामुळे कार्यालयाचे काम जवळ-जवळ दीडपट वाढले आहे. फी व कमिशन याद्वारे मिळणाऱ्या उत्पन्नात देखील वाढ होईल.

गणगती मंदिर विश्वस्त मंडळाच्या संबंधातील काम वाढतच आहे. धर्मादाय पेटघांतून गोळा झालेली रक्कम आता दरमहा सरासरी रु. ३०,००० इतकी होते. याशिवाय, अभिषेक केल्या-बद्दल मिळणारा पैसा व देणग्या (सोने व चांदीच्या वस्तू याखेरीज) यांची रक्कम दरमहा सरासरी रु. ३३,००० इतकी होते.

प्रकरण १०

भागिदारी संस्थांचे निबंधक

भागिदारी संस्थांचे निबंधक हे, भारताचा भागिदार संबंधी अधिनियम, १९३२ या केंद्रीय अधिनियमाची अंमलबजावणी करतात. सुरवातीस केंद्रीय शासनाकडून या कार्यालयाची सुमारे २४ वर्षे व्यवस्था पाहिली गेली. कंपन्यांचे निबंधक हेच भागिदारी संस्थांचे निबंधक होते. परंतु सन १९५६ मध्ये त्यांचे विभक्तिकरण करण्यात आले. विभक्तिकरणांतर्त भागिदारी संस्थांच्या निबंधकाच्या कार्यालयाचे प्रशासन राज्य शासनाकडे देण्यात आले.

व्यवसाय संस्थांचे प्रबंधक, मुंबई, यांचे कार्यालय हे संपूर्ण महाराष्ट्र राज्यातील एकमेव स्वयंपूर्ण कार्यालय असून ते सध्या मुंबई व पुणे विभागाची व्यवस्था पहाते. तथापि, नागपूर व औरंगाबाद येथे इतर कार्यालये असून त्याची व्यवस्था सध्या महसूल व वन विभागाकडून पाहाण्यात येत आहे. हे कार्यालय वरील कार्यालयांच्या बाबतीत अर्थसंकल्पासाठी व इतर गोष्टींसाठी नियंत्रक कार्यालय म्हणून काम करते. या कार्यालयाचा अर्थसंकल्प योजनेतर अर्थसंकल्प आहे.

मुंबई व्यापारेतर महामंडळे अधिनियम, १९५९, या अन्वये, व्यवसाय संस्थांचे प्रबंधक, मुंबई यांचा सर्व महाराष्ट्र राज्यासाठी व्यापारेतर महामंडळाचे प्रबंधक म्हणून देखील नेमण्यात आलेले आहेत. मुंबई व्यापारेतर महामंडळे अधिनियम, १९५९ हा भारतीय कंपनी-बाबत अधिनियम याच्या कलम २५ ची केवळ प्रतिष्कृती आहे. व्यवसाय संस्थांची नोंदणी करणे व व्यापारेतर महामंडळाची नोंदणी करणे हे व्यवसाय संस्थांचे प्रबंधक यांचे कार्य आहे. वाणिज्य व उद्योग वगैरेना चालना देण्यासाठी ही महामंडळे मुख्यत्वेकरून स्थापन करण्यात येतात.

सध्या भारतीय भागीदारीबाबत अधिनियम, १९३२ अन्वये केवळ मुंबईच्या कार्यालयात सुमारे २,५०,००० व्यवसाय संस्था नोंदलेल्या आहेत. नागपूर व औरंगाबाद येथे नोंदलेल्या व्यवसाय संस्थांची संख्या अनुक्रमे सुमारे २०,००० व ७,००० एवढी आहे. या विभागात विशेषतः मुंबई कार्यालयात दरवर्षी सुमारे १० ते १२ हजार संस्था नोंदण्यात येतात. सर्व नोंदलेल्या व्यवसाय संस्थांवर वसविलेला व्यवसायकर दरसाल रु. १५० दराने असून करण्याचे काम देखील या कार्यालयाकडे सोपविलेले आहे.

ऑक्टोबर १९७५ पासून हे कार्यालय उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाकडून विधी व याय विभागाकडे हस्तांतरित करण्यात आले आहे.

प्रकरण ११

न्यायिक अधिकाऱ्यांची प्रशिक्षण संस्था

न्यायालयांच्या प्रशासनाच्या कामात पुरेसे प्रशिक्षण देण्यासाठी व न्यायिक अधिकाऱ्यांसाठी नियतकालिक उच्चवर्गीय पाठ्यक्रम चालविण्यासाठी शेट भर्ती झालेल्या व सेनेत असणाऱ्या न्यायिक अधिकाऱ्यांच्या प्रशिक्षणासाठी, कनिष्ठ न्यायिक अधिकाऱ्यांची प्रशिक्षण संस्था नागपूर येथे स्थापन करण्यात आली होती. १ सप्टेंबर १९७२ पासून संस्थेचे काम सुरू झाले. संस्थेचे प्रमुख संचालक हे उच्च न्यायालयाचे निवृत्त न्यायाधीश आहेत, त्याशिवाय शहर दिवाणी न्यायालयाच्या न्यायाधिकाऱ्यांच्या दर्जाचे दोन अधिव्याख्याते एक प्रशासकीय अधिकारी, अदीक्षक, ग्रंथपाल व २३ इतर अराजपत्रित कर्मचारी आहेत. न्यायांगाचा व राज्यातील कनिष्ठतम पातळीवरील मूळ न्यायालयांनी न्यायदानाचा दर्जा वाढविणे हा ही संस्था सुरू करण्याचा उद्देश होता.

या संस्थेत दिलेले प्रशिक्षण पुढीलप्रमाणे आहे :—

- (अ) चांगल्या न्यायाधिकांकडून कशाची अपेक्षा आहे व चांगले न्यायनिर्णय कसे लिहावे ;
 (ब) प्रत्यक्ष व्यवहारात कायदा लागू करताना टाळाक्यास पाहिजेत अशा संभाव्य चुका ;
 (क) न्यायिक कामात दिवाणी व फौजदारी कामे अनुसरावयाचा अचूक कल व दृष्टिकोन ; आणि
 (ड) योग्य न्यायिक संचालन वकीलवर्ग व जनता यांच्या बाबतीतील सभ्याचार व वर्तणूक यांचा दर्जा.

योजना निवासी स्वल्पाची आहे. नागपूर येथे पदस्थापित केलेले न्यायिक अधिकाारी घेऊन, प्रशिक्षणासाठी निवडलेल्या न्यायिक अधिकाऱ्यांना, राहण्याची व जेवण्याची विनामूल्य तरतूद असलेल्या या संस्थेत आवश्यकपणे रहावे लागते. प्रत्येक तुकडीत पंधरा न्यायिक अधिकाऱ्यांची प्रतिनियुक्ती केली जाते व त्यांना नऊ आठवड्यांचे प्रशिक्षण दिले जाते. प्रशिक्षण पाच टप्प्यात विभागण्यात आले आहे.

न्यायदानातील प्रशिक्षण आधारभूत प्रशिक्षणाचा पहिला टप्पा हा असेल की, नवीन नियुक्त केलेल्या न्यायिक अधिकाऱ्यांना त्यांच्या कर्तव्याचे स्वरूप समजेल व त्यायोगे त्यांचे मन न्यायिक बनून न्यायपीठावर असताना त्यांना न्यायिक रीत्या कार्य करता येईल. तसेच एका पक्षी न्यायाधीश व दुसऱ्या पक्षी वकीलवर्ग, कर्मचारीवर्ग, पोलीस व जनता यांमध्ये कशा स्वरूपाचे संबंध असणे आवश्यक आहे त्यासंबंधीचीसुद्धा त्यांना कल्पना येईल.

प्रशिक्षण.—सराव आणि न्यायालयातील कामकाज पद्धती या दुसऱ्या टप्प्यामुळे नवीन नियुक्त झालेल्या न्यायिक अधिकाऱ्यांना विधीची प्रयुक्ती व त्यांचे कामकाज याचे पुरेसे ज्ञान मिळविणे शक्य होईल ; त्यात दावा, कार्यवाही किंवा फौजदारी प्रकरणाच्या निर-निराळ्या टप्प्यांत निरनिराळ्या कारणामुळे होणारा विलंब कसा टाळावा, अन्याय व अनावश्यक तहकुबी टाळणे, फौजदारी प्रकरणातील दावा किंवा न्याय चौकशी यांतील महत्त्वाच्या टप्प्याचा विचार करण्याचे महत्त्व लक्षात घेणे, न्यायिक, सदसद्विवेकबुद्धीचा आवश्यक त्या काळजीने व दक्षतापूर्वक वापर करणे ; आदेश तयार करणे व न्यायनिर्णय लिहिण्याची कला यावर भर असेल.

प्रशिक्षणाच्या तिसऱ्या टप्प्यात (५ व्या आठवड्यात) प्रशिक्षार्थी न्यायिक अधिकाऱ्यांना जिल्हा व सत्र न्यायालयात प्रत्यक्ष खटल्याचे कामकाज दाखविण्यासाठी नेण्यात येते. सहाव्या आठवड्यात ते उच्च न्यायालयात युक्तिवाद कसा चालतो व तेथे प्रकरण कशा प्रकारे हाताळण्यात येते हे पाहण्यासाठी उच्च न्यायालयांना भेटी देतात. त्यानंतर तरुण न्याय अधिकाऱ्यांना अनुभवाच्या लागणाऱ्या अडचणींवर चर्चा करून त्या सोडवण्यात येतात व कायदा व कार्यपद्धती याबाबतचे प्रश्न स्पष्ट करून सांगण्यात येतात.

प्रशिक्षणाचा चौथा टप्पा (७ वा आठवडा) प्रशासन व कार्यालय व्यवस्थापन हा आहे. यामध्ये, न्याय अधिकारी, जिल्हाच्या न्याय विभागाच्या प्रशासनिक रचनेतील कार्यालयांच्या प्रत्यक्ष कामकाजाची माहिती करून घेतात. या आठवड्यात विविध नोंदवह्यां, नमुने आणि फायली ठेवणे, लेखापद्धती व निरीक्षण पद्धती यांची माहिती करून घेण्यासाठी न्याय

अधिकाऱ्यांना उच्च न्यायालय, जिल्हा न्यायालय व तालुका न्यायालय यांच्या कार्यालयांना भेटी द्याव्या लागतात.

प्रशिक्षणाच्या पाचव्या व शेवटच्या टप्प्यामध्ये म्हणजे आठव्या व नवव्या आठवड्यामध्ये प्रशिक्षार्थी न्याय अधिकाऱ्यांना पोलीस ठाणे, न्यायसहायक वैज्ञानिक प्रयोगशाळा, तुळंग यांचे कामकाज आणि महसूल व लेखा पद्धती यांची माहिती मिळते. या टप्प्याची विभागणी दोन भागांमध्ये केली आहे :—

(१) अनुदेश, आणि

(२) संस्थांना भेटी देणे.

पूर्वोक्त कार्यालयांच्या कामकाजासंबंधी अनुदेश देण्यासाठी अनुभवी पोलीस अधिकारी न्यायसहायक वैज्ञानिक प्रयोगशाळेचे सहायक संचालक, कोषागार अधिकारी, महसूल अधिकारी आणि तुळंग प्राधिकारी यांची व्याख्याने आयोजित करण्यात येतात. भेटींच्या बाबतीत, प्रशिक्षार्थी न्याय अधिकाऱ्यांना पोलीस ठाणे, न्यायसहायक वैज्ञानिक प्रयोगशाळा, मध्यवर्ती कारागृह, मामलेदारांचे कार्यालय आणि उपकोषागार या ठिकाणी, तेथे चालणाऱ्या कामकाजाची माहिती करून घेण्यासाठी नेण्यात येते.

प्रत्येक सत्रामध्ये न्याय अधिकाऱ्यांकरिता उपयुक्त असलेल्या निरनिराळ्या महत्त्वाच्या विषयांवर—(१) प्रख्यात स्थानिक वकील, (२) विधि महाविद्यालयातील सलग अनुभवी अधिव्याख्याते, (३) वरिष्ठ पोलीस अभियोक्ता, वरिष्ठ कोषागार अधिकारी, यांसारखे वरिष्ठ शासकीय अधिकारी, इत्यादी, (४) प्रख्यात न्यायाधीश ; (५) तज्ञ डॉक्टर ; आणि (६) न्यायसहायक विज्ञान तज्ञ व हस्ताक्षर तज्ञ यांच्या व्याख्यानमाला देखील आयोजित करण्यात येतात आणि त्यांना संबद्ध साहित्य व प्रकाशने उपलब्ध करून देण्यात येतात.

१ सप्टेंबर १९७२ पासून संस्थेमध्ये, २९ तुकड्यात प्रतिनियुक्त केलेल्या ४२२ न्याय अधिकाऱ्यांना प्रशिक्षण देण्यात आले. या संस्थेमध्ये प्रशिक्षण घेतलेले न्यायाधीश खरोखरच अधिक आत्मविश्वासाने व सभ्याचारपूर्वक काम चालवीत असल्याचे वृत्त विविध ठिकाणांहून यापूर्वीच मिळाले आहे.

प्रकरण १२

मुंबईचे शेरिफ

मुंबईच्या शेरिफांचे कार्यालय हे आदेशिका बजाविणारे आणि अंमलबजावणी करणारे खाते असून ते उच्च न्यायालय व शहर दिवाणी न्यायालय, मुंबई यांनी काढलेली समन्स (आवाहन पत्रे), नोटिसा आणि अधिपत्रे बेली मार्फत बजावते आणि त्यांची अंमलबजावणी करते. या व्यतिरिक्त, उच्च न्यायालयातील प्रकरणांमध्ये शुल्क घेणे, आदेशिका दप्तरी दाखल करणे, आदेशिका पाठविणे आणि दावा प्रकरणांमध्ये लिलाव विक्री निश्चित करणे ही कामे या कार्यालयात बेलीफ लिपिकामार्फत केली जातात.

प्रकरण १३

प्रतिवेदक मुंबई

संपादक, इंडियन लॉ रिपोर्टर यांच्या कार्यालयाचे कार्य म्हणजे इंडियन लॉ रिपोर्टर, मुंबई मालिका यांच्या मासिक अंकासाठी हस्तलिखिते तयार करणे आणि त्यांचे संपादन करणे. यानंतर ही हस्तलिखिते छापण्याकरिता आणि प्रकाशित केली जाण्याकरिता येरवडा येथील शासकीय मुद्रणालयाकडे पाठविली जातात. या अंकामध्ये, नागपूर खंडपीठासहित मुंबई येथील उच्च न्यायालयाने निकाल दिलेल्या कज्जांचा अंतर्भाव असतो. ही एकमेव अधिकृत मालिका आहे. छापण्यासाठी मुद्रणालयाकडे पाठविण्यात येणाऱ्या रिपोर्ट्स आणि निकालपत्रे यांची हस्तलिखिते तयार करण्यासाठी, निरनिराळ्या प्रमाणाचे संदर्भ आणि विरोधी संदर्भ शोधून काढण्यासाठी कर्मचारीवर्गाच्या सदस्यांना उच्च न्यायालयाचे हुकूमनामा विभाग आणि ग्रंथालये यात जावे लागते आणि रिपोर्ट्स व निकालपत्रे आणि मुद्रणालयातून दुसऱ्या करिता आलेली प्रुफे यांचा प्रत्येक शब्द वाचावा लागतो.

प्रकरण १४

विधी सहाय्य योजना

ह्या विभागाकडून खालील योजना चालविल्या जात आहेत :—

(१) दिवाणी व फौजदारी न्यायालये (मामलतदार न्यायालये अधिनियम, १९०६ ह्याखाली कार्य करीत असलेली मामलतदार न्यायालये धरून) यांच्यापुढे चालू असलेल्या किंवा राज्यातील बृहन्मुंबई बाहेरील कुठल्याही सरकारी अधिकाऱ्यापुढे चालू असलेल्या कार्यवाहीच्या बाबतीत, त्याचप्रमाणे बृहन्मुंबई क्षेत्राबाहेरील खालच्या न्यायालयाने दिलेल्या निर्णया बाबतीत, त्याचप्रमाणे बृहन्मुंबई क्षेत्राबाहेरील खालच्या न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयाविरुद्ध उच्च न्यायालयात केलेल्या अपिलाशी किंवा पुनरिक्षण अर्जाशी संबंधित अशा सर्व कार्यवाहीच्या बाबतीत, त्याचप्रमाणे बृहन्मुंबई क्षेत्राबाहेरील खालच्या न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयाविरुद्ध उच्च न्यायालयात केलेल्या अपिलाशी किंवा पुनरिक्षण अर्जाशी संबंधित अशा सर्व कार्यवाहीच्या बाबतीत ज्याचे वार्षिक उत्पन्न २४०० रुपयांहून अधिक नाही अशा मागासवर्गीयांना कायद्याचे सहाय्य देणे ;

(२) आपल्याला करण्यात आलेल्या गांजवणुकीपाई भरपाईच्या रूपात नुकसान भरपाईचा दावा करणाऱ्या हरिजनाना दिवाणी कार्यवाहीत कायद्याने विनामूल्य सहाय्य देण्याची योजना.

ह्या दोन्ही योजना, योजनेतर योजना असून त्या वर्षाला पुढे चालू ठेवण्यात येतात. १९७७-७८ साली ह्या योजनांसाठी एकूण ७५,००० रुपयांची तरतूद करण्यात आली असून विनांक ३० नोव्हेंबर १९७६ पर्यंत ४५,२०० रुपये खर्च करण्यात आला आहे. ह्या योजनांचा काम २२५ कामघारकांना देण्यात आला आहे.

ह्या दोन योजनांखेरीज, आपला बचाव न करू शकणाऱ्या गरीब आरोगींच्या बाबतीत ज्या लोकांचे वार्षिक उत्पन्न १,८०० रुपयांहून अधिक नाही अशा लोकांच्या बाबतीत ग्रामीण भागातील सत्र-न्यायालयीन प्रकरणात आणि २,५०० रुपयांहून अधिक नाही अशांच्या बाबतीत बृहन्मुंबईत कायद्याचे विनामूल्य सहाय्य देण्याच्या योजनेंतर योजनेच्या बाबतीतही हा विभाग कार्यवाही करतो.

त्याशिवाय, ह्या राज्यातील दिवाणी व फौजदारी न्यायालयांत दाखल करण्यात आलेल्या प्रकरणांत भारतीय सैनिकांना आणि त्यांच्या कुटुंबियांना विनामूल्य कायद्याचे सहाय्य देण्याचीही एक योजना असून, ती फिसेंबर १९६३ पासून सुरू आहे. तसेच या राज्यातील दिवाणी व फौजदारी न्यायालयांत दाखल करण्यात आलेल्या प्रकरणांत कमी उत्पन्न असलेले लोक, माजी सैनिक आणि त्यांचे कुटुंबिय लोक यांच्या लाभासाठी असलेली तशाच प्रकारची योजना ह्या विभागाकडून चालविण्यात येते. ह्या दोन्ही योजना अस्थायी स्वरूपाच्या असून, त्या वर्षा-वर्षाने पुढे चालू ठेवण्यात येतात.

प्रकरण १५

कायद्याची मदत व सल्लागार मंडळ

कायद्याची यंत्रणा प्रत्येक नागरिकाला समान संधीच्या तत्त्वावर न्याय मिळवून देईल आणि विशेषतः आर्थिक किंवा इतर असमर्थतेमुळे कुठल्याही नागरिकाला न्याय नाकारला जाऊ नये यासाठी त्याला कायद्याचे विनामूल्य सहाय्य मिळेल ह्याची राज्य शासनाने खास काळजी घ्यावी अशी तरतूद भारतीय संविधानाच्या ३९-अ ह्या अनुच्छेदात करण्यात आली आहे. म्हणून शासनाने "महाराष्ट्र राज्य कायद्याची मदत व सल्लागार मंडळ" या नावाचे एक कायद्याची मदत व सल्ला देणारे मंडळ स्थापन केले आहे. मंडळाला नेमून दिलेल्या चौकशी कक्षेनुसार, ज्यांचे वार्षिक उत्पन्न २,५०० रुपयांहून अधिक नाही अशा समाजाच्या दुर्बल घटक असलेल्या लोकांना कायद्याची विनामूल्य मदत मिळेल अशी तरतूद करण्यासाठी हे मंडळ एक योजना तयार करील. अद्यापी ही योजना शासनाच्या विचाराधीन आहे. तथापि, मागासवर्गीयांना कायद्याची मदत देणाऱ्या ज्या योजना सध्या अस्तित्वात आहेत आणि ज्या त्यांना अधिक फायदेशीर आहेत त्या योजना पुढे चालू ठेवण्यात याव्यात असा शासनाने निर्णय घेतला आहे.

प्रकरण १६

विधी, सल्लागार व समुपदेशक

(अ) विधी अधिकारी

(१) शासकीय दाय्यांचे काम चालविण्याकरिता, मुंबई विधी अधिकारी (सेवेच्या अटी) नियम या अन्वये विधी अधिकार्याची नियुक्ती केलेली आहे. राज्यातील विविध अधिकार्यांची सूची पुढे दिली आहे :-

उच्च न्यायालय, मुंबई

- (१) महा-अधिवक्ता, मुंबई.
- (२) सरकारी वकील आणि सरकारी अभियोक्ता, उच्च न्यायालय, मुंबई.

- (३) सहाय्यक सरकारी वकील आणि सरकारी अभियोक्ते, उच्च न्यायालय, मुंबई.
- (४) सरकारी वकील आणि सरकारी अभियोक्ते यांचे मानसेवी सहाय्यक वकील, उच्च न्यायालय, मुंबई.
- (५) सरकारी वकील, उच्च न्यायालय (मूळ न्यायशाखा), मुंबई.
- (६) सहाय्यक सरकारी वकील, उच्च न्यायालय (मूळ न्यायशाखा), मुंबई.
- (७) अपर सरकारी वकील, उच्च न्यायालय (अपील न्यायशाखा), मुंबई.
- (८) सहाय्यक सरकारी वकील, उच्च न्यायालय (अपील न्यायशाखा), मुंबई.

नागपूर येथील उच्च न्यायालयाचे न्यायपीठ

- (९) अपर सरकारी वकील आणि सरकारी अभियोक्ता, उच्च न्यायालय, नागपूर.
- (१०) सहाय्यक सरकारी वकील आणि सरकारी अभियोक्ते, उच्च न्यायालय, नागपूर.
- (११) अपर सरकारी वकीलाचे मानसेवी सहाय्यक, उच्च न्यायालय, नागपूर.

सत्र न्यायालय, मुंबई

- (१२) बृहन्मुंबईकरिता सरकारी अभियोक्ता.
- (१३) बृहन्मुंबईकरिता अपर सरकारी अभियोक्ते.
- (१४) मुंबईतील विशेष अभियोक्त्यांचे मंडळ (सत्र न्यायालय आणि महानगर दंडाधिकारी न्यायालये यांच्याकरिता).

शहर दिवाणी न्यायालय, मुंबई

- (१५) सरकारी वकील, शहर दिवाणी न्यायालय, मुंबई.
- (१६) अपर सरकारी वकील, शहर दिवाणी न्यायालय, मुंबई.
- (१७) सहाय्यक सरकारी वकील, शहर दिवाणी न्यायालय, मुंबई.

लघुवाद न्यायालय, मुंबई

- (१८) सरकारी वकील, लघुवाद न्यायालय, मुंबई.

महाराष्ट्र महसूल न्यायाधिकरण

- (१९) विशेष सरकारी वकील, महाराष्ट्र महसूल न्यायाधिकरण, मुंबई.

मुफसल न्यायालये

- (२०) प्रत्येक जिल्ह्याच्या मुख्यालयातील जिल्हा सरकारी वकील व सरकारी अभियोक्ते, सहाय्यक सरकारी वकील व अपर सरकारी अभियोक्ते आणि जिल्हा सरकारी वकील व सरकारी अभियोक्ते यांचे मानसेवी सहाय्यक.
- (२१) दुय्यम सरकारी वकील (प्रत्येक तालुक्याच्या ठिकाणी एक).
- (२२) विशेष सरकारी वकील, महाराष्ट्र महसूल न्यायाधिकरण, पुणे, नागपूर, कोल्हापूर व औरंगाबाद.

(२) विधी अधिकाऱ्यांची नियुक्ती.—सर्व विधी अधिकाऱ्यांची नियुक्ती शासनाकडून केली जाते, आणि शासनाची मर्जी असेपर्यंत ते आपले पद धारण करतात. मात्र, मुंबई विधी अधिकारी (सेवेच्या अटी) नियम, १९३९, याचा नियम ४ (३) अनुसार महा-अधिवक्ता

यांच्याव्यतिरिक्त इतर सर्व विधी अधिकाऱ्यांची नियुक्ती सर्वसाधारणपणे तीन वर्षांच्या मुदतीकरिता केली जाते. ते नियमित शासकीय कर्मचारी नसतात. त्यांचे काम समाधानकारक आढळल्यास, त्यांची मुदत संपल्यानंतरही, त्यांची पुनर्नियुक्ती केली जाण्यास ते पात्र आहेत.

(३) विशेष समुपदेशी/विशेष सरकारी अभियोक्ता यांची नियुक्ती :

(अ) महत्त्वाच्या कज्जांच्या बाबतीत, शासन त्या कज्जांची कामे चालविण्याकरिता विशेष सरकारी अभियोक्ते/विशेष समुपदेशक यांची नियुक्ती करते. त्यांना विशेष शुल्क, म्हणजे मुंबई विधी अधिकारी (सेवा अटी) नियम, १९३९ यांमध्ये नेमून दिलेल्या शुल्कापेक्षा अधिक शुल्क दिले जाते.

(ब) महानगर दंडाधिकारी आणि सत्र न्यायालय, मुंबई, यांच्या न्यायालयांतील कज्जांचे काम चालविण्यासाठी मुंबईमध्ये विशेष सरकारी अभियोक्त्यांची नियुक्ती करण्यासाठी एक मंडळ प्रस्थापित करण्यात आलेले आहे. विशेष सरकारी अभियोक्ता म्हणून मंडळावर वकिलांची केलेली नियुक्ती, फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम २४ (६) अन्वये अधिसूचना काढून जाहीर करावी लागते.

प्रकरण १७

नियम व आदेश यात सुधारणा

विधी व न्याय विभागातर्फे चालवण्यात येणाऱ्या एका अत्यंत महत्त्वाच्या आणि जुन्या प्रकाशनपैकी एक प्रकाशन म्हणजे महाराष्ट्र नियम आणि आदेश या नावाचे संकलन होय. हे संकलन, राज्य अधिनियमांखाली काढलेले नियम आणि आदेश व केंद्रीय अधिनियमांखाली काढलेले नियम आणि आदेश अशा दोन मालिकांमध्ये असते. प्रस्तुत आवृत्ती ही १९७१-७२ ची सातवी आवृत्ती आहे. पहिल्या मालिकेमध्ये उऊ खंड असून अंदाजे ७,४०० पृष्ठे आहेत. तर दुसऱ्या मालिकेमध्ये आठ खंड असून अंदाजे ५,५०० पृष्ठे आहेत. राज्य आणि केंद्रीय विविध अधिनियमांखाली तसेच भारताच्या संविधानाखाली राज्य शासनाने काढलेल्या सर्व महत्त्वाच्या नियमांचा आणि आदेशांचा त्यात समावेश आहे. कायद्यांच्या पुस्तकांचे प्रकाशन करण्याच्या खाजगी कंपन्यांना नियमांचे व आदेशांचे प्रकाशन फायदेशीर होत नसल्यामुळे त्या कंपन्या अशी प्रकाशके काढण्यात नाखूष असतात. परंतु या प्रकाशनामध्ये सर्व महत्त्वाचे दुय्यम कायदे एकत्र केलेले असल्यामुळे, ते सरकारी आणि निमसरकारी विभाग, व अधिकारी व विधानमंडळ आणि स्थानिक प्राधिकरणांचे सदस्य, न्यायालये, वकीलवर्ग यांना तसेच जनसामान्यांना अत्यंत उपयुक्त वाटते आणि म्हणून, हे प्रकाशन, शासनाने तसेच चालू ठेवून अदयावत करणे आणि जनसामान्यांच्या आवाक्यात ठेवणे आवश्यक आहे. दोन्ही मालिकांच्या एकत्र संचाची किंमत रुपये १६९.५० आहे. हे खंड सुट्या पृष्ठांच्या स्वरूपात काढण्यात येतात. नियम आणि आदेश वारंवार बदलत राहतात आणि वेळोवेळी नवीन नियम आणि आदेश करण्यात येतात. त्यामुळे पुनःस्थापन मालिका तयार करून त्या योग्य काळांतरांनी प्रसिद्ध करण्यात येतात. खंडातील पृष्ठे सुटी ठेवल्यामुळे कालबाह्य पृष्ठे काढून त्याबाबती नवीन पृष्ठे घालता येतात व खंड अदयावत ठेवता येतात.

१९७७-७८ या वर्षात १ जानेवारी ते ३१ डिसेंबर १९७४ पर्यंत पमेद व दुस्त केलेल्या राज्य अधिनियमांखालील महाराष्ट्र नियम आणि आदेश यांच्या ४,०११ पृष्ठे असलेल्या पुनःस्थापन मालिका क्रमांक एवढ्या मुद्रित प्रती, मुंबईच्या शासकीय मुद्रणालयाकडून मिळाल्या.

केंद्रीय अधिनियमांखालील महाराष्ट्र नियम आणि आदेश यांच्या १,५५७ पृष्ठे असलेल्या पुनःस्थापन मालिका क्रमांक एकच्या आठ भागांपैकी १ जानेवारी १९७२ पासून २० जून १९७६ पर्यंत रूपभेद व दुस्त केलेल्या अंदाजे ८०० पृष्ठे असलेल्या चार भागांची मुद्रित, अंतिम मुद्रणासाठी शासकीय मुद्रणालयाकडे १९७७-७८ या वर्षात पाठवण्यात आली.

महाराष्ट्र नियम आणि आदेश सुद्धा पृष्ठांच्या स्वरूपात प्रकाशित करण्यात आल्यामुळे आणि जनसामान्यांच्या हिताच्या दृष्टीने, हे नियम आणि आदेश अद्यावत ठेवणे अत्यंत आवश्यक असल्यामुळे, महाराष्ट्र नियम आणि आदेश याची दुसरी पुनःस्थापन मालिका तयार करण्याचे काम हाती घेण्यात आले आहे.

हे नियम आणि आदेश अद्यावत ठेवण्यासंबंधीची प्रक्रिया संतत स्वरूपाची आहे आणि ती येत्या वर्षात (म्हणजे १९७८-७९) प्राथम्यतत्वावर पार पाडली जाईल.

प्रकरण १८

अर्थसंकल्पीय तरतुदी

सन १९७८-७९ च्या अर्थसंकल्पीय अंदाजामध्ये खालील तरतुदी करण्यात आल्या आहेत :—

२१४, न्यायदान—		रुपये	
बी—उच्च न्यायालये	.. ..	भारित	१,१६,९८,०००
डी—दिवाणी व सत्र न्यायालये	.. ..	दत्तमत	५,१७,१५,०००
इ—लघुवाद न्यायालये	.. ..	दत्तमत	४०,९०,०००
एफ—महानगर दंडाधिकार्यांची न्यायालये	.. ..	दत्तमत	४६,५०,०००
जी—फीजदारी न्यायालये	.. ..	दत्तमत	४७,९१,०००
आय्—महाप्रशासक व शासकीय विश्वस्त	.. ..	दत्तमत	३,२५,०००
जे—सरकारी मुखत्यार	.. ..	दत्तमत	४,५०,०००
एल्—शेरीफ व वृत्तनिवेदक	.. ..	भारित	१,७७,०००
एम—विधि सल्लागार व समुपदेशी	.. ..		दत्तमत
एन्—इतर खर्च	.. ..	दत्तमत	५९,००,०००
			४०,०००
एकूण—२१४.	.. ..	भारित	१,१८,७५,०००
			दत्तमत

२५२, सचिवालय, सामान्य सेवा			
(अ) विधी व न्याय विभाग	..	दत्तमत	३१,२०,०००
		..	..
एकूण—२५२	..	दत्तमत	३१,२०,०००
		..	..

२६५, इतर प्रशासनिक सेवा			
एस्-इतर खर्च—			
(एस) (एक) धर्मादाय आयुक्त	..		१४,१२,०००
(एस) (दोन) संस्था नोंदणी अधिनियमाचे प्रशासन	..		५५,०००
(एस) (तीन) धर्मादाय आयुक्तांचा प्रादेशिक कर्म- चारीवर्ग.	..		१६,२५,०००
		..	..
एकूण—२६५	..		३०,९२,०००
		..	..

२८८, सामाजिक सुरक्षा व कल्याण			
इ-इतर सामाजिक सुरक्षा व कल्याण कार्यक्रम		{ भारित	९०,०००
		{ दत्तमत	१,१०,०००
		..	..
एकूण—२८८		{ भारित	९०,०००
		{ दत्तमत	१,१०,०००
		..	..

२९५, इतर सामाजिक व सामूहिक सेवा			
धार्मिक व धर्मादाय दाननिधी अधिनियमाचे प्रशासन			
एक-आयुक्त, औरंगाबाद विभाग	..		१,२५,०००
दोन-धर्मादाय दाननिधी अधिनियमाचे प्रशासन	..		६,०००
तीन-केंद्रीय दाननिधीकरिता	..		३,०००
चार-श्री विठ्ठल रुक्मिणी मंदिर समिती	..		३१,०००
		..	..
एकूण—२९५	..	दत्तमत	१,६५,०००
		..	..

३०४, इतर सर्वसाधारण आर्थिक सेवा			
(ड) इतर व्यवसाय उपक्रमांचे नियमन-निबंधक, भागी- दारी संस्था, मुंबई, नागपूर व औरंगाबाद.			२,००,०००
		..	..
एकूण—३०४	..	दत्तमत	२,००,०००
		..	..

३६३, स्थानिक संस्था इत्यादींना नुकसानभरपाईच्या
ब अभिहस्तांकित रकमा देणे

(एक) स्थानिक संस्था इत्यादींना सहायक अनुदान ..	दत्तमत ..	३८,४९,०००
(दोन) जिल्हा स्थानिक मंडळे, जिल्हा परिषदा इत्यादींना भारित घावयाच्या अभिहस्तांकित रकमा.	भारित ..	९८,०००

एकूण—३६३	{ दत्तमत ..	३८,४९,०००
	{ भारित ..	९८,०००

७६६, शासकीय कर्मचाऱ्यांना फर्ज

(एक) मोटार वाहनांच्या खरेदीसाठी आगाऊ रकमा }		५०,०००
(दोन) इतर वाहनांच्या खरेदीसाठी आगाऊ रकमा }		
(तीन) सणासाठी आगाऊ कर्जे	.. .. .	९,८०,०००
(चार) हातमागाच्या कापडाच्या खरेदीसाठी आगाऊ रकमा.		१,५०,०००

पंचवार्षिक योजनांतर्गत योजना-घरबांधणी अग्रिमे ..	.. .. .	२,००,०००
--	---------	----------

एकूण—७६६ ..	.. .. .	९३,८०,०००
-------------	---------	-----------

नवीत बाबी, १९७८-७९

२१४, न्यायदान

		रुपये
(१) प्रबंधक, मूळ न्याय शाखा, उच्च न्यायालय, मुंबई यांच्या कार्यालयामध्ये कंपनी प्रबंधकाचे पद व जादा कर्मचारीवर्ग निर्माण करणे.	भारित ..	६६,०००
(२) मुंबई येथील उच्च न्यायालयात न्यायालय लघुलेखकाची २४ पदे निर्माण करणे.	भारित ..	१,२३,०००
(३) निरनिराळ्या न्यायालयांसाठी कायद्याची पुस्तके खरेदी करणे.	दत्तमत ..	५,६४,०००
(४) मुफसल क्षेत्रामधील निम्नश्रेणी लघुलेखकांच्या पदांचा दर्जा उच्च श्रेणी लघुलेखकांच्या दर्जाएवढा वाढवणे.	दत्तमत ..	१,३६,०००
(५) लघुवाद न्यायालय, मुंबई यांच्या रोख विभागामध्ये १६ अतिरिक्त अराजपत्रित पदे निर्माण करणे.	दत्तमत ..	४१,०००
(६) वृहत्मुंबईतील इलाखा शहर दंडाधिकाऱ्यांच्या न्यायालयांमध्ये टंकलेखकांची २७ पदे निर्माण करणे.	दत्तमत ..	६७,०००
(७) मेसर्स लिटल अँड कंपनीच्या अदत्त बिलांची रक्कम देणे ..	दत्तमत ..	५,००,०००
(८) राज्यातील आर्थिक दृष्ट्या कमकुवत असणाऱ्या व्यक्तींना मदत करण्यासाठी विधिविषयक सहाय्य व सल्ला मंडळ योजनेखालील खर्च.	दत्तमत ..	५,००,०००
(९) नागपूर येथील जिल्हा न्यायालयाच्या नवीन इमारतीकरता फर्निचर खरेदी.	दत्तमत ..	१,१४,०००
(१०) अतिरिक्त ग्रंथालयासाठी कायद्याची पुस्तके खरेदी करण्यासाठी देणगी.	दत्तमत ..	३५,०००

एकूण—२१४, न्यायदान ..

}	भारित ..	१,८९,०००
	दत्तमत ..	१९,५७,०००

PRINTED AT THE GOVERNMENT CENTRAL PRESS, BOMBAY